Heinrich **Böll**

Anđeo je šutio

Heinrich Böll

ANĐEO JE ŠUTIO

Der Engel schwieg 1992. 2004

I

Sjaj vatre sa sjevera grada bio je dovoljno jak da mu omogući prepoznavanje slova nad portalom: „... kov dom” pročitao je i oprezno se penjao uz stube; iz jednog od podrumskih prozora desno od stubišta dolazilo je svjetlo, trenutak je krzmao i pokušao nešto raspoznati iza prljavih okana, zatim je polako nastavio, ususret vlastitoj sjeni, što se gore na jednom neoštećenom zidu penjala uvis i rasla i širila se, slaba sablast klimatavih ruku koja se nadimala i kojoj je glava već padala preko ruba zida u ništa. Zakoračio je preko staklenih krhotina udesno i prestrašio se: srce mu je žešće zakucalo i osjećao je da drhti: desno u tamnom udupku stajao je netko, netko tko se nije micao; pokušao je nešto viknuti što je zvučalo kao „halo”, ali glas mu je bio malen od straha, i žestoko lupanje srca ga je sprječavalo. Lik u tami nije se pomakao; nešto je držao u rukama što je izgledalo poput štapa - približio se krzmajući, lupanje srca nije popuštalo ni kad je vidio da je to bio neki kip: prišao je još bliže i prepoznao u slabom svjetlu kamenog anđela valovitih uvojaka, s ljiljanom u ruci; nagnuo se dok mu brada gotovo nije dodirnula grudi lika i dugo, s neobičnom radošću, gledao u to lice, prvo lice koje je sreo u tom gradu: kameni lik jednog anđela, blago i bolno nasmiješen; lice i kosa bili su prekriveni debelom i tamnom prašinom pa su i u slijepim očnim dupljama visjele tamne pahulje; oprezno ih je otpuhnuo, gotovo nježno, i sam je smiješeći se oslobodio blagi oval od prašine, i odjednom vidio da je smiješak bio od gipsa. Prljavština je podarila crtama uzvišenost originala prema kojemu je otisak bio izliven - no on je puhao dalje, očistio je raskoš uvojaka, grudi, uzbibanu odjeću i očistio oprezno izoštrenim udarima daha sadreni ljiljan - radost što ga je ispunila pri pogledu na kameno nasmiješeno lice gubila se što su se više vidjele jarke boje, grozan lak industrije pobožnosti, zlatni rubovi na ruhu - i smiješak na licu učini mu se odjednom mrtvim poput odviše valovite kose. Polako se okrenuo prema hodniku da bi potražio ulaz u podrum. Lupanje srca je prestalo.

Iz podruma mu je ususret dolazio zagušljiv kiselkast zrak; polako je silazio sluzavim stubama i uvlačio se pipajući u žućkast mrak. Odnekud je kapalo; tekućina se miješala s prašinom i šutom i činila stube skliskima poput poda akvarija. Išao je dalje. Iz vrata straga dolazilo je svjetlo, konačno svjetlo. Desno u polumraku pročitao je natpis: „Dvorana za rendgen, ulaz zabranjen”. Približio se svjetlu, bilo je žuto i blago, vrlo nježno, i po

plamsanjuje prepoznao da je to morala biti svijeća. Ništa se nije moglo čuti, posvud je ležala otpala žbuka, komadi kamena i neraspoznatljivo smeće stoje nakon napada posvud ležalo: vrata su bila razvaljena te je u nastavljenom hodu gledao kroz mračne prostorije, gdje je usputno svjetlucanje omogućilo prepoznavanje nagomilanih stolica i sofa, spljoštenih ormara iz kojih je naviralo neodređeno nešto. Sve je mirisalo na hladan dim i mokro smeće, i bilo mu je zlo.

Vrata iz kojih je dolazilo svjetlo bila su širom otvorena. Uz veliku svijeću na željeznom stalku stajala je redovnica u tamnoplavom habitu. Miješala je u velikoj emajliranoj zdjeli salatu; mnogi zeleni listići bili su bjelkasto obojeni, i čuo je kako dolje u zdjeli tiho pljuska preljev. Široka je ruka redovnice polako okretala listove, mali vlažni listići bi katkad pali preko ruba, ona bi ih mirno pokupila i bacila ponovno unutra. Pokraj smeđeg stola stajao je velik limeni vrč iz kojega je vreo i bljutav mirisao loš bujon, bio je to vonj vrele vode, luka i nekakve isjeckane mase.

Glasno je rekao: „Dobra večer."

Redovnica se prestrašeno osvrnula, njezino plosnato aižičasto lice pokazalo je strah, i tiho rekla: „Moj Bože, vojnik." S prstiju joj je kapao mliječni umak a za meke ruke prilijepilo se nekoliko sićušnih listića salate ...

„Moj Bože", rekla je, ponovno prestrašena. „Što želite, što se događa?"

„Tražim nekoga", rekao je.

„Tu?"

Kimnuo je. Pogled mu je sad pao udesno, u otvoreni ormar, kojemu su vrata bila istrgnuta zračnim pritiskom: vidio je iskidan ostatak vrata od šperploče gdje još visi na šarkama, a pod je bio pokriven otkinutim sićušnim komadićima laka. U ormaru je ležao kruh. Mnogo kruha. Ležali su ovlaš naslagani jedan preko drugoga, najmanje desetak smećkastih, već smežuranih kruhova. Voda mu je brzo šiknula u usta: pridušio je bujicu i mislio: „Jest ću kruh. Kruh, u svakom slučaju kruh ću jesti." Preko gomile je visio zelenkasti razderani zastor, činilo se da pokriva još više kruhova.

„Koga tražite?" pitala je sestra.

Okrenuo se prema njoj. „Tražim", rekao je, no morao je prvo otvoriti gornji džep vojničke bluze kako bi izvukao ceduljicu. Pretraživao je duboko prstima džep, izvukao ceduljicu, razmotao je i rekao: „Gompertz, gospođu Gompertz, Elizabetu Gompertz."

„Gompertz?" rekla je redovnica, „Gompertz? Ne znam ..."

Gledao ju je izravno: njezino široko blijedo zblenuto lice bilo je vrlo

nemirno, koža se preko njega kretala kao da je prelabavo napeta, velike vodnjikave oči gledale su ga uplašeno. Rekla je: „Moj Bože, pa Amerikanci su tu. Jeste li krenuli bježati? Ulovit će Vas ...”

Zatresao je glavom, zurio opet u kruh i tiho upitao: „Može li se ustanoviti je li žena tu?”

„Može”, rekla je sestra, bacila hitri pogled na gomilu kruha, otrla listiće salate i kapljice preljeva i počela ručnikom brisati ruke.

„Biste li ... možda ... upravu”, mucala je nemirno. „Ne vjerujem. Imamo još samo dvadeset i pet pacijenata, nikakvu gospođu Gompertz, ne. Ne vjerujem.”

„Ali morala je tu biti.”

Redovnica je uzela sat sa stola, mali okrugli staromodni srebrni ručni sat bez remena. „Sad je deset, moram podijeliti jelo. Često je kasno”, dodala je ispričavajući se. „Hoćete li malo pričekati? Jeste li gladni?”

„Da.” rekao je.

Pogledala je upitno zdjelu salate, gomilu kruha, a onda njega.

„Kruh”, rekao je.

„Ali nemam ništa za gore”, rekla je. Smijao se.

„Doista”, rekla je uvrijeđeno, „doista nemam.”

„Bože,” rekao je, „časna, znam, vjerujem, kruha, kad biste mi mogli dati malo kruha -” Opet mu se voda brzo i mlako skupila u ustima, progutao ju je i rekao još jednom tiho: „Kruha.”

Prišla je polici, izvukla jedan kruh, stavila ga na stol i počela u ladici tražiti nož.

„U redu je,” rekao je, „kruh je moguće otrgnuti. Pustite, hvala.” Stisnula je zdjelu sa salatom pod ruku, drugom vrč s bujonom. Maknuo joj se s puta i uzeo kruh sa stola.

„Odmah se vraćam”, rekla je na vratima, „Gompertz, zar ne? Pitat ću.”

„Hvala, časna”, povikao je za njom.

Brzo je odlomio velik okrajak kruha. Brada mu je podrhtavala i osjećao je kako mu se mišići usta i čeljusti trzaju. Zatim je zario zube u neravnu pupu odlomljena kruha i jeo. Kruh je bio star, star sigurno četiri ili pet dana, možda i stariji, običan polubijeli kruh s nekom crvenkastom papirnatom naljepnicom neke tvornice; ali okus mu je bio tako sladak. Sve je dalje zarivao zube, pojeo i kožastu smeđkastu koru, zgrabio onda štrucu u ruke i odlomio novi komad. Dok je desnom rukom jeo, lijevom je čvrsto držao štrucu kruha, kao da bi netko mogao doći i oteti mu, i vidio je svoju ruku položenu na kruh, mršavu i

prljavu, s razgrebenom ranom, koja je bila prekrivena smećem i krastom.

Hitro se osvrnuo. Soba je bila mala. Uza zidove su bili bijelo lakirani ormari, kojima su gotovo sva vrata bila isisana: negdje je izbijala bijela posteljina, a medicinski su instrumenti ležali u kutu ispod kožne sofe; trošni crni štednjak stajao je uz prozor, a cijev peći bila je izvedena van kroz razbijeno okno. Pokraj je ležalo iscjepkano triješće i hrpa širom nabacanih briketa. Uza zidni ormarić pun lijekova visjelo je vrlo veliko crno raspelo a iza je spuznula šimširova grana i još labavo visjela između kraja vertikalne grede i zida.

Sjeo je na škrinju i otkinuo nov komad kruha. Okus mu je još uvijek bio sladak. Nakon što bi odlomio komad, zagrizao bi uvijek prvo u meko odlomljeno mjesto, zatim bi osjetio oko svojih usta ugodan blagi suhi dodir kruha, dok bi mu se zubi zabijali dublje. Bilo je tako slatko.

Odjednom je osjetio da je promatran te podigne pogled: na vratima je stajala vrlo velika redovnica bijelog uskog lica, usta su joj bila blijeda, velike oči hladne i žalosne.

Rekao je: „Dobra večer.” Samo je kimnula i ušla, i on je vidio da joj je pod rukom velika

crna knjiga. Prvo je prišla žutoj oltarskoj svijeći, što je stajala na željeznom stalku, između čaša s reagensom na bijelom stolu i useknula svijeću savijenim nožicama za stijenj. Rasplamsano svjetlo postade malo i svijetlo, i u dio sobe spusti se tama. Zatim mu priđe te tiho i vrlo mirno reče: „Pomaknite se malo, molim.”

Sjela je pokraj njega na škrinju.

Osjetio je sapunasti miris njezine plave krute odore. Izvukla je iz nekog džepa crnu kutiju za naočale, otvorila je i rasklopila knjigu.

„Gompertz, zar ne?” pitala je tiho.

Kimnuo je i progutao posljednji komad kruha.

„Nije više tu,” rekla je tiho, „znam. Otpuštena je pred nekoliko dana, morali smo napraviti mjesta. Unutarnji su svi morali kući, ali pogledat ću ...”

„Poznavali ste je?” pitao je mirno.

„Da”, rekla je i digla pogled s knjige, pogledala ga i on je osjetio njezine hladne i žalosne oči kao vrlo ljubazne. „Vi niste njezin muž, zar ne?”

Ponovno se okrenula i počela prelistavati velike gusto ispisane listove. „Imala je neku želučanu priču, zar ne?”

„Ne znam.”

„Bože moj, njezin muž je još bio ovdje pred nekoliko dana. Narednik ...

poput Vas.” Bacila je pogled na njegove naramenice i zastala u listanju, došla je do zadnje stranice knjige. „Bili ste s njime?”

„Da.”

„Bio je kod nje i sjedio na njezinom krevetu. Moj Bože,” rekla je, „čini mi se to tako davno, a moglo je biti samo pred nekoliko dana. Što je danas, koji je?”

„Osmi,” rekao je, „osmi svibnja.”

„Kako mi se to dugim čini!”

Njezini dugi blijedi prsti prelazili su sad zadnjom stranicom knjige polako odozdo prema gore. „Gompertz,” rekla je, „Elizabeta, otpuštena 6., prekjučer.”

„Recite mi, molim Vas, adresu.”

„Rubensstrasse”, rekla je „Rubensstrasse 8.” Ustala je, pogledala ga i stavila zaklopljenu knjigu pod ruku. „Što je, stoje s njezinim mužem?”

„Mrtav je.”

„Pao još?”

„Strijeljan.”

„Moj Bože”, oslonila se o stol, bacila pogled na ostatak kruha i rekla tiho: „Pazite, mnogo je izvidnica u gradu. Vrlo je strogo.”

„Hvala”, rekao je promuklo.

Pošla je polako prema vratima, okrenula se još jednom i pitala: „Jeste li odavde, snalazite li se?”

„Da”, rekao je.

„Sretno”, uzvratila je, i prije no što se okrenula, promrmljala je još jednom „Moj Bože”.

„Hvala, časna,” povikao je za njom, „mnogo hvala.”

Odlomio je nov komad kruha i ponovno počeo jesti. Jeo je sad vrlo polako, posve mirno, i okus je još uvijek bio sladak. Plamen je ponovno pojeo prazan rub u svijeći, stijenj se produljio, svjetlo postalo žuće i sezalo dalje. Na trijemu su se sad mogli čuti koraci, blago struganje redovnice koja je otišla sa zdjelom salate, a iza nje nestrpljiv muški korak.

Redovnica je ušla s liječnikom, stavila praznu zdjelu od salate pod stol, vrč pokraj nje i počela čeprkati po štednjaku.

„Čovječe,” povikao je liječnik, „rat je gotov i izgubljen, skinite te prnje, bacite te igračke!”

Liječnik je bio mlad, otprilike trideset i pet, imao je široko crveno lice s neobično zgužvanim borama, kao da je krivo ležao u snu. Hans je nanjušio da

je liječnik pušio, i sad je vidio da na leđima u savijenom dlanu drži zapaljenu cigaretu.

„Darujte mi jednu cigaretu”, rekao je.

„Oho,” izustio je liječnik i izvukao kutiju iz džepa kute, a Hans je u njoj vidio dvije i pol raštrkane cigarete. Liječnik mu je dao polovicu i rekao: „Čovječe, pazite da Vas netko ne ulovi”. Zatim je zapaljenu cigaretu primakao čiku i Hans je vidio njegove žute debele prste, iskrzane nokte. „Hvala,” rekao je, „mnogo hvala.”

Liječnik je negdje iz ladice iskopao ampule, gurnuo nož i škare u džep svoje kute i izišao iz prostorije. Hans je pošao za njim. Široka pojava kretala se tamnim hodnikom hitro prema stubama. Povikao je: „Trenutak, molim”. Liječnik je stao, i na trenutak, dok se okrenuo, Hans je vidio njegov tupi profil sa spljoštenim nosom. Tad je stao uza nj i rekao: „Samo jednu minutu”.

Liječnik je šutio.

„Trebaju mi papiri”, rekao je Hans.

„Čovječe!” povikao je liječnik.

„Dobri papiri,” rekao je, „negdje ovdje morali bi biti papiri, najbolje od nekog mrtvog. Pakušajte.”

„Vi ste ludi.”

„Nipošto. Ne želim u zarobljeništvo. Ja tu stanujem, imam svakojakog posla - moram tražiti. Pomozite mi.”

Hans je ušutio. Mogao je samo nejasno vidjeti lice liječnika, ali je u tom vlažnom kiselkastom mraku osjećao blizu vreli dah drugoga, i u tišini škripalo je kao od tihog padanja prljavštine.

„Imate li novca?” pitao je liječnik napokon tiho.

„Još ne, ali skoro, ako ... kad bih bio kod kuće.”

„Te stvari stoje novca.”

„Znam.”

Liječnik je ponovno šutio, ispljunuo čik, i Hans je vidio kako žar udara o zid, raspršene iskre osvijetlile su mjesto gdje se mogao vidjeti goli ružni zid, zatim se čik cvileći ugasio u mlaki. Osjećao je kako je snažna šaka liječnika čvrsto okružila njegovu ruku kao kandža, a glas drugoga promuklo je rekao: „Čekajte tu, imam posla.” Odvukao ga je u stranu, otvorio jedna vrata, gurnuo Hansa unutra i brzo otišao.

Bio je u kabini za presvlačenje; u mraku je pipajući našao usku dasku za sjedenje, sjeo i polako opipavao blago mirisnu oplatu. Činilo se kao da je sve neoštećeno. Bilo je glatko i ugodno, tad mu se odjednom među prstima našlo

nešto vrlo svileno, neki odjevni predmet. Ustao je, zgrabio gore vješalicu i skinuo je. Činilo se kao da je to bio mekani tanki kišni ogrtač, osjećao je veliku koštanu dugmad, labavo obješeni pojas čija kopča ga je udarala u noge, i mirisao je na ženu: na puder i sapun i lagan dah ruža za usne. Držao je ogrtač gore čvrsto za vješalicu, pustio ga posve da padne i opipavao džepove: jedan je bio prazan, lijevo je kroz postavu opipavao zrak, u desnom je škripao papir, a kad je zgrabio dublje, našao je nešto plosnato, metalno; izvadio je i objesio kaput u mraku ponovno na kuku.

Bio je to etui s cigaretama, pritisnuo je zapor i pustio da odskoči; još je bilo cigareta unutra; oprezno ih je izbrojio prelazeći prstom preko njih: bilo ih je pet, izvadio je dvije, ponovno zatvorio etui i vratio ga natrag u džep kaputa.

Odjednom je bio vrlo umoran, pola cigarete učinilo ga je pospanim. Stavio je obje cigarete gore, u prsni džep do cedulje, sjeo na pod, naslonio se leđima i ispružio noge koliko su se dale ispružiti.

Probudio se jer mu je postalo hladno. Potiljak mu je bio ukočen, a puhalo je od nogu prema gore. Pukotina ispod vrata propuštala je zrak i vukao se leden i izravan, točno preko leđa u vrat. Ustao je i otvorio vrata: sve je bilo u mraku - u hodniku je još uvijek vonjalo kiselkasto i vlažno, a smrad hladnog dima i mokrog smeća činio je zrak teškim. Kašljao je. Nije znao koliko je sati, sjećao se samo da je liječnik obećao da će se vratiti. Činilo se da su redovnice otišle. Vrata je našao zaključana, vratio se u svoju kabinu i navukao u mraku ženski ogrtač. Dobro mu je pristajao, samo su mu rukavi bili malo prekratki. Zakopao je ruke u džepove, našao rupčić u desnom i zakrpao njime rupu u postavi lijevoga. Šuškavi papir pritisnuo je prema dolje. Zakopčao je drvenu kopču pojasa, zalupio vrata kabine i pipajući se probijao uza stube.

I gore je bilo tiho i tamno, samo tamo gdje se moglo vidjeti nebo bilo je mirno i nešto svjetlije plavetnilo oblaka. Čitavo lijevo krilo velike kuće bilo je zatvoreno visećom betonskom pločom, kroz pukotine je vidio tamne razrušene prostorije, željezne nosače koji su poprijeko stršili i njušio mokru odvratnu šutu. Desno je ušao u otvoren hodnik i čuo odjednom disanje: nekoliko crnih rupa od vrata bilo je otvoreno, sobe su se činile zaposjednute, vonjalo je ustajalo po znoju, urinu i toplini kreveta, i nad svim je ležao taj težak vonj mokrog srneća koje kao da je upilo dim: i šum ljudskog disanja i tihog stenjanja moglo se sad jasno čuti, i u jednom kutu sobe vidio je crvenkasti zažareni kraj cigarete.

Lijevo je zaobišao neki ugao i sad je konačno vidio svjetlo. Sjaj svjetla pao je na velik žućkast zid, kojega je tapeta bila zacrnjena plamenom; desno je vidio ruševine razorene operacijske dvorane: razbijeni stakleni ormari, razbacani instrumenti, krevet s jastucima polupokriven šutom, a velika je bijela staklena svjetiljka bezglasno i neoštećeno plutala tamo-amo prijeteći u tami poput odvratno čistog golemog insekta: kad je prišao bliže pogledao je kroz pukotinu u dvoranu: velika je svjetiljka visjela na vrlo tankim crnim žicama, njihala se od vlastite težine, i vidio je da polako sve više tone; da se veliki bijeli odvratno čist stakleni zaslon sve dublje ljulja, jer su se negdje u nevidljivom dijelu neoštećenoga stropa jedna za drugom odvajale kuke kojima je svjetiljka bila pričvršćena.

Svjetlo je na kraju tog hodnika dolazilo iz velikoga višeoknoga prozora, koji je bio zatvoren poderanom pribijenom plahtom; titravi sjaj svijeće prodirao je zatamnjeno poput slabog sjaja zlata, ali su kroz rupe upadale velike žute mrlje svjetla što su se na nasuprotni zid projicirale poput golemih mrlja od maslaca. Pogledao je kroz jedan rasporak: između četiri velike zapaljene svijeće na željeznim kandelabrima stajala su nosila poput katafalka. Činilo se da na nosilima leži neka stara žena, vidio je samo njezin potiljak: meku bijelu bujnu kosu, što se u svjetlu svijeća blistala poput srebrnog rupca. Od liječnika je vidio samo crveno čelo sa zgužvanim borama nad maskom i ruke, koje su se dizale i spuštale. Bilo je sasvim tiho. Do podnožja nosila stajala je redovnica bijelog lica, koja je dolje s knjigom sjedila do njega. Dodavala je instrumente, tupfere od gaze, sve s mirnim gotovo ravnodušnim licem; njezina je bijela kapa lebdjela nad njom poput golemog leptira i sjena kape stajala je crna i jasna, polako se pokrećući na zidu, poput masnice male djevojčice, nacrtane u golemoj veličini. Druga redovnica, leđima okrenuta, pomicala je tamo i amo svjetla prema kratkim i nestrpljivim pokretima liječnikovih ruku.

Liječnik je bio nagnut duboko nad ležećom ženom, činilo se gotovo kao da kleči, samo bi kojiput njegova lubanja izronila kad bi zatražio koji instrument; onda se pojavio i njegov široki prsni koš, nešto iza njega kao da je pljusnulo u neku kantu, a njegove su bijele gumene rukavice bile crne od krvi; svukao ih je, bacio iza sebe na stol, strgnuo masku i slegnuo ramenima. Redovnica koja je iza njega stajala, bacila je veliko platno preko ležeće žene i odgurnula nosiljku, i Hans je sad točno vidio lice polegle: bilo je bijelo kao kreč.

Polako se vraćao, odasvud je puhalo. U crnom otvoru bolesničke sobe još

je uvijek vidio žarenje cigarete. Ušao je u teški zrak, prošao pipajući pokraj kreveta i vidio sad da su prozori bili zastrti teškim dekama. Kreveti su stajali jedan uz drugi, a u uskim prolazima bjelasao se emajl noćnih posuda. Cigareta se u kutu još uvijek žarila. Sad je razaznavao obrise, vidio je veliki stol u sredini, ranjena mjesta na zidu gdje je pootpadala žbuka; i sad je u kutu raspoznao lice koje je osvjetljavao rasplamsavajući žar cigarete: usku mladu žensku glavu s crnožutom maramom. Lice je bilo tako blijedo da se u tami činilo bijelim i blago je svijetlilo. Približio se krevetu i rekao: „Molim malo vatre." Vidio je šuškavo plavo odjevenu ruku, malu šaku koja se približavala njegovoj cigareti, i uvlačio. Nije rekla ništa, i on je sad vidio njezine oči sasvim izbliza, činile su se mrtve, bile su bez sjaja, čak se ni sjaj žara cigarete, koji joj je bio blizu, nije u njima uhvatio. Rekao je tiho: „Hvala", htio otići, ali ona je odjednom položila ruku na njegovu podlakticu i osjetio je vreli suhi dodir: „Vode," rekao je promuklo njezin glas, „daj mi malo vode."

„Ondje", rekla je, i cigareta je pokazala lonac, koji je morao stajati na nekom stolu. Bio je to širok lonac za kavu bez poklopca, i osjećao je da je težak. Njezina je cigareta ležala na podu, ugasio ju je nogom i tiho pitao: „Šalica ili ..."

„Tu je." Uzeo je čašu, držao je blizu ispod kljuna lonca i napunio je. Istrgla mu ju je iz ruke, osjetio je u brzom pokretu i trzaju s kojim je čašu privukla sebi, nešto odvratno, i čuo u mraku žurno srkanje.

„Još", rekla je.

Ponovno ju je napunio. Ponovno mu je istrgla čašu iz ruke, ponovno je čuo to srkanje, pohotno bez ustezanja, i osjećao je da je lonac u njegovim rukama postao prazan. Tad joj je odjednom glava klonula u stranu, rubac na glavi je spuznuo, i vidjela se debela crna pletenica. Uzeo je čašu s kreveta i sam sebi ulio: voda je imala odvratan okus: mlak i po kloru. Čuo je bolesnicu kako tiho zviždi u snu i polako izišao.

Dolje mu se u kabini činilo gotovo toplo. Cigareta je prouzročila jaku sladunjavu vrtoglavicu, laku mučninu, i on je ponovno sjeo unutra, ugasio žar o zid, ispružio noge i zaspao.

Malo kasnije se probudio, kad je liječnik vani lupnuo nogom u vrata. „Ustaj, čovječe", viknuo je, „uskoro će se razdaniti."

Ustao je i otvorio.

„Nema više kvake gore," rekao je liječnik, „dođite."

Otključao je sobu u kojoj su bili kruhovi, upalio svijeću i rekao još jedanput: „Dođite." Hans je prišao bliže.

„Bože moj”, kliknuo je liječnik. „Već izgledate vrlo dotjerano. Odakle Vam taj ogrtač.”

„Visio je u kabini,” rekao je Hans, „vratit ću ga kad ... u kabinu za rendgen.” Izvukao je smotani papirić iz džepa, bilo je pismo. „Regina Unger,” pročitao je glasno, „Markische Strasse 17 ...”

„No, da”, rekao je liječnik.

„Vratit ću ga, sigurno ... to je samo zbog ...”

„Što se mene tiče, što se mene tiče zadržite ga ... dođite ovamo!”

Hans je brzo zaobišao stol, iskrenuo vrč s bujonom i ponovno ga podignuo te prišao malom stolu. Liječnik je sad iz džepa izvukao papir, stavio ga pod svijeću i rekao: „Mislim da je to ono što tražite, što Vam treba. Posve pravo.” Njegovo je iskrivljeno lice bilo crveno i umorno, oči mutne, i oko usta su mu bili neobično žućkasti nabori iscrpljenosti. Svijetla je kosa na crvenoj lubanji bila oskudna kao kosmatost kakvog pileta. Rekao je umorno. „Dvadeset i pet godina, vojno nesposoban zbog teške bolesti pluća. Zovete se Erich Keller.”

Hans je posegnuo za sivim presavijenim papirom, ali se na nj spusti široka ruka liječnika koji mu se isceri. Hans je mirno rekao: „Donijet ću novac.”

„Koliko?” pitao je liječnik. Usne su mu se trzale, čim bi otvorio usta; nekakav se refleks čini se otkvačio, nekakav je živac stradao, usnice su drhtale.

„Koliko hoćete?”

„Dvije.”

„Stotine?”

„Stotine”, ponovio je ironično. „Cigarete sad stoje deset.”

„Tisuće, dakle.”

„Da. Kada?”

„Možda sutra, možda prekosutra, možda još danas ... ne znam ... čim ...”

Liječnik je odjednom ustao, odgurnuo krilo prozora u stranu tako da se prljava cijev od peći počela klimati. Kroz podrumski prozor s rešetkama počela je sipiti prašina, onda se vidjelo tamno sivo nebo.

Liječnik se ponovno okrenuo, uzeo papir sa stola i dugo gledao Hansa. Oči su mu bile umorne i nemirne, negdje duboko unutra bilo je nešto poput žalosti, neka dvojbena sjena.

„Možda me,” rekao je, „krivo razumijete. Nisam nikakav trgovac na crno. Ne trgujem papirima umrlih ljudi. Ali moram stvar dobiti natrag. Razumijete

li? Nije moja, mjesto joj je u spisima, i kontroliraju nas. Želim Vam pomoći, posuditi Vam, ali potreban mi je zalog.”

„Nemam ništa.”

„Jesu li Vam važne značke na Vašim prsima?”

„Nisu moje.”

„Kaput?”

„Pripada istom čovjeku, pokojnome, moram ga odnijeti njegovoj ženi. Možda ...” zapeo je.

„Što?” pitao je liječnik.

„Možda mi vjerujete i tako. Nabavit ću druge papire. Najviše za nekoliko dana ...”

Liječnik ga je još jednom dugo gledao, i sad su čuli vani u tišini toga grada koji je imao mnogo crkava, kako vrlo daleko otkucava neko malo zvono.

„Petnaest do šest”, rekao je liječnik, zatim je odjednom dao Hansu papir u ruku i rekao: „Idite - nemojte me ostaviti na cjedilu.”

„Ne, ne”, rekao je Hans. „Mnogo hvala. Doviđenja.”

II

Mjesto na kojem je stajala kuća našao je odmah, možda je to bilo po broju koraka što ih je još valjalo napraviti od raskršća ulice, ili nešto u rasporedu ostataka stabala što su nekoć činila velik i lijep drvored: nešto ga je potaknulo odjednom stati, pogledati ulijevo, i to je bilo to: prepoznao je ostatak stubišta, popeo se preko ruševina polako onamo: bio je kod kuće. Vrata su bila izbačena zračnim pritiskom: dio je još visio na šarkama, teški okovi s komadima drveta. Ostao je još i dio uspona; sa stropova su visjele letve. Prešao je preko hrpe zida i na kraju hodnika u podnožju brda razvalina razgrnuo bijelu neoštećenu mramornu stepenicu: jedna je stepenica dakle bila još tu: očito prva i posljednja. Hrpa smeća što se nad njom ustobočila, urušila se kad je u nju udario. Polako je oslobodio cijelu stepenicu i sjeo. Mirisalo je na pijesak i suho smeće: nigdje nije bilo vidjeti ni traga vatre ...

Bila je to lijepa, gospodska kuća. Dolje je čak stanovao pazikuća, pogledao je udesno, gdje su bila vrata pazikuće, i vidio brdo od zidova, oderanih tapeta i zgnječenih dijelova pokućstva, negdje je stršila prašnjava noga nekog glasovira: ondje se činilo da je probušen i strop hodnika. Ponovno je ustao i zagrebao na određenom mjestu brijega otpada sve dok nije pod prstima osjetio tvrdu tamnosmeđu linkrusta tapetu, pustio da se za njom sruši smeće odozgor, sklizne pokraj njega i konačno je oslobodio pločicu, čistu bijelu emajliranu pločicu s crnim slovima: Schnepplehner, kućepazitelj. Samo je kimnuo, polako se vratio natrag i ponovno sjeo, izvukao etui s cigaretama iz džepa, učinio da zijevne i izvukao jednu cigaretu, kad mu padne na pamet da nema vatre. Pošao je polako prema ulazu i čekao: vani nije bilo vidjeti nikoga, bilo je tiho i hladno, negdje je kukurikao pijetao, i vrlo daleko, ondje gdje je morao biti most preko Rajne, čuo je valjanje teških kola, možda tenka ...

Prije je ovdje u svako doba dana pa do kasno u noć vrvjelo od ljudi. Sad je vidio samo jednog štakora koji je došao iz pokrajnje hrpe krša, gmižući polako i mirno preko bregova šute i njušeći se pipavo probijao prema ulici; jednom se otklizao na mramornoj ploči što je ležala poprijeko i strmo na njegovu putu, zaskvičao, iskoprcao se ponovno prema gore i nastavio gmizati. Izgubio ga je s očiju kad je prešao dio ulice na kojem nije bilo krša, i zatim ga čuo bučiti u izvrnutom tramvaju, čiji je limeni trbuh, kao da je nabrekao i puknuo, ležao između dva srušena jarbola ...

Zaboravio je da drži cigaretu u ustima i čeka nekoga tko ima vatre ...

Onda, kad je kuća još stajala, stigla je samo jedna dopisnica. Stigla je ujutro, dok je još spavao, na prvi dan praznika, i majka je mislila: neće biti ništa osobito važno. Listonoša joj je predao čitav snop: novine, nekoliko prospekata, pismo, izračun mirovine, i za nešto od toga je potpisala priznanicu. U polumraku hodnika i tako se sve to jedva moglo raspoznati, i u predsoblju je bilo mračno, prodiralo je samo posredno svjetlo kroz veliko zelenkasto ostakljenje iznad vrata u hodniku. Majka je brzo pregledala snop i dopisnicu bacila na stol u predsoblju prije no stoje pošla u kuhinju: normalno tiskanu dopisnicu koja joj se činila posve nevažnom ...

Tog je dana dugo spavao, bio je prvi u njegovom životu, ako se to može nazvati život: do

tada je sve bilo škola, škola, siromaštvo, doba naukovanja, muka, i dan prije toga konačno je položio ispit za pomoćnika i uzeo dopust ...

Već je ujutro oko pola devet bilo sparno, bilo je ljeto, sredina ljeta, majka je pritvorila kapke i kad je sad ušla s poštom u kuhinju pojačala je plamen plina kako bi zakuhala voda. Stol je bio već postavljen, sve čisto, mirno i spokojno. Sjela je na klupu i počela pregledavati poštu. Vani s dvorišta čula je tiho čekićanje i prikriveno struganje iz stolarije stoje bila uređena u podrumu nadogradnje. Sprijeda je dolazila stalna, gotovo mirna buka uličnog prometa.

Prospekti su bili iz trgovine vinom koja im je pokatkad slala vina dok je još otac bio živ. Bacila ih je, a da ih nije ni pogledala, u sanduk ispod peći u kojem je ljeti skupljala papirnate otpatke i ostatke drva za zimu.

Dok je pregledavala izračun mirovine, padne joj na pamet dopisnica što je ležala vani na stolu, i mislila je trenutak na to da ustane, donese je i baci u sanduk: osjećala je netrpeljivost prema dopisnicama s tiskanim tekstom - ali samo je uzdahnula, jer je počela pregledavati izračun, složenu izvedbu od koje je shvaćala samo konačnu svotu, crveno otisnutu svoticu, i vidjela je da se opet smanjila ...

Ustala je da ulije kavu, stavila izračun pokraj debelog paketa novina, nalila si šalicu do vrha i otvorila noktom palca pismo. Pismo je bilo od brata Edija.

Edi je pisao kako je nakon dugih i predugih pripravničkih godina postao školski savjetnik. Unatoč tome njegovo je pismo sadržavalo malo tog veseloga. Unapređenje je morao kupiti premještajem u „smrdljivo gnijezdo” koje je i Bog ostavio. Već mu se sad povraćalo, od svega mu se povraćalo,

pisao je, ona zna zašto. Znala je zašto. Osim toga, djeca su imala tri bolesti jednu za drugom, hripavac, kozice i ospice, Elli je posve dokrajčena, osim toga, strka oko preseljenja, nevolje premještaja, što nije značilo čak ni spomena vrijedno financijsko poboljšanje, jer je iz najbolje klase mjesta stigao u najlošiju. Sve mu se gadi, ona već zna zašto, i ona je znala zašto.

Odložila je i to pismo u stranu, oklijevala trenutak, bacila potom izračun u sanduk za otpad, a pismo stavila u komodu. Opet joj je na trenutak pala na pamet dopisnica, samo na čas, no opet je ulila kavu, namazala kruh i otvorila paket novina. Čitala je samo naslove. Nije za to mogla skupiti toliko zanimanja poput većine ljudi koji su govorili o ratu i osveti. Već se tjednima na naslovnici nije čitalo ni o čemu drugom do li o tom puškaranju, tučnjavama i o izbjeglicama koje su napuštale sferu poljskog spora, da bi se spasili u Rajhu ...

Na drugoj je stranici stajalo da će se smanjiti sljedovanje maslaca a da bi se moralo ustrajati u smanjivanju jaja. Ništa od toga nije razumjela, pa ni članak koji je samo započela i brzo preletjela, gdje se objašnjavalo kako je nemoguće da se slobodu prodaje za kakao i kavu. Odložila je novine, ispila šalicu do dna i spremila se otići u kupovinu.

Kroz kapke je svjetlucalo, svjetlo i bljeskavo, sunce je jetkalo šrafirane uzorke na zidu.

Kad je u predsoblju na stolu vidjela malu bijelu dopisnicu, padne joj na pamet da ju je htjela baciti u sanduk, ali mreža joj je već bila u ruci, ključ je bio utaknut u bravu i ona je sišla.

Kad se vratila, on je još uvijek spavao, a mala je bijela dopisnica još uvijek bila tu. Odložila je mrežu na stol i uzela mali komadić istipkanog papira u ruke i sad je odjednom unatoč mraku vidjela neobičnu crvenu mrlju na njoj, bijelu ceduljicu s crvenim pravokutnikom, a u crvenom pravokutniku masno crno R poput pauka. Spopadne je neodređen strah. Ispustila je kartu, stvar joj se učini neobičnom, nije znala da ima preporučenih dopisnica, preporučena dopisnica učinila joj se krajnje sumnjivom, taje stvar izazvala u njoj strah. Brzo je pokupila mrežu i otišla u kuhinju. „Možda je”, mislila je, „potvrda od trgovačke komore ili neke stručne organizacije, da je položio ispit, nešto važno što se moralo slati preporučeno.” Nije osjećala znatiželju, samo nemir, stavila je ključ na stol i odgurnula kapke, jer se vani odjednom smračilo, i već je vidjela prve kapi kako padaju na dvorište, debele okrugle kapi, što su padale teško i polagano, masne mrlje na asfaltu. Stolari su u plavim pregačama stajali na dvorištu pred radionicom i brzo prostrli jedreno

platno preko velikog okvira prozora. Gušće i žešće padale su kapi, rasprskavale se; čula je kako se muškarci smiju prije nego što su nestali iza prašnih okana podrumske radionice ...

Skinula je stolnjak sa stola, uzela kuhinjski nož iz ladice, namjestila zdjelu i počela drhtavim rukama čistiti cvjetaču. Veliko masno otisnuto R u crvenom pravokutniku izazvalo je u njoj strah koji se polako pretvorio u mučninu; vrtjelo joj se pred očima, morala se sabrati.

Zatim je počela moliti. Kad se bojala, molila se. U međuvremenu su joj u nemirnu nizu padale na pamet najrazličitije stvari - njezin muž koji je sad šest godina bio mrtav - stajao je iskrivljena lica na prozoru dok je dolje prolazila prva velika četa.

Mislila je i na rođenje dječaka u ratu, na tog majušnog, mršavog dječačića koji nikad nije postao osobito snažan ...

Onda je čula kako je otišao u kupaonicu. Bespomoćno rovanje u grudima nije popustilo, ta gruda boli i nemira, straha i nevjerice i želja za plačem koju je morala snažno potiskivati.

Kad je izišao iz kupaonice, majka je već bila pri postavljanju stola u dnevnoj sobi; bilo je pospremljeno i čisto, cvijeće je stajalo na stolu, ondje su bili maslac, sir, kobasica i smeđi vrč za kavu, žuto pokrivalo za vrč i limenka mlijeka, a na svom je tanjuru vidio kako stoji velika limena kutija cigareta. Poljubio je majku i primijetio da drhti; pogledao ju je zaplašeno i zapanjeno, kad ona iznenada poče plakati. Možda je plakala od radosti. Čvrsto je držala njegovu ruku i još uvijek plačući tiho rekla: „Nemoj se ljutiti, htjela sam da bude lijepo.” Pokazala je stol, zaplakala žešće, počela zatim žestoko jecati, i vidio je kako njezino.široko lijepo lice pliva u suzama, nije znao što da započne te promuca. „Moj Bože, majko, sve je tako lijepo.”

„Da”, rekao je još jednom. Pogledala ga je upitno i pokušala se nasmiješiti.

„Doista”, rekao je prije no stoje otišao u spavaću sobu. Brzo je obukao čistu košulju, zakopčao crvenkastu kravatu i ponovno požurio van. Majka je već tu sjedila, skinula pregaču, donijela iz kuhinje svoju šalicu i smiješila mu se.

Sjeo je i rekao. „Krasno sam spavao.”

Rekla je da doista svježije izgleda, skinula pokrivalo s vrča, ulila i odmah zatim dodala debeli mlaz kondenziranog mlijeka. „Nisi predugo čitao?”

„Ne, ne,” rekao je smiješeći se, „bio sam odviše umoran jučer, previše umoran.” Otvorio je kutiju, upalio cigaretu, počeo polako miješati kavu i

gledao majku u lice: „Sve je tako lijepo”, rekao je.

Ne mijenjajući izraz lica rekla je: „Stigla je pošta.” Vidio je da se uglovi njezinih usana trzaju. Ugrizla se za usne, nije mogla govoriti, i tako je nastalo suho, vrlo duboko jecanje i odjednom je znao da se nešto dogodilo ili da će se dogoditi. Znao je. Sve je to izazvala pošta, nešto je moralo biti s poštom. Spustio je pogled, miješao svoju šalicu, pušio žestokim potezima i pio između toga. Treba joj dati vremena, nije htjela plakati, ali morala je govoriti, valja joj dati vremena da taj dugi i vrlo suhi jecaj sasvim izvede prije no što bi mogla nastaviti govoriti. Nešto nije bilo u redu s poštom. Neće nikad u životu zaboraviti to jecanje u kojemu je bilo sve, sva strava o kojoj nitko od njih tad nije mogao ništa znati. Rezalo je, to jecanje. Majka je jecala, zajecala je samo jedan jedini put, vrlo dugo i vrlo duboko, i on je još uvijek držao spušten pogled, vidio samo površinu svoje šalice za kavu u kojoj se kondenzirano mlijeko razdijelilo u svijetlu ravnomjernu blagu smeđost, vidio je vrh svoje cigarete, vidio je kako pepeo treperi, siv i srebrn, i napokon je osjetio da može dići pogled.

„Da,” rekla je tiho, „pisao je ujak Edi. Postao je školski savjetnik, ali je dobio premještaj. Piše da mu se bljuje.”

„Da, da,” rekao je „svakom se normalnom čovjeku bljuje.”

Ona je kimnula. ,,I izračun mirovine,” rekla je, „opet je manja.” Položio je svoju ruku na njezinu, koja je mala, široka i istrošena počivala na cvjetnom bijelom stolnjaku. Njegov je dodir pokrenuo novi niz dubokih, režućih jecaja. Ponovno je povukao ruku i sačuvao sjećanje da je majčina ruka topla i gruba. Držao je pogled spušten sve dok nije prošao slijed režućih uzdaha, suzdržanih suza. Čekao je. Mislio je: sve to nije to. Ujak Edi i izračun mirovine ne bije tako potpuno izbacili izvan sebe. Moralo je to biti posve nešto drugo, i odjednom mu padne na pamet da je to moralo biti nešto stoje pogađalo njega, i osjećao je da je problijedio. Zacijelo nema ničega što bi majku tako izbacilo izvan sebe osim onoga što se odnosi na njega. Jednostavno je digao pogled. Majka je čvrsto stisnula usta, oči su joj bile mokre, i sad je istiskivala riječi, tvrdo i čvrsto otvarala je usta, zapinjući rekla: „Došla je za tebe jedna karta, u predsoblju - leži ...”

Smještaje odložio šalicu, ustao i pošao u predsoblje - vidio je kartu već izdaleka, bila je bijela i posve normalna, državno normirana karta 15 puta 10 centimetara. Stajala je nedužno na stolu pokraj tamne vaze s grančicama smreke. Brzo joj je prišao, uzeo u ruku, pročitao adresu, vidio prilijepljenu bijelocrvenocrnu cedulju, s crvenim kvadratom, u njemu masni crni R, zatim

okrenuo kartu, pročitao prvo samo potpis, bio je nečitak, napisan preko neke vrlo duge riječi, koja je glasila: područna obrambena komanda. Ispod je bilo otipkano: bojnik.

Bilo je posve tiho, i ništa se nije promijenilo. Stigla je samo jedna dopisnica, posve normalna dopisnica, i jedina rukom napisana riječ bila je ta nečitka šarada nekog bojnika. Zelenkasto svjetlo iz gornjega dijela vrata na hodniku činilo je da sve izgleda kao da lebdi u nekom akvariju ... vaza je još tu stajala, njegov kaput visio na vješalici, majčin je kaput tu visio, šešir pokraj, majčin nedjeljni šešir s bijelim malim velom gore, onaj šešir koji je nedjeljom nosila u crkvu kad je klečala pokraj njega, moleći tiho, dok je on tiho okretao listove misne knjige. Bilo je sve u redu, vani kroz otvorena kuhinjska vrata čuo je smijeh stolara u dvorištu, nebo je opet bilo jasno i vedro, nevrijeme prošlo, došla je samo jedna dopisnica, na brzinu potpisana od nekakvoga bojnika, koji nedjeljom možda kleči u crkvi nedaleko od njega, spava sa ženom, odgaja svoju djecu u čestite njemačke ljude a radnim danom potpisuje svežnjeve dopisnica. Sve je bilo vrlo bezazleno ...

Nije znao kako je dugo ondje stajao s dopisnicom, ali kad se vratio majka je sjedila i plakala. Jednu je ruku podbočila, držala ustrzalu glavu u podbočenoj ruci, druga je ležala u krilu nedjelatna, kao da joj ne pripada, sirota, široka i potrošena ...

On joj priđe, podigne njezinu glavu i pokušaje pogledati, no smjesta od toga odustane. Majčino je lice bilo iskrivljeno, tuđe, nije ga još nikad vidio, lice, koje ga je strašilo, do kojega nije imao pristup i nije ga smio ni tražiti ...

Šutke je sjeo, srknuo kavu, uzeo cigaretu, no odjednom je pusti da padne i zurio je preda se.

Zatim neki glas iza podbočene ruke rekne: „Pojedi nešto ...”

„Nemoj se ljutiti.”

Ulio je kavu, dolio mlijeko i pustio da unutra padnu dva komada šećera, zatim zapalio cigaretu, izvukao kartu iz džepa i tiho pročitao: „Četvrtog srpnja, ujutro u sedam sati imate biti u Bismarckovoj kasarni u Adenbrücku na osmotjednoj vježbi.”

„Bože,” rekao je glasno, „saberi se, majko, osam tjedana.”

Kimnula je.

„To je moralo doći, pa znao sam da moram otići na osmotjednu vježbu.”

„Da, da”, rekla je. „Osam tjedana.”

Oboje je znalo da lažu; lagali su, a da nisu znali zašto lažu. Nisu mogli znati, ali lagali su i znali su to. Znali su da ne odlazi samo na osam tjedana.

Rekla je ponovno: „Jedi malo."

Uzeo je krišku kruha, namazao na nju maslac i stavio na to kobasicu te počeo žvakati vrlo polako i bez teka.

„Daj mi kartu", rekla je majka.

Dao joj je.

Lice joj je imalo neobičan izraz, bila je vrlo mirna, pogledala je točno kartu, tiho je pročitala.

„Što je danas?" pitala je nakon što je kartu položila na stol.

„Četvrtak", rekao je.

„Ne", rekla je, „koji je?"

„Treći", rekao je.

Tek je u tom trenutku shvatio što je to pitanje značilo. Značilo je da će morati otputovati, i to još ovoga dana, idućeg dana u sedam sati morao je biti tristo kilometara sjeverno, u kasarni nekog stranog grada ...

Vratio je natrag zagriženu krišku kruha, nije imalo nikakvoga smisla glumiti tek. Majka je opet pokrila lice i počela žestoko i čudno bezglasno plakati ...

Otišao je u svoju sobu i spakirao torbu za spise. Ugurao je u nju košulju, gaće i čarape, pisaći papir, zatim ispraznio ladice i bacio sadržaj i ne pogledavši ga u peć, istrgnuo list iz jedne bilježnice, više-put presavio, zapalio i držao pod hrpom papira: isprva se dimilo vrlo gusto i bjelkasto, polako se vatra progrizala da bi plamsajući i zujeći gore iz poklopca izbila, uski i snažni plamen, zaronjen u crni zagušljivi dim. Pregledavajući još jednom ladice i pretince, ulovio je sebe gdje misli: Dalje, samo brzo dalje, dalje od majke, jedinoga čovjeka za kojega bi mogao reći da ga voli ...

Čuo je da se s poslužavnikom vratila u kuhinju, prošao je kroz predsoblje, pokucao žurno na mliječno staklo i povikao unutra: „Idem na kolodvor, vraćam se odmah."

Nije odmah odgovorila, čekao je, i osjećao je bijelu malu dopisnicu u džepu hlača. Zatim je majka viknula: „Dobro, brzo se vrati. Doviđenja ..."

„Doviđenja", doviknuo je, još trenutak stajao mirno i zatim izišao ...

Kad se vratio kući bilo je pola jedan i jelo je bilo gotovo. Majka je iznijela zdjele, pribor za jelo i tanjure u dnevnu sobu ...

Sad mu se u sjećanju činilo to prvo mučno popodne gore od cijeloga rata. Šest sati je još ostao u kući. Majka je neprestance pokušavala nametnuti mu stvari o kojima je mislila da bi ih bezuvjetno mogao trebati; osobito mekane frotir ručnike, pakete s jelima, cigarete, sapun. I cijelo je vrijeme plakala. On

je pušio, sređivao knjige; stol je opet trebalo postaviti, kruh, maslac, marmeladu, pecivo odnijeti u sobu i skuhati kavu.

Zatim, nakon kave, kad je sunce već stajalo za kućom a sprijeda već vladao blagotvorni sumrak, ušao je iznenada u svoju sobu, stisnuo torbu pod ruku i izišao u predsoblje ...

„Što je?”, pitala je majka. „Moraš ...”

„Da,” rekao je, „moram ići”, iako mu je vlak polazio tek za pet sati.

Odložio je torbu i zagrlio majku sa zdvojnom nježnošću. Polažući Rike preko njegovih kukova otkrila je dopisnicu u džepu i izvukla je. Odjednom je bila mirna, čak je i jecanje prestalo. Dopisnica je u njezinim rukama izgledala vrlo bezazleno, jedino ljudsko na njoj bila je bojnikova črčkarija i nju je isto tako mogao ispisati nekakav stroj, nekakav stroj za potpis bojnika ... Opasan je bio samo prilijepljeni bijeli svjetleći pravokutnik, svijetlocrveno obrubljen, s velikim crnim R u njemu, komadić papira kakve čitave role svakodnevno naljepljuju u svakom poštanskom uredu. Ali ispod R otkrio je sad jedan broj; bio je to njegov broj, jedino što je tu kartu razlikovalo od drugih karti, broj 846, i sad je znao da je sve u redu, da se ništa ne može dogoditi, u nekom poštanskom uredu stajao je taj broj pokraj retka koji je nosio njegovo ime. Bio je to njegov broj i nije mu mogao pobjeći, morao je potrčati za tim masno otisnutim R, nije mogao bježati ...

Bio je preporučeni broj 846, inače ništa više, i ta mala bijela dopisnica, taj ništavni komad najjeftinijeg kartona, od kojih je tisuću, čak s otiskom, stajalo najviše tri marke i koji je bez poštarine bio poslan Hansu, koji je značio samo črčkariju jednog bojnika, zahvat rukom nekog pisara u neku kartoteku i daljnju škrabotinu poštanskog službenika u svoju knjigu ...

Majka je bila posve mirna dok je odlazio, gurnula je kartu natrag u njegov džep, poljubila ga i rekla tiho: „Bog te blagoslovio.”

Otišao je, vlak je polazio tek oko ponoći, a bilo je upravo sedam. Znao je da gleda za njim i katkad se idući do tramvaja okrenuo kako bi joj mahnuo.

Pet sati prije polaska vlaka bio je na kolodvoru. Nekoliko je puta projurio između šaltera, još jednom proučio ploče s polascima. Sve je bilo normalno, ljudi su se vraćali s praznika ili su na praznike odlazili, većina se smijala, bili su sretni, pocrnjeli, vedri i bezbrižni, bilo je toplo i lijepo: praznično vrijeme ...

Izjurio je opet van, ušao u neki tramvaj koji bi ga mogao odvesti kući, usput iskočio i odvezao se natrag na kolodvor. Na kolodvorskom satu je utvrdio da je prošlo tek dvadeset minuta. Ponovno je neko vrijeme pušeći

hodao između ljudi, ponovno ušao u neki tramvaj, bilo koji, opet iskočio i vratio se na kolodvor, magnetski ga je privlačio kolodvor kao da je znao da će osam godina provesti na kolodvorima ...

Otišao je u čekaonicu, popio pivo, otro znoj, i odjednom mu padne na pamet mala kolegica koju je nekoliko puta otpratio kući; potražio je u svom notesu broj telefona, otrčao do automata, ubacio novac i okrenuo broj, ali kad se na drugom kraju javio glas, nije izustio ni riječi i ponovno objesio slušalicu. Još je jednom ubacio novac i ponovno nazvao, ponovno se javio taj nepoznati glas koji je rekao „halo” i izgovorio neko ime i on je skupio svu svoju hrabrost i promucao: „Mogu li govoriti s gospođicom Wegmann; Schnitzler na telefonu ...”

„Trenutak”, rekao je glas ... i kroz slušalicu je čuo gugutanje dojenčeta, glazbu za ples i psujući muški glas, vrata su zaškripala. Na čelu mu je bio znoj, zatim je čuo njezin glas, rekla je „Da?” i on je zamucao: „Ja sam ... Hans ... mogu li s Vama još jednom razgovarati, moram otputovati ... na komisiju ... još danas ...”

Primijetio je da je bila jako začuđena i rekla: „Da ... ali kada i gdje ...”

„Na kolodvoru,” rekao je „odmah ... na rampi...”

Došla je vrlo brzo, sitna mala plavuša okruglih vrlo crvenih usana i zgodnog nosa. Za pozdrav rekla je nasmiješeno: „No to je doista iznenađenje.”

„Što biste rado, što da radimo?”

„Koliko je još vremena?”

„Do dvanaest.”

„Idemo u kino”, rekla je.

Otišli su u kino u blizini kolodvora, u malo prljavo kino u koje se moralo ući preko stražnjeg dvorišta i dok su u mraku sjedili jedno uz drugo, odjednom je znao da mora uzeti njezine ruke i držati ih dok traje film. Zrak je bio vruć, vonjalo je ustajalo, i većina sjedalica bile su prazne, bilo mu je nekako otužno kako mu je samorazumljivo prepustila ruku, ali ju je dva sata držao čvrsto, gotovo grčevito, a kad su izišli iz kina, bio je napokon mrak, i padala je kiša...

Kad je s njom zakrenuo u park, zakvačio se zdesna uz torbu za spise i lijevom je rukom pritisnuo uza se, ona je ponovno popustila: osjećao je toplinu njenog mirisnog malog tijela, upijao miris njezine vlažne kose i ljubio je u vrat, u obraze, i uplašio se kad je dodirnuo njezina meka usta ...

Ruke je čvrsto i strašljivo zakvačila za njegova leđa; torba mu je

iskliznula i odjednom je postao svjestan, ljubeći je, da pokušava prepoznati stabla i grmlje s obje strane puta: vidio je srebrnkast mokri put, što se sjajio od kiše, promočeno grmlje i crna debla stabala, i nebo, na kojemu su teški oblaci jurili prema istoku ...

Nekoliko su puta prešli putem gore i dolje, ljubili se, i u nekim je trenucima vjerovao da osjeća nježnost prema njoj, nešto poput sućuti, možda i ljubav, nije znao; odgađao je povratak u osvijetljene ulice, sve dok oko kolodvora nije postalo tako tiho da je pomislio kako je vrijeme ...

Pokazao je na rampi svoju dopisnicu, dao probušiti njezinu peronsku kartu i veselio se što je vlak ispuštajući paru već stajao u velikoj praznoj hali; poljubio ju je još jednom i ušao. Kad se nagnuo da joj mahne, bojao se da će plakati, ali ona mu se nasmiješila, mahala dugo i žestoko, i on je osjećao olakšanje što nije plakala ...

Stigao je oko šest u tuđi grad; kolica s mlijekom stajala su pred vratima i hitri mladi pekarski pomoćnici stavljali su vrećice s pecivom pred vrata - vidio je dečke s licem bijelim od brašna, blijede a ipak vedre sablasti ranog jutra. Iz jednog bara izronilo je nekoliko muškaraca i jedan vojnik. Nije imao volje pitati nekoga za put pa je išao za vojnikom; stao je kad se ovaj zaustavio na tramvajskoj stanici i stao između nijemih radnika koji su ga ravnodušno odmjeravali ...

Bilo mu je mučno; negdje je noću popio mlaku mesnu juhu i uz nju pojeo žilave žemlje, bio je umoran i osjećao se prljavim, i kad je došao tramvaj, ponovno je slijedio vojnika i stao pokraj njega na platformi. Sad je vidio da je morao biti dočasnik ili narednik; lice vojnika bilo je crveno podbuhlo i bezizražajno; ispod krute kape navirala je gusta svijetla kosa; ulazili su drugi vojnici koji su ga pozdravljali ...

Ulice su počele oživljavati, izronila su kola, biciklisti, i platforma se punila radnicima koji su pušili lulu i drmusali se nijemo prema nekoj stanici; školska djeca su išla preko ulice, teški ranci na uskim ramenima - i tramvaj je vozio sve dalje, kroz aleje, ulice, polako se praznio, sve dok na kraju nisu u njemu bili samo još vojnici ...

Na kraju je došla zadnja stanica između pokošenih žitnih polja i jednog velikog vrtnog gospodarstva, i svi su izišli, i on je lagano slijedio narednika, dok su drugi vojnici počeli trčati.

Prolazili su duž beskrajno dugog zida što je okruživao sivu jednoličnu zgradu: unutra je čuo zviždanje i urlanje i vidio lica na mnogim prozorima: nevesela siva lica; zatim se pojavila rupa u tom gustom nizu sanduka, i cmo-

bijelo-crveno brvno podiglo se pred dočasnikom ili narednikom. Stražar se cerio, onda je stražarevo lice postalo ozbiljnije i podrugljivije, i pred njim se podiglo crno-bijelo-crveno brvno i on je bio vojnik ...

Odjednom je u toj nelagodnoj tišini čuo korake, osluhnuo je i izvadio cigaretu iz usta: dolje je postala žućkasta i vlažna; držao ju je sad u ruci i slijedio korake: dolazili su zdesna iza njega, katkad su se čuli manje jasno, zatim se kotrljalo kamenje, i uskoro je opet čuo čvrst i ravnomjeran korak. Napokon je na raskršću ulica desno iskrsnuo čovjek: radnik sa zaštitnom kapom, s torbom stisnutom pod ruku - mirno je išao prema prevrnutom tramvaju. Izgledalo je nevjerojatno, gotovo neprirodno, da bi ovdje moglo još biti ljudi koji idu na posao, točno i redovito, s torbom pod rukom ...

Popeo se do rešetke pred vrtom i čekao. Čovjek ga je sad vidio, stao i zatim se približavao polaganim koracima; izišao mu je nekoliko koraka ususret i tiho rekao: „Jutro ...”

„Jutro”, rekao je čovjek oprezno, zatim pogledao cigaretu i rekao: „Vatre?”

„Da”, rekao je.

Čovjek je nespretno rovao po džepovima hlača, vidio je njegovu sijedu kosu, čupave, gotovo bijele obrve i širok prijazan nos; onda mu je upaljač škljocnuo pred očima i miran plamen osmudio cigaretu tamno ...

„Hvala”, rekao je, izvukao etui, otvorio ga i pružio čovjeku. Čovjek ga zapanjeno pogleda, krzmajući ...

„Molim”, rekao je, „uzmite ...”

I gledao je čovjekova dva gruba prsta koja su se krzmajući pružila i uzela jednu cigaretu...

Čovjek je stavio cigaretu iza uha, tiho rekao: „Hvala”, i pošao ...

Hans je pušeći ostao stajati do ograde vrta: naslonio se i čekao - nije znao što - gledao dugo za čovjekom, koji se nastavio kretati, često nestajao iza nasipa ruševina i polako se penjući ponovno izronio, zatim nestao daleko iza aleje gdje su stabla još izgledala cijela; svjetlucala su zeleno, bio je svibanj ...

III

Kad je nastavio put, nije dugo vremena vani sreo nijednog čovjeka. Većina ulica nisu bile prohodne. Otpad i smeće uspinjali su se do prvih katova vatrom ispražnjenih pročelja, a iz mnogih je poteza ulica još dolazio gusti dim u velikim gustim teškim pramenovima.

Da bi od Gurtla došao do Rubensstrasse trebalo muje gotovo sat, put koji je prije mogao prijeći u deset minuta. Između ostataka zidova stršile su cijevi peći, dim se šuljajući širio, i katkad bi sreo nekog loše odjevenog muškarca ili ženu koja je na brzinu zavezala rubac.

Činilo se da u samoj Rubensstrasse ne stoji više nijedna kuća. Veliko se kupalište na početku ulice urušilo, između ruševina moglo se tu i tamo vidjeti neke od blistavih zelenih pločica plivačkog bazena. Ovdje, gdje su se prije sjedinjavale velike ulice, vidio je više ljudi; svi su oni išli polako, bili su prljavi i zlovoljni...

Iza kulise vatrom ispražnjenih pročelja kuća čuo je brujanje teških vozila, za koje se činilo da voze u smjeru Rajne ...

Oprezno se preko ruševina popeo unutra u Rubensstrasse. Negdje je, iza prozora koji su bili obloženi prljavim daskama, plakalo neko dojenče i jedan je ženski glas govorio vrlo tiho i tužeći.

Od kuće broj 8 stajao je još ulaz, i neke su od soba dolje izgledale cijele, ulaz je bio dubok i širok, zid zabata zgnječen, a grede stropa tupo su stršile u sivo nebo. Kad je htio ući, dođe mu ususret stara žena sa zelenim rupcem: lice joj je bilo žuto i mlitavo, crna kosa visjela joj je u pramenovima na čelu. U ruci je držala lopatu za ugljen sa psećim izmetom: učinila je nekoliko koraka do iduće hrpe ruševina, izbacila izmet umornim pokretom i vratila se.

Rekao je: „Gompertz, jesam li došao dobro do Gompertza?”

Samo je kimnula.

„Gospođa Gompertz,” nastavio je pitati unoseći joj se u odsutno lice, „je li tu gospođa Gompertz?”

Ponovno je kimnula; za trenutak debele su vjeđe pale preko njezinih upaljenih malih očiju i u trajanju jedne sekunde lice joj se činilo konačno mrtvim ...

„Dođite”, rekla je tiho.

Pošao je za njom u hodnik. Bilo je mračno, i ona je tako naglo stala pred njim da je posve izbliza vidio njezino mlitavo lice, vonjala je na kuhinju, na

paru sudopera, zjenice su se pokretale zastrašujućom sporošću, kao da ih je negdje s velikim trudom valjalo okretati. Pogledala ga je, glas joj je bio tih i promukao.

„Da znate,” rekla je mirno, „ona je bolesna ...”

„Znam”, rekao je.

Odjednom je objesila donju usnu, ponovno se okrenula prema naprijed i pošla ispred njega, a svaki put kad bi se okrenula, vidio je kako debela žućkasta donja usna visi, što je njezinu licu davalo izraz gadljivog cerenja.

Došli su u vrlo veliko predsoblje i kroz plavkasti svjetlarnik vidio je crni izgorjeli omotač kuće. Ovdje dolje posvud je stajao prašnjav namještaj, haljine su ležale slobodno preko sanduka i kovčega i stolova, a u jednom je uglu stajao otvoren glasovir poput kakve nemani s tisuću lažnih zubi. Ženaje položila lopatu za ugljen na jedan stol, još ga jednom pogledala, prvo osluhnula tako da je uho položila na ključanicu i onda glasno doviknula: „Gospođo Gompertz?”

Smještaje odgovorio vrlo hladan glas: „Da?”

„Jedan gospodin bi razgovarao s Vama.”

„Trenutak.”

Ponovno ga je pogledala. „Ona je uvijek u krevetu”, prošaptala je.

Glas iza vrata je sad viknuo: „Može”, stara mu je otvorila vrata i on je ušao.

Soba je bila velika i visoka i izgledala je vrlo čista. Parket na podu bio je čak ostrugan, žute daščice bile su glatke i sjajne. Nad velikim je crnim krevetom u kutu vidio Marijinu statuu na drvenom podnošku s malim crvenkastim svjetlom ispred. Inače je u sobi stajala samo stolica i noćni ormarić, i vidio je da je oštećen strop bio zakucan debelim bijelim prugama papira. Na zidovima su visjele tamne uljane slike, o kojimaje slutio da su prave i dragocjene. Ostao je stajati na vratima, sve mu se to činilo odviše svečanim - pretihim i čak lijepim ...

Jasan glas je rekao tiho: „Dođite molim i sjednite.”

Žena je imala tamnu do grla zakopčanu jaknu i lice joj se činilo sve bljeđe što se više primicao; kosa je bila vrlo svijetla, gotovo bezbojna, činila se slobodnom i rijetkom i podsjećala ga je na vlasulje blijedih lutaka. Polako je prilazio.

Rekla je još jednom: „Sjednite tu.”

Na mramornoj ploči noćnog ormarića stajalo je malo crno raspelo, bilo je grubo zabijeno u trupac ...

Sjeo je. Nije mogao ništa reći, odjednom je žurno otvorio svoj ogrtač i pokazao kaput što ga je nosio ispod, ukrašen časničkim gajtanom, ordenom na grudima i zvjezdicama na ramenu. Sve je još bilo novo, gajtan se još sjao i puceta bila neoštećena, bez i najmanje ogrebotine.

Samo je kimnula, lice joj je ostalo mirno, zagasito položeno u svijetlu kosu.

„Dobro," rekla je, „znala sam, ali kako ... Morate mi reći kako ..."

Ustao je, posve svukao kaput, spustio jaknu, uzeo cedulju iz džepa i pružio je njoj zajedno s jaknom. Ni sad se njezino lice nije promijenilo, odvratio je od nje pogled i gledao u velik prozor zastrt platnom. Sunce se probilo, stajalo je iznad prozorske daske, platno se obojilo crveno, činilo se kao da se napilo crvenila kao kakve fine tekućine što se neopazice zgusnula, ispunila svaku nit tkanine, i sad je vidio da su slike na zidovima doista bile dragocjene: činilo se kao da su naslikane svjetlom, pokazivale su mirna patricijska lica iznad baršunastih ovratnika.

Polako se opet okrenuo ženi i bio je zapanjen: oprezno je opipavala porube na donjim rubovima kaputa, smiješila se, uzela nož iz ladice noćnog ormarića i počela parati rub.

Ruke su joj bile mirne kao i lice, prerezala je nekoliko uboda, istrgla jednim sigurnim potezom čitavu podstavu, lijeva joj je ruka oprezno posegnula u tamni otvor i izvukla na svjetlo presavijeni smotak papira. Pružila mu je papir i rekla tiho: „Čitajte."

Otvorio je list papira i čitao:

V. P., 6. svibnja 1945. Ja, dolje potpisani narednik Willi Gompertz, zavještam svu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu mojoj ženi Elizabeti Gompertz, rođenoj Kreutz. Ispod se moglo posve jasno pročitati: Willi Gompertz, narednik; zatim je slijedio nečitak potpis, okrugli žig s brojem vojne pošte i jasno napisanom riječi pukovnik ...

Nijemo joj je vratio papir.

„Što je," pitala je, „ljutite se."

Nije rekao ništa i ponovno je gledao prema prozoru, žareća se tekućina pojačala, kao da je postala bujnija, gušća i žešća ...

„Što je?" pitala je ponovno. Bila je vrlo ozbiljna i mirna, i on joj je u lice rekao: „Ukrao mi je smrt, Vaš muž mi je ukrao moju smrt. Vjerujem da znam što se dogodilo. Tu brzu i čistu smrt nisam smio zadržati, izabrao ju je za sebe, morala je biti ukradena meni. Osim toga bila je čak herojska smrt, prava pravcata junačka smrt, i ona mi nije priličila, to znam. Morao sam živjeti, čak

sam i htio živjeti - a on mi je htio darovati život, i sad razumijem da nekome možemo darovati život tako da mu ukrademo smrt.”

Zavalila se, i lice joj je nasuprot tamnim bojama kreveta izgledalo još bljeđe.

Nastavio je: „Trebao sam biti strijeljan zbog dezerterstva. Uhvatili su me. Amerikanci su bili već vrlo blizu. Vaš muž je bio pisar na vojnom sudu, zar ne?” - Kimnula je. - „Sve se trebalo odvijati brzo, Amerikanci su bili tako blizu, već se čula bojna buka pješaštva. Vaš je muž navečer došao k meni u sjenik gdje sam čekao strijeljanje. Došao je s džepnom svjetiljkom, posvijetlio sijeno, posvijetlio mi lice i rekao: „Ustani.” Ustao sam. Nisam mu vidio lice, bilo je posve u mraku. Pitao je: „Ne želiš umrijeti ...”„Ne”, rekao sam ... „Idi, nestani”, rekao je. „Lijepo”, rekao sam i htio proći pokraj njega. „Trenutak”, rekao je. „Obuci moj kaput.” Još mu uvijek nisam vidio lice. Položio je svjetiljku u sijeno i svjetlo je pogodilo gore prašnjavi strop sjenika, i u povratnom sjaju vidio sam mu lice: bilo je ravnodušno. Skinuo je kaput, uzeo moj i rekao: „Idi.” Otišao sam. Sakrio sam se u nasuprotnom dvorištu i onda sam čuo da se infanterijska buka odjednom približila, vidio sam da su počeli tovariti kola vrlo brzo i hitro, a jedan glas, glas suca neprestance je vikao: „Gompertz, gdje je Gompertz?” - i glas je vikao uzaludno, i malo prije no što su se odvezli, izvukli su ga iz sjenika i ustrijelili. Gotovo se nije ni čulo. Granate su već padale na selo, a paljba topovskih hitaca rasprskavala se nad krovovima ...” - šutio je trenutak - „Samo sam nekoliko minuta bio sam u selu, sam s gomilom smeća i s mrtvacom koji je u sumraku ležao pred sjenikom udaljen ni trideset koraka od mene - napravio je dobar posao” - ponovno je zašutio, gledao je u dobra, blijeda lica iznad baršunastog ovratnika, i ustajući tiho dodao: ,,U ovoj se obitelji već mnogih stotinu godina sklapaju dobri poslovi, znam to ...” Šutio je ...

„Moj Bože”, rekla je žena tiho, i po prvi put mu se učinilo kao da nije ravnodušna. „Moj Bože, ali on Vas je pitao želite li živjeti ...”

„Da, da”, rekao je, „znam, pitao me je. Uvijek pitaju, nikad nisu u krivu ...”

Rekla je mirno: „To se ne da promijeniti, sad morate živjeti, i jednoga dana bit ćete zadovoljni, Bog će Vam pomoći. Zahvaljujem Vam na kaputu - jeste li brzo našli cedulju?”

„Našao sam je kad sam tražio cigarete.”

Smiješila se: „Je li još bilo cigareta unutra?”

„Da”, rekao je, „dvije ...”, i odjednom zahvati rukom u džep ogrtača,

pustio je da etui škljocne, uzeo dvije cigarete i bacio ih na krevet. „Evo”, rekao je.

Gledala ga je uplašeno. „Inače ćete još reći da sam bio dobro plaćen za glasnički put koji me je stajao moje smrti.”

Okrenuo se i otišao i čuo da plače dok je za njim vikala: „Ali morate imati kaput - kako se zovete za Boga miloga - kako se zovete ...”

Stao je na vratima i još je jednom pogledao: doista je plakala. „Za Boga miloga, dopustite da nešto učinim za Vas, kako se zovete ...”

„Ne znam,” rekao je mirno, „doista ne znam koje ime ovoga trena imam, doista, ne znam; na kraju sam se zvao Hungretz - kako se sad zovem, ne znam, cedulja mi je negdje u džepu ... doviđenja ...”

Više se nije okrenuo ...

U predsoblju je ponovno sreo staru. Pregača joj je bila puna krumpirovih ljusaka. „Je li mrtav?” pitala je tiho.

Kimnuo je.

„Mislila sam,” rekla je mirno, „na kraju je još pao?”

„Bio je strijeljan.”

„Bože moj,” viknula je, „kad to dozna stari gospodin - tko, Nijemci?”

„Nijemci ...”

„Nijemci, za Boga miloga”, pošla je kimajući glavom naprijed - opet kroz predsoblje i dugi tamni hodnik.

„Bože moj,” rekla je opet kad su stajali vani, „zašto Nijemci, je li rekao nešto o pobjedi ili tako?”

„Ne, bila je zabuna, bio je zabunom strijeljan.”

Išla je nijemo do slijedećeg brijega ruševina i bacila ljuske krumpira, i kad se jednom okrenuo, još je uvijek stajala i gledala za njim.

IV

Kasnije se sjetio da se sad zove Keller, Erich Keller. Dok je jurio okolo po gradu, utuvljivao sije ime, mumljao u sebi, dugo i uporno: Erich Keller. U međuvremenu je isto tako razmišljao kako doći do dvije tisuće maraka kako bi si konačno kupio to ime, dok ne dođe do toga da opet uzmogne uzeti svoje vlastito. U zbilji se zove Schnitzler, Hans Schnitzler, dopisnica je tad bila naslovljena na Hansa Schnitzlera, ali prije nego što je trebao biti strijeljan zvao se Hungretz, trebao je biti ustrijeljen kao desetnik Hungretz; nešto prije toga nekoliko mjeseci zvao se Wilke, Hermann Wilke, razvodnik: gotovo je tri četvrt godine sa sobom vukao majušnu tvornicu isprava: službeni pečat i smotak formulara, što je mnogo značilo: točkica, koliko mu je trebalo. Imena koliko si ih je htio dati: tvornica isprava kojom bi mogao ilegalno poslati na marš pola čete vojnika, imaginarna privatna armija koja je marširala prema imaginarnim ciljevima a ipak joj je legalnost bila čvrsta, jer je službeni žig bio pravi; prije no što se zvao Wilke, putovao je krajem kao Waldow, prije toga Schnorr: birao je imena kako su mu upravo pala na pamet dok je pisao, stvarao je egzistencije, kojih nije smjelo biti i u zbilji ih nije bilo, koje su međutim dobivale prividan život pritiskom žiga na papir, utisak okruglog gumenog komada na komad zeleno ispruganog papira davao im je legitimnost; i te varijante njega samoga nastavile su živjeti u listama i knjigama, a da nikad nisu živjele, u barakama za noćenje i mjestima za izdavanje točkica, u stanicama za juhe i kolodvorskim kinima. Čak je i čarape ijedan pištolj negdje podigao na neko ime kojega se sad više nije sjećao, jedno od tih varijanti stvoreno instrumentom koji je bio tako ništavan da mu se gotovo i nije mogao smijati: komad gume s nekim uzvišenim brojevima, koje su značile brojku, zalijepljen na neko drvo, okružen veličanstvenim orlom koji je u svojim kandžama držao majušnu svastiku: to je bilo sve, sva krasota, i komadić papira koji je upotpunjavao to hohštaplerstvo ničega ... Imao je mnoga imena u to vrijeme koje je završilo tek pred tri dana, a njemu se činilo da je za njim beskrajno daleko; nije ih više sva znao. Strijeljanje trebao biti kao Hungretz, to mu je ponovno palo na pamet, dok se vukao gradom i upijao svoje trenutno ime: Keller, Erich Keller - ime koje je bilo vrlo skupo: dvije tisuće maraka ...

Kasnije je došao u četvrt gdje je još bilo kuća, naseljenih kuća. Između dvije mokre gomile pepela, od kojih se žućkasta tekućina dijelila po

puknutom asfaltu, stajala je žena s prljavom plavom kosom, sivoga lica s mrtvim očima. „Kruh”, dovikivala mu je, „Kruh.” Kruh, mislio je i stao; pogledao ju je. „Kruh”, vikala je ponovno - „Točkice za kruh.” Počeo je po džepu tražiti novac - našao je još šest maraka, prljave novčanice, koje joj pruži. „Kruh”, rekao je. Zatresla je glavom. „Dvadeset maraka dvije funte”, rekla je. Pokušao je računati, zureći u nju, no nije mu uspjelo. „Za pet maraka,” rekao je, „pola funte.” Izvukla je ruku iz džepa kaputa i počela tražiti po gvalji prljavih crvenkastih točkica. Dao joj je pet maraka i gledao kako točkice leže na njegovoj ruci, male krpice otisnutog papira. „Ima li što za to?” upitao je tiho. Ona ogorčeno razrogači oči i zatrepta vjeđama poput lutke. „Jasno”, rekla je, „pa mir je, ne znaš li.” „Mir,” rekao je,„otkad?”

„Od jutros,” rekla je, „od danas ujutro je mir ... rat je gotov ...”

„Znam,” rekao je, „ gotov je već dugo, ali mir?”

„Kapitulirali smo, ne vjeruješ?”

„Ne...”

Dozvala je amputiranog, koji je nekoliko koraka dalje sjedio na kraju zida i držao pred sobom otvorenu kutiju cigareta. Prišao je šepajući. „Ne vjeruje da je mir”, doviknula je. „Odakle dolaziš?” Šutio je.

„Točno je, rat je gotov, doista gotov. Nisi znao?”

„Ne,” rekao je Hans, „gdje mogu kupiti kruh za ove točkice? Jesu li dobre?”

„Da,” rekao je amputirani, „dobre su. Ne varamo nikoga - odmah iza ugla. Hoćeš li cigarete?”

„Ne, sigurno su preskupe.”

„Šest maraka ...”

Doista je bilo kruha za točkice u pekarnici iza ugla, brižljivo se vagalo, pet kriški, i jer je zadnja koju je žena bacila na vagu bila odviše debela, tako da je kazaljka vage pretegnula na dvije stotine šezdeset grama, odrezala je jedan kut i stavila ga u posebnu košaru ...

I slavio je početak mira sjedeći na kanti za smeće, oprezno i svečano jedući svoje kriške kruha i zamišljeno brojio groše što mu ih je vratila pekarica ...

Nikad nije znao da je kruh bio tako skup. Lagano je turio ruku u džep kaputa kako bi izvukao etui za cigarete, i kad je našao zgužvanu kuvertu izvukao ju je i pročitao još jednom: Regina Unger, Markische Strasse 17 ...

Ruševine, kroz koje je sad morao ići, bile su druge vrste, brežuljci zarasli gustim zelenilom, na kojima su rasla mala stabalca, gust šareni korov visok

do koljena - blagi mali brežuljci između kojih su se ulice doimale poput klanca, mirnih seoskih jaruga, obrubljenih grubim drvenim jarbolima što su nosili visoke vodove tramvaja, a u pločniku pruge tračnica usjajene od istrošenosti. Išao je vrlo dugo tim klancima dok nije sreo nekog tko je sjedio na kamenu i činilo se kao da čeka pod žućkastim kartonskim zaslonom koji je nosio veliko zeleno S.

Čovjek koji je ondje sjedio, umorno ga je pogledao i stavio nehotice štiteći ruku na rasporenu vreću iz rupa koje su se vidjeli krumpiri. „Staje li ovdje tramvaj?” pitao je Hans. „Da”, rekao je čovjek kratko i okrenuo mu leđa. Hans sjedne na rubni kamen i ugleda vrlo daleko iza tog zelenog brežuljka siluete spaljenih kuća i ružne batrljke razorenih crkvi, i odjednom mu pogled padne na neobičan velik metalni prsten, što je stršio iz brežuljka, i činilo se kao da je sačuvao svoj oblik: metal je bio crno izjeden od plamena, ali unutar kruga prepoznao je nerazorenu onu stiliziranu perverznu pticu, što je nekoć kao crveni pijetao osvjetljavala noć: svjetleća reklama jednog bara koja je unutar velikog prstena pokazivala pijetla koji se činio kao da se stalno prevrće: rasplesani pijetao čije je plameno crveno svjetlo uvijek upadalo usred žutih, plavih i zelenih reklama. Bacio je pogled unazad na čovjeka koji je sjedio uza svoje krumpire i pitao: „To je dakle Velika ulica?”

„Da”, rekao je čovjek zlovoljno, i njegova široka mračna leđa nisu se pomaknula.

Polako su se skupljali ljudi na stanici; nije se vidjelo odakle dolaze, činilo se kao da su rasli iz brežuljaka, nevidljivo, nečujno, činilo se kao da uskrsavaju iz te ravnice ničega, sablasti čiji put i cilj nije bio raspoznatljiv: likovi s paketima i vrećama, kartonskim kutijama i sanducima, kojima kao da je jedina nada bila žuta kartonska ploča s velikim zelenim S: bez glasa su izranjali i redali se nijemo u gust blok, koji je pokazao život tek kad se začulo cviljenje i zvonjenje tramvaja ...

V

Žena, koja se pojavila u okviru vrata, imala je na sebi dugi crni kaput, podignut ovratnik, i njezina je zgodna glava ležala između kutova ovratnika poput dragocjenog ploda u nekoj tamnoj ljusci. Kosa joj je bila svijetla, gotovo bijela, okruglo i bijelo lice, i odmah je zapazio njezine neobično tamne, gotovo trokutaste oči ...

„Kako? Što molim?” pitala je.

Rekao je tiho: „Vraćam Vam Vaš kaput, gospođo Unger - poslužio sam se njime ...”

„Kaput,” pitala je nepovjerljivo, „koji kaput?”

„Visio je u bolnici,” rekao je, „dolje u rendgenskoj kabini, bilo je hladno ... ja ...”

Sad je prišla bliže, i vidio je da se smiješi, činila mu se sada još bljeđom: „Uđite unutra”, rekla je tiho i ušao je u neurednu sobu, u kojoj je vonjalo ustajalo, i zatvorio vrata ...

Stajao je tu bespomoćno i osvrnuo se: nikoga nije bilo vidjeti. Krevet u kutu iza vrata bio je otkriven i ispod kaputa žene koja se leđima o nešto upirala, vidio je žute noge njezine pidžame. Očito ju je kucanjem digao iz kreveta ...

Polako je skinuo kaput, izvadio etui iz džepa, oboje joj pružio i tiho rekao: „Bilo je još cigareta, oprostite ... popušio sam ih ...”

Samo je kimnula, i on je odjednom primijetio da ga nije ni čula ni uopće vidjela, iako je zurila u njega. Iza njezinih golih tankih nogu vidio je sad jasno četiri grube drvene noge, koje su bile povezane poprečnom letvicom, stalak kolijevke ili dječjeg krevetića. Bilo je tiho i on je gledao pokraj nje u prozor, koji je bio zatamnjen kapcima...

Onda je odjednom pregorjela mutna električna žarulja stoje visjela iznad njezine glave, i on je nehotice povikao: „Moj Bože.”

„Nije to ništa,” rekla je, „odmah će se vratiti

Stajao je mirno i čuo da je u ruke uzela kutiju šibica; zatim je žuti sjaj šibice pao na njezino lice. Odjednom je ponovno potamnjelo, samo je ostao tihi plamen na komodi pokraj kreveta, upalila je svijeću ...

„Sjednite”, rekla je.

Budući da nigdje nije vidio stolicu sjeo je na krevet.

„Morate oprostiti”, započeo je.

„Tiho”, rekla je tiho. „Nemojte više govoriti o tome, molim!”

Šutio je i mislio: mogao bih sad otići, ali ne ide mi se i osim toga ne znam ni kamo. Pogledao je ženu i njihove su oči počivale trenutak u susretu, i on reče: „Vani je još posve svijetlo, možete štedjeti na svijeći.”

Zatresla je nijemo glavom i bacila pogled na kolijevku stoje stajala usred sobe.

„Oprostite,” rekao je, „ govorit ću tiho.”

Stisnula je usnice i činilo mu se kao da potiskuje smiješak; rekla je vrlo tiho: „Vaš ga glas neće probuditi ... ništa ga neće probuditi ... mrtvo je ... već pokopano.”

Ravnodušnost njezina glasa pogodila ga je poput udarca. Skvrčio se. Osjećao je da mora nešto reći ili pitati.

„Mrtvo rođeno?” pitao je i ugrizao se za usnice.

„Ne”, rekla je mirno, i jednim zamahom legla u krevet, pokrila se i zatvorila crni ovratnik tijesno uz vrat.

„Umrlo je,” rekla je, „kad su ušli Amerikanci, pred tri dana; slatko svjetlo ovoga svijeta ugaslo je za njegove oči u trenutku kad mi je njemačka strojnica razbila prozorska stakla” - pokazala je na prozor i vidio je da se iza nazubljenog mjesta ulaska metka vidi zelena otpala boja kapaka; prst joj je išao dalje - „metci su zujali gore uz štukaturni strop i sitna sadrena prašina trusila se poput šećera u prahu na nas dolje ...”

Odjednom je ušutjela i okrenula se prema zidu; ležala je posve tiho, nije čuo čak ni njezin

dah i njezina su se ramena činila ukočena i nepokretna poput drveta. „Želim sada spavati,” rekla je, „vrlo sam umorna.”

„Doviđenja”, rekao je.

„Gdje stanujete?”

„Ne znam”, rekao je krzmajući, čekao jedan trenutak i nastavio: „Mislim - možda bih mogao spavati u jednoj od Vaših soba.”

„Imam samo jednu sobu”, rekla je mirno - ,,u kutu stoje dva stara madraca a pokrivači leže na ormaru.”

Šutio je. „Čujete li?” pitala je ne okrećući se i ne pomičući se ...

„Da,” rekao je, „hvala.” Smjesta je našao dva stara madraca iz kojih je ispadala zelenkasta morska trava mirišući zagušljivo; stavio ih je na tlo, popeo se na nožne prste kako bi s ormara skinuo dva smotana pokrivača koji su mirisali na bunker.

„Kad budete gotovi,” dovikne ona s kreveta, „molim Vas ugasite

svijeću.”
„Da”, rekao je i kad je ispuhao svijeću tiho joj je doviknuo:
„Laku noć.”
„Laku noć”, rekla je.
Iako je bio umoran nije odmah zaspao. Vrlo mu je godilo posve ispružiti noge i znati da ima osobnu koja će isprva dostajati. Katkad je osluškivao u tišini, da bi čuo njezin tihi dah, i promatrao između koso obješenih kapaka kako se nebo vani polako mrači ...
Kad se probudio nije još bilo posve svijetlo i bilo mu je zima. Svjetlo se probijalo kroz koso obješene kapke, tako da je gore nastao blijedi trokut dnevnog svjetla; slabo se širio sobom ...
Ležao je na podu tako nisko da ju je kroz nosač kolijevke mogao vidjeti kako leži i puši u krevetu. Otpuhivala je dim u oštrim svijetlim udarima u područje svjetla, kovitlao se uokolo poput oblaka prašine, vukao se svijetlosiv pokraj predmeta u sobi i pojavio se poput magle. Lijeva joj je ruka s cigaretom visjela iz kreveta i vidio je smećkaste rukave pletene veste, vrlo malu bijelu ruku i kuljajući dim cigarete; vidio je njezino blijedo okruglo lice, svijetlu kosu, čupavu oko glave, i oči, tamne i tihe ...
Onda ga je ugledala i tiho rekla: „Dobrojutro.”
„Dobro jutro”, uzvratio je promuklo.
„Je l' ti hladno?”
Osjećao je kako mu niz leđa juri nešto neobično vrelo i zaprepašćujuće kad je čuo intonaciju s kojom mu je odjednom rekla ti. Bila je to besramna samorazumljivost i nešto neopisivo dirljivo ...
„Da”, rekao je promuklo; osjećao je kao da glas gotovo ne može rabiti, kao da je zatvoren, nestao.
Nagnula se i dobacila mu smotan pokrivač, koji je pao pokraj madraca i uskomešao toliko prašine da je morao kašljati.
„Hvala”, rekao je, razmotao smotuljak, bacio ga preko sebe i pričvrstio pokrivač oko madraca.
Sad je svjetlo gore u trokutu između kapaka postalo još svijetlije, uskomešana zrnca prašine bila su jasnija i činilo se kao da ih ima više.
„Hoćeš li cigaretu?” dozvala je tiho.
„Da”, rekao je i ponovno je osjećao ono „ti” poput udarca.
Posegla je iza jastuka, izvukla zgnječenu kutiju cigareta, zapalila jednu i spremila se na zamah - a onda je zapela i tiho rekla: „Ne mogu - ne mogu sad dobaciti prijeko ...” Odbacio je svoj pokrivač, podigao hlače koje nije bio

skinuo, i krenuo bosonog prema njoj; kad je prošao preko poprečne zrake svjetla, osjetio je laganu ugodnu toplinu, zastao i pogledao u praznu kolijevku: još su jastuci bili zgužvani, nježan mali utor u kojem je moralo ležati dijete ...

Odjednom je pala sjena preko njega, i vidio je da je žena ustala i stajala uz uzglavlje kolijevke, zadržala je svjetlo stoje padalo iz otvora kapaka, skupljalo se na njezinim uskim leđima i dijelilo kao vijenac zraka. Blijedo joj liceje bilo puno sjene. Pružila mu je prijeko cigaretu i on ju je stavio u usta. Pogled joj je bio oboren na kolijevku, vidio je da su joj usne drhtale.

„Ne mogu,” šaptala je, „ne mogu biti žalosna. Nije li komično” - pogledala ga je i činilo se kao da će sad zaplakati - „zvuči neprirodno, ali ne vidim u tome ništa neprirodno - razumiješ li - gotovo sam zavidna - ovaj svijet nije ništa za nas, razumiješ li?”

Kimnuo je. Odstupila je i sad mu je puno svjetlo palo u lice i zaslijepilo ga: činilo se kao da se sunce penje vrlo brzo, široka zraka svjetla padala je sad već vrlo okomito, tako da je donji dio kolijevke ležao u sjeni.

„Tako mi je zima”, rekla je i vidio je kako je pokrivače odgurnula u stranu i zavukla se u krevet.

„Da otvorim prozor?” pitao je tiho. „Vani je već posve svijetlo?”

„Ne, ne,” rekla je brzo, „neka bude zatvoreno.”

Otišao je do svog ležaja, navukao čarape na noge, uzeo kaput koji je još uvijek ležao na stolu, zaogrnuo ga i sjeo na njezin krevet.

Još jednom je žestoko potegnuo cigaretu, osjetio kako se u njemu penje vrtoglavica i mučnina, utrnuo tad žar i gurnuo ostatak u džep. Htio ju je pitati mnoštvo pitanja, no preko usana mu nije prešla ni riječ. Gledao je pokraj nje u udubinu prozora, vidio kako tamo stoji stol pretrpan haljinama i starudijom, s desne strane ormar na kojemu je stajalo prljavo suđe i ležalo nekoliko neoguljenih krumpira, i odjednom je znao da je gladan. Spopalo ga je poput grča, penjalo se gutanjem prema gore poput beskrajnog zijevanja želuca ...

„Imate li,” pitao je - „imaš li nešto kruha za mene ...?”

Ona ga je pogledala, i taj ga je pogled pogodio ponovno poput udarca. Činilo mu se kao da je zateturao unazad i istodobno bio privučen naprijed ...

„Nemam”, i usta joj se gotovo nisu micala. „Nemam kruha. Ako ima kruha, donesu mi nešto poslije...”

Sjeo je malo više prema natrag tako da se mogao nasloniti na podnožje kreveta, i odjednom je čuo samog sebe kako pita: „Mogu li ostati kod tebe - mislim privremeno - duže - uvijek?”

„Da”, rekla je smjesta.

Ponovno su razdvojili poglede, i ona sad izvuče ruku ispod glave, povuče pokrivač preko ramena i okrene se prema zidu ...

„Možeš ostati kod mene”, rekla je još jednom. „Nemam muža, niti kakvog očekujem - Imam - bila sam tek jednom s jednim muškarcem - pred godinu dana. Dijete, ono je bilo njegovo. Ne poznajem ga, ne znam mu čak ni ime, rekao mi je samo 'ti i ja', ja sam njemu rekla 'ti', to je bilo sve. A ti, ti imaš ženu, zar ne?”

„Ne, ona je mrtva.”

„Ali često misliš na nju.”

„Često mislim na nju, mislim vrlo često na nju. Vrlo me žalosti, ne jer sam je volio pa mi sad nedostaje - ne, ne, nemoj to pomišljati. Nešto je posve drugo” - naslonio se, legao je poprijeko na krevet sve dok glavu nije uspio osloniti o zid - i primijetio je da je privukla noge da bi mu napravila mjesta. Gledala ga je napeto, i kad je iz džepa izvukao čik, dobacila mu je kutiju šibica - „nešto drugo”, nastavio je. „Žalosti me što je uopće nisam poznavao, i da je otišla, prije nego što sam joj uspio reći nešto drago. Nisam bio ljubazan prema njoj. Vjenčanje je bilo tako otrcano, sve je bilo tako žurno, svi su se tresli od zračne uzbune, i bilo je hladno - stakla su bila izvađena iz velikih gotičkih prozora crkve, i propuh je puhao kroz promočeni karton, vladao je smećkasti prljavi suton. Vječno svjetlo sprijeda na oltaru stalno je padalo koso, siktalo, na velikom željeznom lancu pričvršćenu visoko gore najednom kamenu svoda ljuljala se svjetiljka. Morali smo čekati župnika gotovo pola sata, i činilo mi se to poput vječnosti od dugočasnosti dok sam gledao u mastan blijedi potiljak mog punca - odvratni dio mesa, koji sam vidio po prvi put. Onda je došao župnik, zlovoljan momak koji je ovlaš navukao kanonički kaput preko sutane ...”

Zašutio je na trenutak, ugasio je žar na cigareti a ostatak pustio da nestane.

„Deset minuta kasnije bili smo vjenčani. Svi su bili nervozni. Pri najmanjem šumu koji bi zaparao jednolično zavijanje vjetra, pri škripanju ili trubljenju automobila u prolazu ili kad bi

se tramvaj škripeći zaustavio na uglu, svi bi se trgnuli spremni na bijeg.”

Pogledao ju je i uzdahnuo. „Dalje”, rekla je.

„Kad smo došli kući čekao me je brzojav da se moram vratiti na Istok, nisam ostao ni pola sata i odvezao se - premda - premda sam mogao ostati jedan dan ...”

„Nikad nisi bio s njom ...”

„Jesam”, rekao je, ponovno šutio i pogledao je; kimnula je da nastavi ...

„Posjetila me je nakon dva mjeseca dok sam ranjen ležao u lazaretu ...”

Sjećanje na tu jedinu noć njihovog zajedništva bila mu je sad tako jasna da nije htio o tome govoriti, i odjednom je znao da nikad neće govoriti o tome. Nagnuo se, odupro se rukom o rub kreveta, okrenuo joj leđa i zurio u zid, na kojem se trak svjetla ocrtavao oštro, sad već na pola visine ispune vrata.

Tada je vidio njezin razdjeljak pod sobom, malu bijelu crtu njezina razdjeljka, osjećao njezine grudi na svojoj koži, topli dah njezinih usta na licu, i njegove su oči beskrajno široko upale u usku bijelu stazu njezina razdjeljka.

Negdje na tepihu ležao je njegov remen s jasno vidljivim uzvišenim natpisom: Bog s nama; negdje i njegova vojna košulja, čiji je ovratnik bio prljav, i negdje je kucao neki sat ...

Prozori su bili otvoreni i vani na terasi čuo je blago zveckanje finih čaša, čuo muškarce kako se tiho smiju i žene hihoću, nebo je bilo nježno plavo, prekrasna ljetna noć.

I čuo je kako njezino srce kuca posve blizu njegovih grudi, i njegov se pogled neprestance spuštao na usku bijelu stazu njezina razdjeljka.

Bio je mrak, ali nebo je još uvijek imalo tu blagu ljetnu svjetlost, i znao je da joj je bio tako blizu da joj bliže biti ne može, a ipak beskrajno od nje udaljen. Nisu progovorili jedno s drugim ni riječ, nijedno od njih nije spomenulo svadbeni dan, vjenčanje, ili onaj oproštaj pred dvije godine kad ju je pozvao na kolodvor ...

Osjećao je da ga sat odnosi kucanjem, kucanje sata bilo je jače od kucanja srca u prsima, o kojemu više nije znao je li to njezino ili njegovo srce. Sve to znači: dopust do buđenja. Značilo je: još jedno spavanje s curom. Zato je budilica morala kucati, i smio je čak ponijeti bocu vina.

Vidio je posve jasno bocu, stajala je u mraku na komodi i bila tek posve uska svijetla zraka svjetla. To je bila boca, svijetla zraka svjetla u mraku, bila je prazna, na tepihu gdje je ležala vojnička košulja, hlače i remen, morao je ležati i čep ...

Kasnije je ovio ruku oko nje i slobodnom rukom pušio. Nisu progovorili ni riječ, svi njihovi susreti bile su označeni nijemošću. Uvijek je mislio, da će s curom moći govoriti, ali ona nije govorila ...

Nebo vani je bivalo sve mračnije, tihi je smijeh gostiju na terasi lječilišta

zgasnuo, hihot žena postao zijevanje, i čuo je kasnije konobara kojemu su čaše snažnije zveckale kad ih je četiri ili pet stavio u jednu ruku kako bi ih odnio. Zatim su odnosili i boce, zvučalo je tamnije, punije, na kraju su skinuli i stolnjake, stolice stavili jednu u drugu, pomaknuli stolove, i čuo je jednu ženu kako dugo, vrlo brižno mete: cijela se noć činila kao da se sastoji samo od metenja te nevidljive, vrlo obazrive žene, činila je to gotovo bezglasno i mirno, vrlo ravnomjerno i blago, čuo je šuškanje metle i vidio je u duhu ženu kako ide s jednog kraja terase na drugi, a zatim je došao umoran masni glas koji je pitao onu vani: „Još nije gotovo?” i žena je isto tako umorno odgovorila: „Jesam, odmah...”

Malo iza toga vani je bilo posve tiho, nebo je postalo tamnoplavo, iz vrlo velike je daljine dolazila još glazba.

Sat je dalje kucao. Svake minute stoje prošla, čudio se da još živi. Još je uvijek tu stajala boca, mnogo manja crta u mraku.

Žena pokraj njega se odjednom prestrašila i pogledala ga, bila je vrlo blijeda, vrlo tanka, oči su joj u toj baršunastoj tami izgledale goleme, a svijetlosmeđa dječja kosa činila ju je tako mladom, gledala ga je strano, gotovo prestrašeno, zatim je ponovno zatvorila oči i uhvatila njegovu ruku ...

Tako su ležali jedno uz drugo, dok nije svanulo. Polako je izronila boca crnoga vina iz pomrčine, pruga svjetla koja je bivala sve šira i sve svjetlija i dovršila se u plastičnoj zaobljenosti, i vojnička košulja na podu s prikopčanom prljavom kravatom i remen s jasno vidljivim uzvišenim natpisom: Bog s nama, koji je postavljen oko državnih znakova zajedno sa svastikom ...

Dok je na sve to mislio i zurio u zid, trokut svjetla se popeo za pedalj, postao je žut, vrlo intenzivno žut, i cijenio je da je bilo gotovo osam sati; okrenuo se odjednom kad je zaškripala opruga u madracu, i vidio da je ustala; hodala je malim bosim nogama držeći pidžamu prema stolu na kojemu su ležale haljine, pokupila svakojake stvari i sve ih stavila preko ruke. Kad je pošla prema vratima, stala je kod njega, navukla cipele na noge i tiho ga pitala: „Kad je umrla?”

„Kasnije, kad je bila evakuirana”, rekao je. Bilo mu je drago stoje opet mogao govoriti. „Vlak je bio bombardiran, i našli su njezin leš na šljunku između tračnica, nikakvog znaka o ranjavanju na njoj, mislim da je umrla od straha - bila je vrlo strašljiva ...”

„Da li bi volio da još živi?”

On ju je zapanjeno pogledao; nije nikad na to pomislio, ali rekao je

odmah: „Ne, ne bih volio ... da joj priuštim to ...”

Započela je zakopčavati crni ogrtač, i zabacila haljine na ramena. „Idem se obući”, rekla je.

„Tako”, rekao je, i prije no što je izišla, pitao je: „Ipak imaš još jednu sobu ...?”

Samo je na trenutak pocrvenjela, naglo se uspelo u njezino blijedo lice i jednako se brzo povuklo. „Da,” rekla je, „ali bojala sam se tu noć biti sama - noć prije bio je još sa mnom.”

Izišla je van, i čuo je kako struže preko hodnika i negdje otvara neka vrata. Ustao je i pošao prema prozoru ...

Kad je povukao zapor u stranu i izbacio kapke prema van, smještaje zatvorio oči: vani je bilo svjetlo, sunce je sjalo toplo i snažno, i u divljini parka, s onu stranu uske ulice, bujalo je zeleno i raskošno. Činilo mu se da stabla nikad nisu bila tako žestoko zelena, s tako gustim lišćem, nebo je bilo jasno i ptice su cvrkutale u grmlju; žestok i jak je bio taj šum ptica koje su zbrkano zviždale ...

Daleko, iza predgradskih vrtova, preko željezničkog nasipa vidio je kako strše pougljenjene ruševine grada, razderanu mračnu siluetu - osjetio je duboku svrdlajuću bol i ponovno zatvorio prozor. Unutra je opet bilo sumračno i mirno, cvrkutanje ptica je bilo isključeno, i sad je shvatio da nije htjela otvoriti prozor.

VI

Stalno je ležao na krevetu i nije znao na što misli. Većinom je bio umoran, ali koji put nije mogao spavati, i često je prokišnjavalo, ali on nije ustao, navukao je samo pokrivač preko glave i pustio neka pada kiša - negdje se to opet sve prosušilo. Koji put je pušio, kad bi mu donijela duhan ili cigarete, i jeo je kruh, pio kavu i juhu; većinom je bilo juhe, i često je bilo marmelade na kruhu. Nije je vidio često, bilo je dana kad je uopće nije vidio, tad je samo čuo, kako je išla u kuhinju, i ujutro kad bi se probudio, ustao bi i našao u kuhinji nešto za jelo: margarin i kruh, i na kuhalu je stajala u limenom vrču kava: valjalo je samo utaknuti utikač ...

Ali većinom bi jednom na dan ušla u njegovu sobu: stanovao je sad u velikoj sobi, a ona je spavala u kuhinji na kauču. Pružila bi glavu u sobu: vidio je njezino blijedo lijepo lice i pitala je: „Hoćeš li nešto jesti ili hoćeš jednu cigaretu?” Kad bi rekao „da” - a on je uvijek rekao „da” - ušla bi, položila sve na stol i otišla. Katkad bi dozvao: „Pričekaj trenutak”, ona bi zastala usred žustrog kretanja, okrenula se, s kvakom u ruci, i pitala: „Da, što sad ...?” Tek bi tad zašutio i s mukom promucao: „Uskoro ću ustati, samo još nekoliko dana, pomoći ću ti ...”

„Pusti sad”, rekla bi bijesno i izišla. I cijeli dan ne bi došla k njemu, i morao je ujutro ustati, otići u kuhinju i vidjeti je li mu nešto spremila. Uvijek je pritom ležala cedulja: Možeš uzeti pola kruha i pola margarina. Ili bi napisala: ima samo juhe, cigareta je u ormaru-

Većinom je bio gladan, ali glad nije bila dovoljno jaka da bi ga istjerala iz kreveta. Išao je samo na zahod: bilo je naporno, morao se posve obući, sići niz stube, i često bi sreo ljude koji su očito stanovali dolje: veliku debelu plavušu koja ga je nepovjerljivo gledala kad bi rekao „Dobar dan”, onda bi i ona rekla „Dobar dan”, ili stariju ženu, za koju se činilo da stanuje u sobi ispod njegove: umorno lice ispod metlaste kose, koja nije rekla ništa ni kad bi on rekao „Dobar dan”: Činilo se da su dolje stanovali i muškarci: često je čuo pjevanje i psovanje, i jednom je jednoga sreo koji mu se učinio sablasno elegantan: nosio je plavo, dobro stojeće odijelo, bijelu košulju, zelenu kravatu i čak i šešir, i on je rekao „Dobar dan”. Katkad bi čuo kako staje auto, ali to je bilo navečer, a navečer nije više ustajao.

Vrijeme je prolazilo. Osjećao je to, činilo mu se poput hitrog sna istodobno beskrajno dugog: neobično sivo neukusno piće što ga je svake

sekunde usrknuo: vrijeme ...

Jedne je večeri pitao Reginu: „Koji je datum danas?” i ona je rekla mirno, u vratima, ne okrećući se: „25.”

Prestrašio se: ležao je već tri tjedna u krevetu: ta su se tri tjedna činila beskrajna, mislio je, ležao je već cijeli život u krevetu, u toj jedva osvijetljenoj sobi, još uvijek zatvorenih kapaka, dao si donositi kruh, cigarete, juhu ...

Tri tjedna! Isto su tako mogle biti tri godine: nije više imao osjećaj za vrijeme - činilo se kao da je utonuo u tu sivu nezbiljsku zbilju.

Zatim Regina dva dana, jedan za drugim, nije dolazila k njemu, samo je čuo kako hoda po svojoj sobi, i kad je ujutro ustao da bi u kuhinji našao nešto za jelo, nije našao ništa i nikakvu cedulju: pretražio je ladice, sve ormare, ali ničega tu nije bilo. Negdje u staroj staklenki za marmeladu našao je nešto što je možda zaboravila; bila je neka neobično tamna, kvrgava stvar, za koju se činilo da je nekad bila prašak: mirisala je na juhu. Rastopio ju je u vodi i postavio lonac na ploču, lako je bio gladan, osjetio je laku mučninu kad je stvar u loncu postala vruća i njezin se miris pojačao: činilo se kao da je to bio prastari jušni začin: vonjalo je intenzivno umjetno i odvratno ali to je unatoč tomu posrkao.

Kad je navečer čuo da je Regina stigla, zvao ju je ali ona nije došla, a on je bio odviše umoran da bi ustao. Zvao je još jednom, kad je kasnije u mraku prošla kroz hodnik, ali ona opet nije čula, i vratila se u kuhinju, a on je još uvijek bio odviše umoran da bi ustao i razgovarao s njom ...

I idućeg jutra nije bilo ničega u kuhinji, ali je tu bila cedulja: Nemam više ništa - možda danas navečer. Čekao ju je u kuhinji, legao u međuvremenu u krevet, zaspao i probudio se kad je došla - bilo je tek podne.

Otišao je preko u kuhinju, našao je kako umorna sjedi na stolici, s cigaretom u ruci i na stolu kruh.

Nasmijala se kad je iznenada stao pred nju: „O,” rekla je, „glad te je zacijelo oživjela ...”

„Oprosti,” rekla je tad tiho, „ dođi, molim te jedi ...”

Osjetio je da je pocrvenio, i pažljivo je pogleda: njezino lice bilo je bez poruge, činilo se kao da je malo porumenjelo, i prvi put je osjetio želju da je poljubi.

Kad je sjeo za stol, pio kavu i vrlo pažljivo i pobožno gurao suhi kruh u usta, pitala je: „Imaš li ti zapravo papire ...?”

„Imam,” rekao je, „ali nisu pravi ...”

„Pokaži mi."

Izvukao je iskaznicu iz džepa i pružio joj. Vrlo ju je pažljivo pregledala nabrana čela i onda rekla: „Izgleda vrlo pravo, ne misliš, trebalo bi pokušati, dobiti točkice za to?"

Stresao je glavom. „Ne", rekao je. „Taj čovjek je mrtav - to nije moje ime - ako primijete ..."

„Moraš imati prave papire."

„Da", rekao je, „ali kako, uostalom ti često ideš u grad?"

„Naravno, svaki dan."

„Imaš li kuvertu?"

„Imam."

„Daj mi jednu, molim."

Ozbiljno ga je pogledala, ustala i izvukla iz ladice u ormaru zelenu kuvertu.

Stavio je iskaznicu u kuvertu, zalijepio je i gore olovkom napisao: Dr. Weiner, Bolnica sestara sv. Vinka.

„Nije moja," rekao je, „možeš li ondje predati iskaznicu umjesto mene?"

Primila je kuvertu, pročitala adresu i rekla: „Da, ali ti ne možeš biti tu bez papira, uhite svakog tko nema urednu otpusnicu."

Strpala je kuvertu i ustala. „Predat ću je ondje, ako hoćeš. Zar nije tvoja?"

„Posudio sam je," rekao je, „zaboravio sam je vratiti."

Htjela je otići, no on je rekao: „Pričekaj trenutak."

Kad se okrenula, zapanjena, pitao je: „Čime se može zaraditi novac?"

Smijala se: „Želiš zaraditi novac?"

„Da", rekao je, i osjećao kako se opet zacrvenio. „Moram nešto raditi - i za tebe želim nešto raditi."

Šutjela je, i vidio je njezine oborene vjeđe, crne nježne vijence na blijedim obrazima. Podigla je oči, i vidio je da je ozbiljna. Sjela je, izvadila cigaretu iz torbe, dala mu jednu i rekla: „Drago mi je da sa mnom o tome govoriš, neće više dugo ići. Ovo je," rekla je i izvukla iz svoje torbe fotografski aparat zamotan u bijeli papir, „posljednje što imam. Što si ti po zanimanju?"

„Knjižar", rekao je.

Nasmijala se. „Nisam vidjela nijednu knjižaru, a osim toga ne možeš živjeti od rada ..."

„Od čega onda?"

„Od šverca," rekla je, „to je ono pravo." Pažljivo ga je gledala i činilo mu

se kao da se smiješi, a istodobno je izgledala ozbiljno i vrlo lijepo. Osjećao je bolnu čežnju da je poljubi. „Ali šverc,” nastavila je, „nije za tebe. Nemoj ni pokušati, nema svrhe, vidim na tebi. Shvaćaš li?”

Slegnuo je ramenima. „Što da radim?”

„Krasti,” rekla je, „druga je mogućnost.” Opet ga je ispitujući pogledala: „Možda to možeš ... ali prije svega morao bi imati prave papire, kako bi mogao izaći i da dobijemo točkice ...”

Činilo se kao da razmišlja, ponovno je strpala fotografski aparat i rekla vrlo nenadano: „Doviđenja ...”

Tog dana nije spavao. Čekao je nemirno sve dok se nije vratila. Cijelo je popodne sjedio u svojoj sobi, otvorio kapke do širine pukotine i gledao van: vani je bio velik zapušten park, i vidio je pred sivom beskrajnom površinom neba kako se pokreće skupina ljudi: nekoliko muškaraca i žena, koji su rušili stabla; čuo je udarce sjekira i buku kad bi stablo palo.

Navečer je Regina došla odmah u njegovu sobu i stavila mu bijeli papir na stol. Prišao joj je i položio ruku na rame i ostao uz nju stajati i gledati u gusto ispisani bijeli papir, a njezin je mali kažiprst išao od rubrike do rubrike i tiho je rekla: „Ovdje moraš samo upisati kako se zoveš, ili kako se želiš zvati - zanimanje - datum rođenja - mjesto rođenja - mjesto gdje si bio zarobljen - sve drugo je pravo, s pravim žigovima i potpisima, i ovdje je logor iz kojega si otpušten, zapamti. Ali sve moraš napisati engleski i njemački - znaš li engleski?”

„Malo,” rekao je - „moj Bože, otkud ti to?”

„Zamijenila,” rekla je, „za fotografski aparat - posve je pravo - dobila sam to od jednog Amerikanca ...”

„Bože moj”, rekao je, ali kad je čvršće stisnuo njezino rame, otresla ga je ...

,,I ono drugo sam predala u bolnici.”

„Hvala”, rekao je.

Okrenula se i pošla prema vratima ...

„Regina”, pozvao je.

„Što je?” pitala je.

„Ostani sa mnom”, rekao je i prišao joj.

Pokušala se nasmiješiti, no nije joj uspjelo. Mirno je stajala kad joj je položio ruke na ramena i poljubio je.

„Ne, ne”, rekla je tiho kad ju je pustio, „pusti me, molim te - tako sam umorna da bih voljela umrijeti - ne mogu, i gladna sam, jako gladna.”

„Mislim da te volim,” rekao je, „voliš li me?”

„Mislim da volim”, rekla je umorno. „Doista mislim, ali pusti me danas, molim te, ostavi me samu -”

„Da,” rekao je, „oprosti.”

Samo je kimnula glavom i on joj je pridržao vrata dok je izlazila. Gledao je još kako je umorna koraka otišla u kuhinju, i čuo da je smjesta legla, ne upalivši svjetlo ...

VII

Nije shvaćao da su protekla navodno tek tri tjedna: činilo mu se duže od godine dana. Čini se da ga redovnica više nije prepoznala, sama se malo promijenila: mesnata se ruka s dječjom šakom činila nešto mršavijom, a široko zblenuto lice žalosnijim, odmah ju je prepoznao. Stajala je nagnuta nad veliki pušeći kotao i dijelila juhu. Nekoliko je djevojaka stajalo u redu pred otvorom koji se pušio, koja bi bila na redu pružila bi otvorenu njušku svoje limene kante; ona sama je bila umotana u paru juhe i brojila varjače vrele tekućine što je mirisala na repu i još tračak isparene masti. Mala vrsta u plavo-bijelo prugastim pregačama polako se smanjivala i već je čuo kako žlica struže dolje po dnu kotla i vidio kako se pramenovi pare smanjuju, prolazili su pokraj njega kroz otvorena vrata i hvatali mu se za lice poput finog vrelog znoja, koji se polako hladio, blaga sitna kiša s mirisom na sudopernu vodu; djevojke su napustile kuhinjsku kućicu kroz pukotinu golemih kliznih vrata samo naslonjenih na stare vratnice: katkad bi kroz taj otvor došao zapuh vjetra, pokupio isparine vode, odvukao ih kroz otvoreni prozor, i na trenutak bi se redovnicu jasno vidjelo a pred njom i potiljke dviju djevojaka koje su još čekale.

Iza njega su na dvorište ušla kola i velik tovar broskve je iskrenut na tlo; redovnica je brzo napustila svoje mjesto, stala na vrata i bijesno povikala: „Pazite, toliko toga propada, napokon to je za ljude ... za jelo ...”

Stajala je vrlo blizu njemu, vidio je kako joj lice drhti od ogorčenja i čuo iza sebe kako se vozari smiju; okrenuo se, jedan je grabio vilama ostatak repe sa stranice kola, i vozač je dao sestri potpisati neku cedulju: bio je debeo, blijed, i činilo se kao da mu se žuri. Redovnica je vozaču vratila potpisanu cedulju, gledala za njim kimajući glavom i pogledala Hansa; još je uvijek imala varjaču u ruci s koje je kapala rijetka topla juha. „Što Vi hoćete?” pitala je.

„Nešto jesti ...”

„Nemoguće,” rekla je odlazeći, „sve je točno izmjereno, nemoguće ...”

Ali on je ostao i gledao kako otpravlja dvije zadnje djevojke.

Bilo mu je zima, jučer je padao snijeg, mokar, neprirodan svibanjski snijeg, mlake su još ležale na dvorištu, i u mnogim kutovima uza zid, na vrlo sjenovitim mjestima između nakupljene šute i ispucanih zidova, vidio je gvalje prljavoga snijega.

Sestra mu je sad mahnula tako što je zanjihala žlicu iznad otvora kotla, on joj je brzo prišao ...

Rekla je šapćući: „Ne recite nikom da sam Vam dala nešto za jesti - inače će sutra tu stajati pola grada; hajde,” viknula je žešće, „dođite ...”

Sastrugala je iz kotla pola varjače i izlila je u limenu posudu. „Brzo”, viknula je, i vidio je da juri prema vratima da bi pripazila ...

Brzo je ispio juhu, bila je vruća i rijetka, no bila je savršeno tečna; prije svega bila je vruća; osjećao je da su mu suze kliznule niz lice, a da ih nije mogao spriječiti, naprosto su potekle, a ruke mu nisu bile slobodne da ih zadrži, primijetio je da su se hladne hvatale u nabore lica i tekle koso prema ustima, gdje je osjećao njihov slan okus ...

Stavio je posudu na rub kotla i pošao prema vratima. Na licu sestre vidio je nešto što nije bila sućut, izgledalo je kao bol, neka vrst odsutnog sudioništva i dječje nježnosti. „Jeste li jako gladni?” rekla je. Kimnuo je. „Doista?” Kimnuo je još jednom žešće i gledao napeto u ta lijepa uzvinuta usta usred blijeda i masna lica. „Trenutak ...”

Otišla je prema stolu stoje stajao u kuhinjskoj baraci, i samo koliko traje trenutak ponadao se, kad je vidio da je otvorila ladicu, da će mu dati kruha, ali vidio je samo kako je izvukla cedulju, brižljivo je izgladila i pružila mu je. Čitao je „Potvrda za kruh, podići kod Gompertz, Rubensstrasse 8”.

„Hvala,” rekao je tiho, „mnogo hvala, mogu li još sada ići tamo?”

„Ne”, rekla je.”Prekasno je, nećete do tamo stići prije zatvaranja, otiđite u bunker pa sutra ujutro ...”

„Da”, rekao je. „Hvala, puno hvala ...”

VIII

Na zidu je visjela velika kartonska ploča koso ispisana crnom bojom: Posudba pokrivača 100 maraka i osobna iskaznica. Vonjalo je ustajalo, na nevolju i neobičan miris ljetnog znoja siromaha. Pustio je da ga polako u dugom redu guraju naprijed, gdje je nad mračnom rupom u debelom betonskom zidu pisalo „Ulaz”. Žena, koja je na ulazu upravljala prljavim kupom polupoderanih pokrivača, tražila je papire, i on joj pruži otpusnicu, koju mu je priskrbila Regina. Unijela je njegovo ime na listu, pitala kratko: „Pokrivač?” i kad je zatresao glavom, gurnula ga dalje, njezino se sivo lice trzalo pohlepno i nervozno, i istrgla idućem prljavu iskaznicu iz ruke. Odostrag su gurali: dalje, dalje ...

Pustio je da ga nose unutra. Unutra je bilo već puno. Sve su klupe i stolovi bili zauzeti i on je sjeo na pod. Bio je umoran; bio je sumrak, iz nekakvog je proreza dolazilo još dnevno svjetlo, nije gorjela nikakva svjetiljka. Odjednom su svi počeli tražiti svjetlo, pohlepna skupina neosobnih glasova, koji su urlali „svjetlo”, „svjetlo”. Gunđavi činovnik pojavio se na vratima i objavio suhim glasom da se neće više paliti svjetlo, jer se svake noći ukrade žarulje - čekao da prestane zavijajuće urlanje - i objavio neku vrst kućnog reda, koji se uglavnom sastojao u opomeni protiv krađe, i obećao da će biti najavljivanja vlakova ujutro ...

Sjeo je na betonski pod, u jednom kutu, gdje nije bio izložen gužvi novo pridošlih, i bio je zadovoljan ponajprije što ima mir, ali kad je pao mrak, kao da je sve postalo gore. Svaki vlak, koji je stigao, kao da je dovlačio nove mase odrpanih suvremenika, prljave spodobe s vrećama krumpira, zgnječenim kovčezima, i otpuštene vojnike koji su u rukama vrtjeli svoje sive kape ili zakopali prste u džepove kaputa. Svaki put kad bi došli novi, otvorila bi se vrata, i tad je vidio osvijetljene glave, crne i neprepoznatljive u tmurnom svjetlu, što je dolazilo iz hodnika ...

Kasnije je činovnik došao još jednom i objavio u mrak da je pušenje zabranjeno. Odgovorilo mu je mnogoglasno urlanje, a on je bijesno viknuo: „Što se mene tiče pušite i krepajte.”

U različitim zakutcima gorjeli su okrajci svijeća i žar mnogih cigareta i lula polučio je blago osvjetljenje. Iza njega su sjedile dvije žene na klupi, koje su sa sanducima i kovčezima zaposjele velik dio poda. Kad bi ih se pojedinačno pogledalo, svi su izgledali siromašni, umorni i tihi poput njega,

ali kao masa djelovali su glasno i odbojno, a kad su se jedna za drugom ugasile svijeće i zavladalo samo vrlo slabo svjetlucanje cigareta, svi su počeli jesti. Žene s kištrama i kovčezima iza njega osobito je jasno čuo: žvakale su neumorno, činilo mu se beskrajnim kako su žvakale, prvo kruh, mnogo kruha, dugo, vrlo dugo vremena čuo je to suho kunićasto žvakanje kojim su jele kruh u mraku. Zatim nešto vlažno i istodobno pucketavo, činilo se kao da je voće, jabuke. Na kraju su pile: čuo je vrlo jasno grgljavi šum, kad su pile iz boce. I lijevo i desno, sprijeda i straga, počeli su svi u mraku jesti, činilo se kao da su svi samo čekali mrak da bi jeli; bilo je to stostruko potajno mljackanje i žvakanje, tu i tamo nastale bi prepirke, koje bi brzo bile ugušene; i to mnogostruko jedenje učvrstilo se u njegov mozak poput šuma nekog prokletstva za koje nije imao imena: jedenje se više nije činilo nikakvom lijepom nužnošću, već nekim mračnim zakonom koji ih je silio da gutaju, gutaju pod svaku cijenu, dok im se glad nije činila utažena, već uvećana: činilo mu se kao da pušu. Jedenje je trajalo satima, i kad se dio bunkera činio kao da se smiruje, izvana bi se, s kolodvora ponovno natiskalo novo mnoštvo, bilo je sve tješnje, i nakon nekog vremena započelo bi ponovno to šuškanje papira, lomljenje kartona, žurno čeprkanje po vrećicama, paketima, škljocanje brava i to odvratno grgljanje iz boca, u mračnoj tajnosti ...

Kasnije se šaputalo, šuškalo u mraku, budilo se sjećanje na sretna putovanja stazama hrčka, žaljenje za gubitkom zaliha ...

Znoj mu je bio na čelu iako mu je bilo hladno. Našao je kraj nekog pokrivača, sjeo na njega, i naslonio se na nekakvu usporednu naprtnjaču, osjećao je krumpire poput kostiju nekog tajanstvenog kostura. Još su uvijek neki pušili, točke zažarenih cigareta kao da su se množile, zrak je postao težak i kiselkast. Kasnije je u kutu netko razvlačio harmoniku. Jedan je glas doviknuo glasno: „Erika, sviraj 'Eriku'” .... Harmonika je svirala „Eriku”. Drugi su izvikivali druge pjesme, a svirač harmonike promukloga glasa tražio je plaćanje; tad se u mraku nevidljivo davanje dodavalo za svirača harmonike, polagalo u nevidljive ruke i spretnim i bezglasnim putovima slalo u mrak: krišku kruha ili jabuku, pola krastavca ili čik. Iznenada je negdje nastala buka, psovanje i tuča, što se odnosilo na neko davanje koje nije bilo predano dalje; u svakom slučaju svirač harmonike poricao je da ga je primio, i uskratio pjesmu, i u trenu se u području darovatelja našlo mjesto gdje je nestao dar; u mračnoj masi ocrtavalo se kretanje ljudi u sporu: prijeteće bibanje ljudi koji se guraju i udaraju. Zatim je bio mir i svirač harmonike

svirao je za nekog drugog.

Činilo se kao da su obje žene iza njega zaspale, bile su posve tihe, nešto dalje čuo je pohotno hihotanje nekog para, harmonika je zanijemjela, i užarenih je točaka cigareta bilo manje; pipao je u mraku sa strane i napipao bezoblični smotuljak, o kojem ništa nije znao, jesu li vreće ili ljudi ...

Kasnije je vjerojatno zaspao, bio je nenadano probuđen nekim divljim krikom: netko je na nekoga stao; kao da je nastala neka tuča, pri kojoj je nestao komad prtljage. Svijetao i uzbuđen muški glas je vikao: „Moj kovčeg, moj kovčeg ... moram na vlak u 2 sata 40”. Mnoštvo glasova je ponavljalo „2 sata 40, na to moramo i mi”, nastalo je divlje kretanje u pomrčini, a muški je glas još uvijek vikao za svojim kovčegom. Onda su se otvorila vrata i u hodniku je vidio kako stoji mnogoglavo mnoštvo osvijetljeno mutnom žaruljom, a muški je glas vikao: „Policija, policija, moj kovčeg ...”

Bilo je tiho da bi se muha čula kad su se u hodniku dvije kartonske kacige progurale kroz mnoštvo prema naprijed, onda je u prostor šmugnuo vrlo svijetao sjaj velike džepne baterije, osvijetlio zrnca prašine i zgurenu masu stoje čekala i izgledala vrlo skrušeno, kao da moli, s licem prema svjetlu.

Policijski je glas rekao mirno i vrlo jasno: „Kovčeg, ako se kovčeg ne...” ali čini se da je u tom trenutku čovjek već imao svoj kovčeg u ruci, i viknuo: „Tu je, imam ga”, a iz mase su prema njemu povikali: „Stari idiote, glupa svinjo, pazi ubuduće ...”

Vrata su se zatvorila, i opet je bio mrak, ali od tog vremena više nije mogao spavati. Svakih četvrt sata nastao bi pokret, širio se nemir poput hoda valova, izvikivali su se vlakovi, zvalo se poznate, urlanjem se tražila prtljaga, i zrak u toj betonskoj gromadi kao da je postajao sve teži i odvratniji ...

Pokatkad bi si rukom obrisao znoj sa čela dok je istodobno osjećao kako mu je zima. Pokrivač i vreća na koju se naslonio, bili su otišli. Polako se pomicao dalje dok nije naletio na otpor, pomicao se preko tog nečega, kako bi utvrdio je li bilo mrtvo ili živo, i njušio koncentriranu oštrinu luka, otkrio je da je bila košara, zašivena i velika. Sjeo je na košaru, već je sjediti bilo čudesno, skupio se sjedeći, pustio da mu glava klone na grudi i na kratko vrijeme ponovno zaspao, dok ga netko jednostavno nije gurnuo s košare:

„Bezobrazna svinjo”, rekao je glas i on se opet našao glavinjajući na kamenom podu, gmizao postrance, šćućurio se i trenutak čekao ...

Međuprostori su postali veći, i nastavio je gmizati sve dok nije čuo dah čovjeka: polako se pipajući približavao, osjećao je neko bedro, cipelu: bila je ženska cipela, visoke potpetice i malo stopalo, i nagnuo se onamo gdje je

moralo biti lice: topli ga je dah pogodio, pružio je svoje ruke do dosega tog toplog daha, nagnuo se dublje, ali nije mogao vidjeti ništa, zatim je otkrio u mirisu te nepoznate žene, kojoj nije znao ni izgled ni dob, nešto poput sapuna; posve lagan miris parfema i sapuna. Ostao je nad nju nagnut, i držao je svoje lice blizu njezina daha: dah je bio topao, miran, a lijepi miris sapuna činio se sve jačim; postrance se dovaljao do nje i pritisnuo svoje lice u njezin kaput: mošus, malo metvice, taj jaki i lijepi miris učinio je da je zaspao ...

Kad se ponovno probudio, prostor je bio ispražnjen; nepoznata žena pokraj njega je otišla, i pustio je da ga masa gura prema van, opet je bio zadržan pred stolom na kojem su ležali nagomilani prljavi pokrivači, morao je pokazati svoje papire i čekati da se ustvrdi je li dobio pokrivač; za stolom je sad stajao muškarac, stari mrzovoljni invalid, koji je u ustima držao ugaslu lulu, tupo skupljao pokrivače i vlasnicima brojio njihov novac u pružene prljave ruke ...

Vani je bilo već svjetlo, toplije, i kad je počeo tražiti cedulju, smjesta mu je od straha izbio znoj: nije je mogao naći; tražio je brzo, grozničavo, i osjećao kako je dubok i smrtonosan bio strah, strah zbog izgubljenog ili ukradenog kruha, srce mu je kucalo divlje, i gotovo su mu grunule suze kad je napokon gore u prsnom džepu otkrio majušnu, zgužvanu cedulju: razmotao ju je, brižljivo je izravnao i pošao dalje: propusnica za kruh, podići kod ... srce mu je još uvijek lupalo dok je išao dalje ...

IX

Lupanje srca nije popuštalo, stalno je mislio na kruh i lupanje srca bilo je poput blagog bolnog a ipak ugodnog kucanja u rani: veliko ranjeno mjesto u grudima, njegovo srce. Hodao je brzo koliko je mogao, birao ulice, u sredini kojih su bili očišćeni uski prolazi i stigao do ulice iz koje se granala Rubensstrasse već oko devet. U mislima na ženu, morao se smiješiti: što bi rekla kad bi se pojavio i pokazao joj priznanicu za kruh. Sigurno bi ga prepoznala. Znao je. Možda bi mu ponudila novac, mnogo novca. Dovoljno novca da bi si kupio dobru pristojnu iskaznicu, iskaznicu koja glasi na njegovo vlastito ime; komad papira koji bi bio pravi, koliko kupljen komad papira može biti pravi. Ali još više no pri pomisli na iskaznicu koju će moći kupiti, zakucalo mu je srce pri pomisli na kruh: pravi kruh; doklegod je imao samo cedulju, nije bilo kruha: htio ga je osjetiti, htio ga je jesti, htio ga je lomiti, donijeti Regini: kruh, mekan i pečen, pečeno tijesto u smeđoj kori: slatkog mirisa i slatkog okusa, tako slatkoga kako je sladak samo kruh. S nekim neobičnim veseljem, koje gotovo više nije bilo osjetilno, mislio je na kruh što ga je pred četrnaest dana jeo kod redovnice. Jučer je izišao kako bi bilo što skupio za jelo, obećao je Regini, ali zacijelo nije uspio mnogo toga priskrbiti; nije imao novca niti nešto za mijenjanje ali ipak će donijeti kruh. Možda mnogo kruha, možda će mu dati novac, mnogo novca i on će za to kupiti mnogo kruha. Cijene kruha su rapidno porasle otkako nije više bio rat. Mir je dizao cijene. Ipak: bilo je još kruha, samo je bio skup.

Već je zaključio ne kupiti iskaznicu, samo kruh. Privremeno ima nekakvu iskaznicu, odličan komadić papira, dokument za koji je Regina dala svoj fotografski aparat. Šteta, mislio je, možda je bolje bilo kupiti kruh ...

Sjeo je na ruševine kupališta kako bi lupanju srca dopustio da se smiri, taj ranjeni krug u njegovim grudima učini mu se kao rana koja se širi, koja se produbljuje, čija je bol bila neobične slatkoće ...

Zelene pločice kupališta, zadnjih dana posve čisto oprane kišom i snijegom, sjale su se na suncu; negdje su ležala vrata kabine, zeleno obojena, svijetlo-zelena s cmo-bijelom emajliranom pločicom s brojem.

Datum rušenja mogao se utvrditi prema obraslosti ruševina: bilo je to botaničko pitanje. Ova je hrpa ruševina bila gola i neobrasla, golo kamenje, svježe slomljeni zidovi, divlje ispreturani, i željezni nosači koji su stršili i nisu pokazivali gotovo ni traga hrde: nigdje nije rasla ni travka, dok su

drugdje izrasla već stabla, dražesna mala stabla u spavaćim sobama i kuhinjama, tik uz hrđave drobove izgorjelih štednjaka, ovdje je bilo samo golo rušenje, pusto i strahovito prazno, kao da je dah bombe još uvijek visio u zraku. Samo su se još pločice, tamo gdje su se sačuvale, nevino sjajile.

Osjećao je kako je već počeo računati s novcem što će mu ga žena dati: tisuću, mislio je prvo, onda je bilo više tisuća, i kudio je sebe što tada nije primio njezinu ponudu da mu pomogne. Sigurno je imala vrlo mnogo novca, sigurno je oporuka njezina muža vrijedila nekoliko stotina tisuća maraka, a on je to platio svojom smrću, platio je to vrlo skupo. To tada, koje je bilo prije četrnaest dana, činilo se kao da leži vrlo daleko unatrag; tad je bio još rat, upravo još rat, i izvjesnost da više nije bio rat činila je tih četrnaest dana starim i dugim, i gledao je u tu kratku prošlost kao na sliku koja je pred njim ležala beskrajno umanjena. Činila mu se udaljenijom od grčke povijesti, koja mu se uvijek činila jako dalekom.

Dva su se mladića sad popela preko ruševine i počela su vješto rastavljati izbačena vrata kabine tako da su čekićem prvo razlijepili okvire, ispunu izvukli iz fuga te složili vrata u mali plitki paket drva.

Ustao je kako bi se popeo u ulicu. Kruh, mislio je, kruh ću dakle posve sigurno jesti - i dobit

ću novac, sad je već doista računao s novcem, pristojnom svotom, obročno plaćanje za smrt, koja bi sigurno mogla vrijediti oko dvadeset kruhova ...

Kad je ušao u kućni ulaz, osjetio je da su mu ruke što su držale cedulju, bile mokre od znoja; slova strojopisa bila su lagano razmazana kad je sad poravnavao ceduljicu i kucao na vrata.

Dugo nije čuo ništa, i odviše dugo, činilo mu se, i zakucao je još jednom jače, udarci su ušli bez jeke u taj do vrha pun hodnik; opet nije ništa čuo te je udario petom tri put žestoko u vrata. Čuo je kako ploča gore u vratnicama tiho podrhtava, a pootpadala se žbuka trusila ...

Onda su se konačno otvorila vrata lijevo, što su vodila u sobu gospode, i već je osjećao strah kad je čuo tvrde i škrte muške korake. Vrata su se otvorila i pojavilo se jedno lice, dugo široko blijedo muško lice s nervozno otvorenim ustima ...

To je bilo nešto što mu je često bilo teretom, s vremenom sve težim: nije mogao zaboraviti nijedno lice. Sva su ga pratila, prepoznavao ih je, čim bi ponovno izronila. Plutala su negdje u njegovoj podsvijesti, pogotovo ona što ih je jednom ovlaš vidio, plivala su uokolo poput nejasnih sivih riba među

algama u mutnoj lokvi, katkad bi se njihove nijeme glave progurale sve do površine - a konačno bi izronile, stajale pred njim jasno i nepokretno, onda kad bi ih opet doista vidio: bilo je kao da se njihova zrcalna slika tek jasno i oštro podigne, čim bi one same izronile u tom bolno oživljenom sektoru, kojim su vladale njegove oči. Sva bi se opet vratila: lice tramvajskog konduktera, koji mu je pred mnogo godina jednom prodao voznu kartu, postalo je licem redova koje je na mjestu sabiranja bolesnika ležalo pokraj njega: momak iz čijeg su zavoja na glavi tad gmizale uši, valjajući se u istekloj kao i svježoj krvi: uši koje su miroljubivo gmizale preko potiljka, preko nemoćnog lica, vidio ih je kako se penju oko ušiju, vratolomne životinje koje bi se poskliznule i ponovno se našle na ramenu, na uhu istog čovjeka koji mu je tri tisuće kilometara zapadno pred sedam godina prodao voznu kartu za prijelaz: usko trpeće lice, koje je tad bilo vrlo svježe i optimistično ...

Ali ovo široko blijedo muško lice s nervozno otvorenim ustima nije se promijenilo, nije ga uspio načeti ni rat, ni razaranje: tjestasta površina akademskog mira, oči koje su znale da nešto znaju, i kao jedina točka lake boli lako otvorena, fino izvijena usta, čija je bol mogla biti i gađenje, posebna uživalačka vrst gađenja. U izblijedjelom svjetlu tamnoga hodnika lice mu se doista učinilo poput glave velikog blijedog šarana što izranja iz jezera, nijemo i sigurno, dok su ruke ostale nevidljive dolje u gustom mraku prostora. To je bio dr. Fischer, mušterija one knjižare u kojoj je naukovao, kojega mu je kao uznapredovalom učeniku bilo dopušteno poslužiti samo jednom, jer Fischer je nešto znao o knjigama, bio je filolog, pravnik, nakladnik jednog časopisa, imao je duboku i ne posve neproduktivnu sklonost prema proučavanju Goethea, i vrijedio je tad kao neslužbeni savjetnik njegove eminencije kardinala u pitanjima kulture - to je lice vidio samo jednom izbliza, inače samo ovlaš dok je brzo prolazio trgovinom kako bi nestao u privatnoj sobi šefa. Prošlo je gotovo osam godina, ali on ga je smjesta prepoznao, poput bljeska trznula se udica i upecala tu glavu.

„Što Vi hoćete?” pitalo je lice ...

„Kruha”, rekao je i pružio cedulju kao na kakvom šalteru.

„Nema više kruha.”

Nije shvaćao. „Kruha,” rekao je - „ali časna - ja sam -”

„Ne”, rekao je glas mirno i stvarno. „Ne, nema više kruha.”

Sad su iz donjeg područja izronile ruke, duge ruke finih prstiju, uzdigle se i pridržale cedulju koja je značila kruh, i prsti su razderali cedulju, nisu je

rastrgali jednim jedinim brzim pokretom, četiri puta, pet puta su je križali derući, neprestance, s radošću - vidjelo se - pala je pred vrata poput konfeta, bijela, rasuta poput mrvica kruha ...

„Evo Vam Vaš kruh”, rekao je glas.

Shvatio je tek kad su se vrata zalupila, klimav ispucan komad drveta, slijepljen od okvira, komada kartona i stakla, stoje sad žestoko zveckao i njihao se i prouzročio novo rominjanje nevidljivih komada žbuke ...

Dugo je stajao i pokušao bilo što osjetiti: mržnju ili bijes ili bol, ali nije osjećao ništa. Možda sam mrtav, mislio je. Ali nije bio mrtav, posve se probudio kad je lupio nogom vrata i osjetio bol što mu je prouzročio udarac vrhom noge. Ali nije mogao otkriti mržnju, čak ni bijes, samo bol ...

X

Kad se Fischer vratio u sobu, Elizabeta je okrenula svoje lice od zida i tiho pitala: „Tko je to bio?”

„Prosjak”, rekao je i ponovno sjeo.

„Jesi li mu nešto dao?”

„Ne”, rekao je.

Uzdahnula je i ponovno okrenula lice prema zidu. Zastori su bili povučeni i u velikim tamnim okvirima prozora stajala je fantastična slika ruševina: od dima crni bokovi kuća, napukli zabati što su izgledali kao da će se srušiti - u zelenilo zarasle gomile koje su po drugi put bile izdubljene, samo je na ponekim mjestima zelenilo bilo mahovinasto i miroljubivo ...

„Nisi mu ništa dao - tko je to bio?”

„Ne znam”, rekao je „Neki ...”

Počela je tiho plakati, i on je osluhnuo: dosad još nije plakala: vidio je njezin uzak vrat s nepočešljanom kosom, podrhtavajuća ramena, i slušao taj neobičan izlomljen šum njezina jecanja. Bio je začuđen i nekako ga je to odvratno dirnulo stoje tako daleko išla sa sentimentalnošću.

„Nemoj se ljutiti,” rekao je, „ali htio sam doći do kraja, do bilo kakvog, razumiješ. Osobno mi je posve svejedno, iako novac držim odviše ozbiljnom stvari da bi pritom trebalo biti sentimentalan. Kao što smo rekli: tvoj svekar, moj punac, bio bi zadovoljan kad bi dala usmeno jamstvo da Willijevu oporuku privremeno smatraš nepostojećom i prestala raspolagati Willijevim novcem i vrijednostima. Usmeno, razumiješ, više susretljivosti ne možeš tražiti - u drugom slučaju” - prekinuo je jer je iznenada opet okrenula lice k njemu i on se čudio izrazu čvrstoće - „došlo bi upravo do pravnog dvoboja, i” - smijao se - „držim vrlo nevjerojatnim da bi ti s postojećim dokazima pobijedila ...”

„Mogla bih pokušati naći čovjeka koji mi je donio Willijevu oporuku.” Zacrvenjela se na sjećanje na nastup što ga je s njim imala.

„Sigurno,” rekao je, „ali vrlo je nevjerojatno da ćeš ga naći, i osim toga: što želiš od njega doznati?”

„Mjesto gdje je Willi bio strijeljan. Vjerojatno je ondje pokopan. Netko ga je ipak pokopao.”

„Nije loše,” rekao je, „uopće nije loše.” Šutio je trenutak zamišljeno i potom pitao: „Dakle, molim, reci mi: Hoćeš li privremeno odustati od

besmislice s darovanjem, zadovoljiti se s 2000 maraka mjesečno i ...”

„Dakle neka vrst primirja - što se mene tiče,” rekla je tiho, „kad bih mogla što bih htjela, sad bih te udarila u lice ...”

„Ne bi bilo osobito kršćanski ...”

„Znam”, rekla je i osjećala kako su se suze osušile nekom unutarnjom vatrom - „to jest, ne znam, vjerujem da je čitavo mnoštvo dobrih kršćana, čitavo mnoštvo ljudi tvoga kova udarilo u lice i da to nije bilo nekršćanski - ali stvar ima jednu kvaku: ja nisam dobra kršćanka a oni su bili ...”

„Posve točno,” rekao je, „ti imaš nalete humanizma, to je to, a humani naleti ne nadomještaju spontane strasti religije ...”

„Da, da”, rekla je i pogledala ga značajno, gotovo podrugljivo, „ti možeš sve objasniti, sve vi možete objasniti, ali nadam se da će doći vrijeme kad ćete i vi biti objašnjeni ...”

„Lijepo rečeno, no nadam se da i ja imam šansu vrijediti kao dobar kršćanin, hvala Bogu u tom ima i drugih autoriteta osim tebe”, smijao se tiho.

Ponovno sc okrenula zidu. „Ipak ću ga udariti u lice”, mislila je ...

„Uostalom, zašto,” pitao je i tražio cigaru u džepu, „zašto bi me rado udarila u lice?”

Šutjela je; zapetljano je zapalio cigaru i tražio neko mjesto po kojem bi mogao bubnjati prstima, ali noćni je ormarić bio odviše malen, i posve zauzet raspelom, čašom vode i tanjurom na kojem su ležale mrvice kruha. Bubnjao je po naslonu stolice, ali je površina bila odviše malena, prsti su mu se okliznuli, osjetio je da se zacrvenio, postajao je nervozan kad ne bi imao mjesto za bubnjanje prstima ...

„Zašto?” pitao je.

„Zato jer prosjaku nisi ništa dao, ali pusti,” rekla je umorno, „zaključila sam primirje s vama ...”

„Ti zacijelo nećeš,” rekao je tiho, „tako nam dugo dati oporuku ... mislim ...”

Ona se iznenada okrene, vrlo žestoko, i on se prestrašio kad se nasmijala. „Ne,” rekla je, „budući da je to posve bezvrijedan dokument, ne bi ni vama ništa koristio ...”

„No moglo bi ga se dati ispitati, ipak je ovjeren ...”

„Da”, rekla je.

„Možeš ići,” rekla je, „vrlo sam umorna: moja se bolest ne poboljšava, a noćas nisam spavala.”

Stavio je cigaru u usta i navukao kaput. „Uostalom, kako je mom

kumčetu Elizabeti?” upitala je.

Intonacija njezina glasa dala mu je povoda da stane usred pokreta, tako je njegov kaput ostao napola visjeti preko ramena, uzeo je cigaru iz usta, postavio je na rub noćnog ormarića i prišao bliže krevetu.

„Otkud,” pitao je što je moguće mirnije, „znaš da je bolesna?”

„Je li bolesna?”

„Da.”

„Što joj je?”

„Doživjela je tešku nesreću, na biciklu - teško unutarnje krvarenje ...”

„Teško unutarnje krvarenje, jel'? To nije zgodno u njezinu stanju.”

„Što,” pitao je tiho, ,,u njezinu stanju? Što bi to imalo značiti?”

Samo je ponekad gubio pribranost, i to rijetko u razgovoru s kakvom ženom, ali sad je osjećao da mu je lice podrhtavalo, ruke izgubile svaku snagu i bile mokre od znoja.

„Znači da je u drugom stanju, da je bila”, rekla je mirno.

Brzo je navukao kaput, uzeo cigaru s ruba noćnog ormarića i rekao: „Mislim zbilja da si luda, zbilja ... misliš li ...?”

Učinio je nestrpljiv pokret, jer je već opet plakala, a mrzio je te nezadržive izraze unutarnjih gibanja.

„Naravno,” rekla je tiho, „vjerujem, vjerujem sve o čovjeku koji otjera prosjaka s vrata... idi sad.”

Izišao je brzim korakom van.

XI

Predala je portiru kartu i gledala kako se nad nju nagnulo nepovjerljivo lice: veliki crvenkast nos bio je bez prijelaza uškripljen u čelo, a čelo se gubilo u žućkastu ćelu. Onda se lice ponovno podiglo i stajalo pred njom oštro i okruglo.

„Soba 15, OP," rekao je glas, „desno iza ugla."

Krenula je desno iza ugla pokraj zatvorenih bolesničkih soba, zaokrenula lijevo i stala pred uskim vratima, na ispucanom laku kojih je crvenom olovkom bilo naslikano: OP. Pokucala je, i jedan je glas viknuo: „Naprijed."

Unutra je bilo posve tiho, jedna redovnica je bila nagnuta nad kotlić za sterilizaciju koji se pušio i izvlačila hvataljkom instrumente. Liječnik je umorno sjedio na stolici i pušio: požudno je upijala jaki miris duhana, i po prvi put osjetila glad u čudnoj mješavini mučnine i umora, dizala se u njoj kao tromo zijevanje, i prečula je liječnikovo pitanje.

„Što tražite?" pitao je kratko po drugi put, kad je s naporom ponovno zatvorila usta.

Prišla je bliže i pružila mu kartu.

„Aha," rekao je, „oprostite. Gospođica Unger?"

„Da", rekla je.

Stavio je cigaretu u usta, prišao pisaćem stolu i izvukao iz drvenog ormarića smeđu kartotečnu karticu.

„Da", rekao je, „Unger. Pregled krvi bio je odličan. Analiza nije pokazala ništa negativno. Naručio sam Vas za danas, jer - želite, dakle, darovati, još uvijek?"

„Želim", rekla je.

„Samo, prošlo je četrnaest dana" - slegnuo je ramenima i uzdahnuo - ,,u međuvremenu se mnogo toga promijenilo, što bi čovjeka moglo potaknuti da se povuče. Vi dakle još uvijek hoćete?"

„Da", rekla je.

„ Lijepo, svucite se. Do struka."

Odbacila je kaput, otkopčala bluzu i oboje postavila na pomični stol za operacije stoje uz nju stajao.

„Dobro, dobro," vikao je liječnik, „dovoljno je." Osjećala je njegovu snažnu ruku koja je opipavala njezine mišice, provjeravala njezino bilo, i malo se trznula kad je hladni stetoskop dodirnuo njezine grudi.

„Osim toga, Unger,” rekao je liječnik gledajući je zamišljeno i umorno, „niste li ovdje ostavili kaput?”

„Jesam.”

„Jeste ga dobili natrag?”

„Da.”

„Pošten čovjek.”

„Da, pošten čovjek.”

Izvadio je vrhove od nikla iz uha, kimnuo i rekao: „Nemam primjedbe. Vaše opće stanje je takvo da Vas mogu pripustiti. Možete se obući, još koja je to bila grupa?”

„Nulta”, rekla je.

„Odlično, mogu Vas trebati odmah danas ujutro. Hoćete li? Za Fischerovu,” doviknuo je redovnici, „što Vi mislite?”

Dok je ponovno navlačila bluzu, vidjela je da je bijela kapa sestre kimnula.

Liječnik ju je gledao svojom umornom ljubaznošću. „Imate sreću. Gospodin Fischer je za darovateljicu krvi njegovoj kćeri obećao osobitu nagradu, naravno osim uobičajenog davanja, koliko je to bilo sestro?”

„Petnaest stotina maraka”, doviknula je sestra. Položila je teški poklopac od nikla preko ormarića s instrumentima i okrenula se. „Petnaest stotina maraka”, rekla je još jednom, „Gospodin Fischer je bogat čovjek.”

„Ribar na novac”, rekao je liječnik i ugasio cigaretu, „ne ribar na ljude.”.

Redovnica je zatresla glavom, gledala ga je s podcjenjivanjem. „Najbolje da odmah ostanete ovdje, transfuzija je određena za deset, zar ne?”

„Da,” rekao je liječnik, „što se mene tiče može odmah započeti. Jeste li doručkovali?”

„Nisam”, rekla je Regina.

„Možemo li gospođici dati nešto za jelo?”

„Ne,” rekla je redovnica, „isključeno.” Njezina se velika kapa energično njihala tamo-amo.

„Možda mali predujam od dodijeljenog, no? Ne bi bilo lijepo kad bi joj kod prijenosa pozlilo.”

„Doista nije moguće,” rekla je sestra, „možete mi vjerovati. Isplaćuje se u markama, i to ne čak mi, nego gospodarska služba, gospođica će dobiti samo potvrdu.”

Liječnik je slegnuo ramenima. „Onda ćemo radije uzeti mladića iz sobe a, on je makar nešto pojeo.”

„Ne, ne”, povikala je Regina brzo.
Oboje ju je zapanjeno pogledalo. „Što”, pitao je liječnik.
„Vrlo bih rado to učinila - ja ... neće mi biti zlo ...”
„Što se mene tiče, što mislite Vi, sestro?” Sestra je slegnula ramenima. „Dakle, počnimo.”
Kad je sestra izišla, zapalio je novu cigaretu. „Rado bih Vam ponudio, ali ne znam”, rekao je „mislim ...”
„Ne, hvala, bilo bi mi zlo, hvala.”
Već joj je udisanje dima prouzročilo vrtoglavicu. Glad je sad bila poveznica do glavobolje, mučnine i umora. Glavobolja je došla tako nenadano, žestoka, svrdlajuća bol, uzrok koje joj nije bio jasan.
Stalno se trzala i stavljala ruku pred usta kad bi je spopalo grčevito zijevanje, to zijevanje koje je bilo tako žestoko da su joj vilice škljocale. Umorno je promatrala liječnika koji je prao ruke u porculanskom bazenu, ugasio cigaretu i položio ostatak gore na staklenu policu.
„Fischer je doista bogat čovjek”, rekao je brišući ruke i okrenuvši se, „mogao bi priložiti još neku malenkost za doručak ljudima koji daruju krv njegovoj kćeri.”
„Kakvu bolest ima djevojka?”
„Na žalost ne mogu Vam reći, ne smijem. Uostalom nikakvu lijepu bolest. Jeste li već davali krv?”
„Nisam.”
„Onda se nemojte uplašiti, morat ću Vam nanijeti malu bol, moram Vam otvoriti venu, stisnite zube,” rekao je uzdišući, „spremite novac i potvrdu i ako -” i prekinuo se - „dakle bez straha, izgleda gore nego što jest.”
„Novac,” pitala je, „hoću li ga dobiti već ovdje?”
„Ne, morate ići po njega, tom Fischeru, tom ribaru na novac, jer -” odjednom je zašutio, jer su ugurali nosila.
Činilo se kao da su uvukli samo vrlo blijedo lice: lijepa tamna kosa preko snježno bijelog čela i dva uska svijetla oka: tijelo je upravo ispunjavalo udubljenje napetog jedrenog platna, tako da se bijela plahta činila ravno napeta preko okvira.
„Ovamo”, dozvao je liječnik. Rasporedio je redovnice pokraj operacijskog stola i doviknuo Regini: „Dođite.”
Ustala je. „Legnite tu, oslobodite posve desnu ruku.”
Otkopčala je bluzu na rukavu i pogurala uvis tanku tkaninu sve do ramena, gdje ju je hitro uvrnula. „Da, da,” dozivao je liječnik, „dobro.”

Ležanje joj je dobro činilo, glavobolja je malo popustila, i kad joj je jedna od sestara gurnula jastuk pod glavu, osjećala se gotovo dobro.

„Hvala, časna”, rekla je.

Uočila je da je liječnikovo lice postalo nemirno. Trzalo se oko uglova usta, i lagano drhtalo u nekom neobično umornom uzbuđenju.

„Pumpati,” doviknuo joj je, „tako.” Otvorio je šaku i zatvorio je, šireći prste a ona je radila za njim i vidjela kako napeto gleda u njezinu ruku.

„Lijepo, lijepo,” uzviknuo je iznenada, „vidite sestro kako iskače, kako lijepo, tu nam je dobro išlo. Sad ovdje ...”

Pristupio je djevojci na nosilima i tiho rekao: „Pumpati, gospođice Fischer ... tako”. Još je jednom pokazao i Regina je napeto promatrala ozbiljna gotovo beznadna lica redovnica i liječnika, koja su gledala kako se tanka bijela ruka mlohavo podigla i mala se šaka počela žestoko kretati.

„Mirnije”, rekao je liječnik, „mnogo mirnije. Tako”, još je jednom raširio prste svojih jakih crvenih ruku mirno i ravnomjerno i gledao u ruku djevojke. Uzdahnuo je. „Ništa se ne vidi, nikakvo čudo. Unatoč tome, počnimo. Čekati nema smisla. Idemo”, rekao je.

„Okrenite glavu ulijevo” doviknuo je Regini i ona ga je poslušala i gledala u zelenkasto obojeni zid, na kojemu su još bile zalijepljene dlake kista, uske crne, jasno vidljive pruge što su izgledale poput ružnog uzorka, i u taj namaz boja bila je obješena glinena Madona, velik komad pečene gline, dug poput ruke. Madona je odmakla dijete ravno od sebe, tako da joj je prevelik glineni svetokrug prekrivao grudi i vidjelo se samo njezino lice. Regina je bila umorna, osjećala je da će uskoro zaspati, oči su joj se gotovo zatvorile, s mukom se održavala budnom: pred njezinim je očima plutala slika Majke Božje u tom ružnom tankom zelenilu kao u vodi ...

Trznula se iznenada udesno kad je osjetila ubod u ruku i vidjela da je liječnik kraj gumene cijevi utaknuo u njezinu venu široku iglu koja je bila plosnata i iskošena gotovo kao pero za pisanje ...

„Pumpati.”

Pumpala je i osjetila da joj je oko nadlaktice položena gumena omča. Mirisala je čist neosobni miris redovnice koja je morala stajati uz njezinu glavu.

„Brže podvezati, čvršće”, vikao je liječnik, ali krv je već prskala van i gusto i crveno prekrila grubo tkanje njegove bijele kute.

„Prokletstvo”, rekao je liječnik, ali omča oko njezine ruke bila je sad posve čvrsta i ona je osjećala kako sad ne bi mogla spavati. Okrenula je glavu

udesno, čula kako je vikao „pumpati”, vidjela kako je zabio iglu u tanku bijelu ruku, opet je izvukao, opet uzviknuo „pumpati”, još, još iglu zabio u tanku ruku i opet je izvukao: njegovo se grubo lice prekrilo biserima znoja, crven i vlažan stajo je pokraj bijelog lica redovnice, koja je čvrsto držala gumenu cjevčicu i sad na to pričvrstila okruglo stakleno kućište poput ure za jaja ...

Tiho je kriknula kad je zapriječenost na njezinoj nadlaktici odjednom popustila i promatrala s hladnom napetošću kako se mlohava cijev puni, vidjela kako se njezina krv pulsirajući skupljala gore u staklenoj posudi, tamna tekućina, koja se pjenila i činilo se kao da žestoko dotječe ...

„Podvezati,” vikao je liječnik, „podvezati”. I vidjela je kako se zrcalo u staklenoj cjevčici spustilo i druga se mlohava cijev, koja je vodila u ruku strane djevojke, stalnim lako trzavim pokretima punila.

Činilo se kao da se to odvija beskrajno polako, i osjećala je dubok neumoljiv umor, što bi se raspršio svaki put kad bi joj bezosjećajna desna ruka odjednom žestoko prokrvila i njezina se krv pjeneći se skupljala gore u staklenoj cjevčici ...

„Lijepo” promrmljao je liječnik nekoliko puta, „vrlo lijepo”, i vidjela je na njegovu licu izraz koji joj se učinio tuđim, koji ne bi očekivala: veselje, stvarno veselje.

„Lijepo,” rekao je, „vrlo lijepo, kad bi izdržala ...”

Kojiput je nastojala zabaciti glavu posve udesno ne bi li vidjela lice djevojke, ali gledala je samo u tamnoplavu čistu kutu sestre i ponovno tiho kriknula kad su joj iz vene izvukli gumenu cijev s iglom ...

„Lijepo,” čula je ponovno liječnika, „doista lijepo ...”

Imala je osjećaj da se vrti u krugu, isprva polako, pri čemu su joj noge bile čvrstom točkom usred kruga što ga je njezino tijelo opisivalo sve brže. Bilo je otprilike kao u cirkusu, gdje snažan gladijator zgrabi vitku ljepoticu za noge i zavitla je u krug.

Isprva je još raspoznavala zelenkasti zid s crvenom glinenom mrljom kipa i na drugoj strani zeleno svjetlo u prozoru; zeleno-bijelo guralo se naizmjence pred oči, i onda su se granice brzo prebrisale, izmiješale boje, pred njom je kružilo vrlo svijetlo zeleno-bijelo, ili ona pred njim, nije znala, dok se u divljoj brzini boje nisu spojile i ona se horizontalno odvrtjela na pod gotovo se bezbojno iskrećí. Istodobno su se pridružili novi bolovi, bolovi uha, tijela, vrata: činilo se kao da je glad, to vjetrovito svrdlanje u njezinu trbuhu, posjedovalo magnetsku snagu vazda pokretati nove boli, osjećala se

izranjenom, sirovom i nagom i spoznala je sa strahom da neće izgubiti svijest.

Tek kad se kretanje usporilo, primijetila je da leži na mjestu, samo joj se glava, samo se njezina glava činilo se vrtjela, imala je dojam kao da katkad leži postrance od tijela, bez veze s njom, katkad s njezinim nogama, a na trenutke ležala je ondje gdje je spadala, a da nije bila postavljena na vrat. Činilo se kao da joj se glava kotrlja oko tijela, ali ni to nije mogla biti istina, pipajući tražila je podbradak i osjećala ga, koštano uzvišenje; premda se činilo da joj glava leži uz noge, osjećala je svoju bradu. Možda su bile samo oči, nije znala, jedino je izvjesna bila bol, koja se sad sve više stapala ne gubeći na supstanci, tako da je više nije mogla dijeliti na bol vrata, ušiju, tijela ili glave; i mučnina je doista bila gotovo kemijski zbiljska, odvratno oštra kiselina koja se penjala u grlo kao u kakvu barometru i uvijek iznova pala, da bi polako rasla.

Ništa nije koristilo zatvoriti oči; kad je zatvorila oči vrtjela se ne samo glava, tad je osjećala kako su se ludom okretanju očiju priključile grudi i noge. A kad bi držala oči otvorene, mogla je pomoću svijesti, koja je nije napuštala, spoznati da je područje zida pred njezinim očima uvijek ostajalo isto: komad zelenkasto obojenoga zida s rubom gore u boji čokolade i posve tamnosmeđom izrekom upisanom na svijetlome, koju nije mogla odgonetnuti. Slova bi se katkad sažimala poput onih mikroskopskih pismena na pločama očnih liječnika, a onda nabujala u odvratne tamnozelene kobasice, što se brzo šire sve dok se, formom i smislom nepojmljive, ne bi raspucale od debljine i bila nečitka te se u idućem trenutku skupljala, majušna poput izmeta muhe, ali su ostajala. Uvijek je isto ostajalo to područje: svijetlo zelenilo zida, rub čokoladne boje i pismo, naizmjenično masno i mršavo, i palo joj je na pamet da se ni njezina glava ne može vrtjeti, premda se tako činilo ...

Prestrašila se kad je vidjela da ravno leži na istom mjestu kao i prije, a da se nije pomakla ni za centimetar, i posve nepokretno: sve je bilo mirno, sve je opet spadalo skupa. Vidjela je svoje grudi i prljavu smeđu kožu svojih cipela dolje, i njezin je pogled pao ravno na slova na zidu koja je sad mogla pročitati: Tvoj će ti liječnik pomoći, ako BOG pomogne njemu.

„Evo nam svinjarije,” čula je kako liječnik govori, „sad će povratiti.”

Kad bih bar mogla, mislila je, ali oštra kiselina popela bi se uvijek do određene točke u grlu pa se povukla nazad, bila potisnuta dolje kao kakvim grčem, grčem kojim ona nije vladala.

Bol u glavi je sad sjekla, vrlo oštra i jasna, činilo se kao da se usredotočila na jednu točku nad lijevom obrvom, i to ubadanje činilo se kao da uvijek iznova rastjeruje umor, njoj se spavalo, spavalo ...

Nije mogla vidjeti liječnika, nije se usuđivala pomaknuti glavu, i u njezinu budnu svijest ugrizao se miris slatkaste cigarete, što je još uvijek visio u zraku, i slova, tamna na svijetlozelenom: Tvoj će ti liječnik pomoći, ako BOG pomogne njemu. Onda je zatvorila oči, i riječ Bog ostala je u njoj, isprva se činilo kao da su slova, tri tamnozelena velika slova, koja su stajala u onom mraku iza njezinih zatvorenih vjeđa, onda više nije vidjela natpis, ostao je kao riječ, upala je u nju i činilo se kao da sve dublje pada a ipak ostaje, padala je, padala, nije našla tlo i stajala iznenada opet gore kod nje, ne pismo, nego riječ: Bog.

Činilo se da je Bog bio jedini koji je kod svih tih bolova, što se više nisu dali dijeliti, ostao kod nje. Osjećala je još kako je počela plakati, kapalo je vrelo i brzo iz očiju preko lica, i po načinu kako su suze padale, a da ih nije osjećala dolje na bradi ili vratu, zapazila je da sad leži na strani. Činilo se da je umor postao veći od boli, činilo se da su suze ublažile bol, i znala je da će sad usnuti ...

XII

Fischer je povukao zastor u stranu i stavio Madonu na kup debelih knjiga, na svjetlo, tako da je bila obasjana sa svih strana. Smiješio se. Još si uvijek nije oprostio što dosad nije ništa znao o njezinom postojanju. Godinama je dakle stajala u jednoj crkvi koja je od njegova stana bila udaljena samo četvrt sata, a on je nije otkrio. Dakako, bila je skrivena u sakristiji, među kadionicama, neukusnim monstrancama iz vremena rokokoa i neprivlačnim sadrenim figurama. Ta je mala Madona iz petnaestog stoljeća bila dražesna, njezina vrijednost u novcu gotovo neprocjenjiva, a imati je, bilo je čudesno. Bio je sretan, smiješio se tiho, i po prvi put je mislio da je to čašćenje Madone, što ga je iskazivao narod, ipak imalo realnu religioznu jezgru: to čudno topljivo slatkasto štovanje, koje mu se dosad uvijek gadilo, a da nije mogao reći razlog ...

Plastika pred njim, postavljena posve na svjetlo, snažno crveno i zlatno oslikana, bila je zadivljujuće jednostavnih osjećaja: to lice je doista bilo djevičansko, lijepo i majčinsko: još nikad nije otkrio, još nikad vidio da se ta tri svojstva poklapaju: ovdje je to bilo jednoznačno: djevičanski, lijepo i majčinski i s jednom bolnom crtom što nije iskrivljavala ni djevičan-stvo, ni ljepotu, ni majčinstvo: bol i ovo trojstvo osobina, što ih je poznavao iz teoloških rasprava i lauretanske litanije, ali ih nikad još nije vidio prikazanima.

U tom trenutku - iako nije bio sklon razgaljenim osjećajima - činila mu se najljepšom od mnogih njegovih umjetničkih blaga, taj izrezbareni i oslikani komad lipovog drveta, koji jedva da je bio velik kao svezak leksikona sad je bio izvučen iz sakristijske šute: raskošne duboke crvene i zlatne boje, nešto izgrebenih. Polako je obilazio oko pisaćeg stola i promatrao je podrobno sa svake strane: nije se na njoj moglo otkriti nikakve pogreške, nigdje nikakvog grča ili pretjerivanja u prikazu, u prirodnoj ljepoti lika, u naborima ogrtača, u držanju ruku, nagibu vrata; i čudno poniznom ponosu s kojim je držala potiljak i nosila glavu, tu neuobičajeno lijepu glavu, koja je izražavala ono proturječno trojstvo, koje mu se sad po prvi put nije činilo paradoksalnim. Čak mu se i dijete na njezinim rukama svidjelo, iako je inače bio nesklon prikazima djeteta Isusa, bila su većinom neuspjela, odviše sladunjava ili odviše gruba - kao što su mu se i živa djeca činila odviše sladunjavima ili odviše grubima, kičastima ili nezgrapnima.

Približio se i izbliza promatrao dijete na rukama Majke Božje, veliko jedva kao kažiprst. Unatoč svemu morao je svladati lako gađenje: potajice je kudio umjetnike koji su tako malim statuama stavljali u ruke još djecu s točno određenim proporcijama - uvijek su ga podsjećala na embrije.

Ugrizao se za usne, povukao žurno naslonjač i sjeo: osjećao je da je problijedio i da je naglo bio prekinut niz sretnijih i vedrijih, gotovo religioznih misli, i opet ga je ispunio onaj drugi osjećaj: mješavina dosade i gađenja. Pogled mu je ponovno počivao na maloj statui, ali više je nije vidio ...

Prestrašilo ga je kucanje, sklonio je brzo malu figuru sa stola i postavio je na gornji rub regala s knjigama iza niza velikih knjiga, gdje je bila posve prikrivena ...

„Naprijed”, poviknuo je.

Čim je vidio špalte u rukama tajnika, uspostavila se opet dosada: beskrajno blago očajanje pomiješano s beskrajno blagom gorčinom.

„Korekturne špalte, gospodine doktore,” rekao je mladić, „za prvi broj Jaganjca Božjeg, upravo stigle.”

Mladić ga je pogledao s očekivanjem, blijed suhonjav čovjek koji je istodobno izgledao ponizno i intelektualno, povezanost koju je inače volio, no danas mu se učinila odvratnom.

„Hvala,” rekao je, primio grube arke, „dobro je.”

Po neobično pogrbljenim leđima, po iskrivljenoj šiji je vidio da je mladić povrijeđen.

Pa da, mislio je kad je tajnik izišao, taj prvi broj Jaganjca Božjeg bio je pothvat: oskudica s papirom, teškoće s pravima, očajničko traženje autora i tiskare sposobne raditi u ovom gradu, koji se činio izumrlim - sve je bilo svladano u šest tjedana uz strastvenu pomoć mladića - u to je upao i ludi datum kapitulacije, što je donijelo nove neočekivane političke teškoće. Unatoč svemu je uspjelo doći do objavljivanja prvog broja Jaganjca Božjeg.

S dosadom je uzeo špalte i propustio ih da mu pojedinačno proklize kroz prste. No, sve bi to učinio tajnik, pročitao korekturu, usporedio prijelom; odložio je listove u stranu i zadržao u ruci samo naslovnu stranicu: prikazivala je groznu kičastu vinjetu Jaganjca Božjeg, što je već pedeset godina krasila glavu lista; moguće ju je vidjeti u svim bibliotekama i ormarima za knjige katoličkih obitelji: nadirali su iz mapa, ležali pokriveni prašinom gore na ormarima i u ostavama, milijuni primjeraka koji su pokazivali tu vinjetu: doista užasna grafika: kratko ostriženo janje umorna

izraza lica i devotno podvijena repa, na čiji je vrat prislonjena zastavica s križem.

„Presvijetli gospodin kardinal moli Vas da tu malu figuru primite kao dar, jer Vam je uspjelo, unatoč svim poteškoćama, Jaganjca Božjeg sad - eh - opet postaviti na noge,” rekao mu je kanonik, „očekujemo od tog prvog publicističkog pokušaja nakon rata veliki uspjeh ...”

Odložio je i naslovnu stranicu i tek mu je sad palo na pamet da mu je namijenjena mala dragocjenost jer mu je uspjelo pod tom vinjetom ujediniti nekoliko nejakih članaka i dati ih otisnuti. No ironija te činjenice nije ga zabavljala. Bio je umoran, činilo se da se dosada i očaj još prisnije stapaju, troma rijeka beskraja, čija gorčina nije dostajala da je učini privlačnom ...

Telefon je zazvonio. Digao je slušalicu i javio se.

„Bolnica sestara Svetog Vinka”, rekao je jedan glas.

„Da,” rekao je iznenada uzbuđen, „što je?”

„Dobro,” rekao je nepoznat glas, „Vašoj kćeri je dobro. Mnogo bolje. Gospodin doktor Weiner napravio je transfuziju, koja je posve uspjela. Do navečer će se odlučiti je li poboljšanje trajno.”

„Hvala, časna,” povikao je, „hvala. Bit ću slobodan navečer se raspitati. Pozdravite mi kćer, molim.”

„Lijepo. Obećali ste nagradu za darovateljicu krvi, mogu lije poslati k Vama?”

„Dakako,” uzviknuo je, „dakako, veseli me što ću joj predati malo priznanje. Još nešto?”

„Ništa. Dakle do večeras.”

„Doviđenja”, rekao je i poklopio slušalicu ...

Kratka radost već je prošla čim je odložio slušalicu i čuo njezino tiho metalno zveckanje. Ponovno je osjetio, kao veliku vodu u kojoj stoji skriven do vrata i čija mu je mlaka beskrajna površina sezala do usta: dosadu, gađenje i negdje nešto malo sladostrasti ...

U ratuje bilo trenutaka u kojima je život bio gotovo lijep; u najmanju ruku opasan i ugrožen, svakodnevno ugrožen, ugroženost koja je bila to ljepša što je više bila okružena nepogrešivim sigurnostima: jaki bunker, novac, zalihe i izvjesnost da će politički uvijek biti na pravom mjestu ma što došlo - dakako da je bio u stranci, dapače, imao mnoge konferencije s nacistima - na svoj način činili su mu se uostalom „momčinama” - ali istodobno je imao opsežan tajni dopis nadbiskupa, da je na njegovu uputu, čak pod njegovim pritiskom ušao u partiju kao s nekom religijskom zadaćom ...

Otkad više nije bilo rata, sve je išlo tako glatko da mu se gadilo: zaraditi novac bilo je tako lako da ga je svaki put spopalo ruganje i gađenje kad bi uzeo svežanj iz ormara, prebrojio ga i ponovno zatvorio. Bilo bi smiješno upustiti se u mogućnost nadziranja bankovnog računa: pola mansarde ispunjene umjetničkim predmetima koje je tamo odložio jer mu se nisu svidjeli, donijelo bi mu više novca no što bi mu prije dopalo prodajom dvaju dobara ...

Prije, mislio je, zapalio cigaru i još jednom propustio špalte Jaganjca Božjeg kroz prste, a da ih nije vidio. Prije ga je gomila stvari veselila: čitati Goethea, zapisivati svoje misli o tome, brusiti ih i onda ih vidjeti objavljenima: ili izgraditi religiozan časopis, vidjeti kako raste, iako bi ga tad, tek gotovog morao položiti u krilo umornim i nesposobnim crkvenim ustanovama. Ništa ga više danas nije zanimalo ...

Vrtio je cigaru u prstima i prepustio se sjećanjima, gledao ih je kao fotografije tuđeg i dosadnog života; potakle su beskrajnu pustoš: čitav sanduk slika, koje ga se nisu ticale dok je bio prisiljen gledati ih: činilo se da se otvara lanac beskrajno dugih popodneva, popunjenih pustoši prepunog želuca i glasovirskom svirkom jedne početnice koja je bila osuđena na to da vječito klimpra u osrednjosti.

Jedino, kad god bi mu na pamet pala njegova žena, pojavila bi se mržnja, podbadala ga, podgrijavala ga na trenutke, samo na trenutke, jer i prema njoj je osjećao sućut, tom ljepoticom s profilom talijanske kneginje ...

Dosada, gađenje i malo sladostrasti: dosada, otpor i blago škakljanje, koje je u njemu potaknuo snop novčanica - i na što god on pomislio, uvijek je dosada bila prevladavajuća partnerica u mješavini, posvuda je zapremala najviše prostora, dok bi se njezine primjese: sladostrast, zasićenost, gađenje, sućut činile neznatnima, zgnječenim njezinom olovnom masom ...

Na trenutak pala mu je na pamet Madona, ali istodobno se u njemu pojavio i ,,embryon", riječ koja je sve drugo rastjerala i stala: ružna, ne izazivajući ni dosadu ni omrazu, nego strah: bila mu je uvijek odvratna zbog ipsilona za koji se činilo da tom O uvijek da je razvratno značenje: činila se poput tajne riječi, uzete iz nekog stranog jezika, umetnute da bi izrazila čitav jedan kompleks isto tako tajanstvenih kao i odvratnih pojmova, stenogram jeze, čega će se sjetiti i koji će ga progoniti kad god bude mislio na Madonu, na bilo koju, ili na onu jednu: zauvijek će Madona biti vezana uz embrio, lijepa riječ s ružnom, obje pokrećući drugu kao zrcalne slike ...

Palo mu je na pamet da je morao pripremiti petnaest stotina maraka, te

ustane. Otvorio je ormar s novcem, pustio da se podignu teška vrata i zagrabio u hrpu: deset pedesetača, dvadeset i pet dvadesetača i pedeset desetača ...

Vratio se pisaćem stolu, stavio novac u ladicu, i kad ju je zaključao, padne mu na pamet da novac ima miris, suprotno uzrečici: čak je mirisao jako, svaki je put osjetio taj miris kad bi otvorio ormar s novcem: sladunjav slabi miris, sladunjav i prljav, neosoban i pun odnosa, slab i zapanjujuće prodoran. Kad je otvorio vrata, došao mu je ususret žestok sladunjav oblak, sladunjava prljavština, stoje u njemu potaknulo pojam bordela - ali palo mu je na pamet da je to bio miris krvi, vrlo razrijeđeni, profinjeni miris krvi ...

Osjetio je malo olakšanje kad se sjetio Elizabete: njezino ime, sjećanje na nju pokrenulo je neobičnu nježnost, iako nije znao i nije si mogao objasniti kako to, ali ostalo je: ispunila ga je pomalo ironična vedrina, iako je bio bijesan na nju stoje otkrila njegovu posljednju tajnu na taj svoj zaigrani laki način, kao stoje sve otkrivala ...

U svakom slučaju činila mu se originalnom činjenica da je zakon vremena postavila na glavu: umjesto da novac ulaže u vrijedne stvari, činila je vrijedne stvari novcem i darivala ga: prodavala je obiteljske vrijednosti, izvlačila novac iz najamnih kuća, dizala s računa, pustila da slike i namještaj odlaze na crno tržište i posvetila se novoj vrsti humanoga sporta tako da je dijelila priznanice za kruh.

Ta mu se histerična manira činila smiješnom, ali istodobno imponirajućom zbog njezinoga suverenog načina, koji je uostalom imao osobine stvarne originalnosti: bila je tvrdoglava i potajice se veselio borbi koju je navijestila njemu i starome -

Primirje, rekla je.

Bilo bi opasno kad bi joj uspjelo naći vojnika koji je donio Willijevu oporuku: mogli bi iskopati Willijev leš, utvrditi njegov identitet, i u istom trenutku u kojem bi bila službeno potvrđena njegova smrt, oporuka bi bila pravomoćna, dok se ne bi dokazalo da je službeni štambilj ili ime časnika krivotvoreno ...

Udario je nalivperom o zaslon svjetiljke da bi dozvao tajnika, i kad se uslužni blijedi momak pojavio na vratima prijazno je rekao: „Oprostite, Windeck, bio sam zaokupljen mislima: veselim se da je prvi broj Jaganjca Božjeg, naš zajednički rad, izašao, i nemojte misliti da Vašu zaslugu u tome podcjenjujem. Da li biste cigaru?”

Tajnik se sretno smiješio, izabrao jednu cigaru iz pružene kutije i tiho

rekao: „Hvala, gospodine doktore ...”

„Uzmite još jednu ...”

Uzeo je još jednu.

„Uostalom, doći će jedna žena koja je mojoj kćeri dala krv - dajte joj uz potvrdu bolnice ovaj novac uz priznanicu - petnaest stotina maraka ...”

,,U redu”, rekao je tajnik.

Nije više vidio da je šef odložio cigaru i spustio glavu u ruke ...

XIII

Visoki sivi bok crkve bio je razrušen između dva potporna stupa, širok i visok, a u otvoru je stajalo dnevno svjetlo, sivo i svijetlo kao u kakvim golemim vratima: ulomci kamenja ležali su dolje kao da su minirane stijene. Uokolo se gomilao krš, ali na ulazu je naišao na tragove rada na raščišćavanju i približio se glatkim bijelim pločicama između nagomilanih ruševina i odgurnuo letvasta vrata što su vodila u unutrašnjost: uplašio se, grubo sklepana vrata bila su samo prislonjena, okrenula su se pri dodiru, pala na njega, i on ih je s mukom uhvatio i ponovno prislonio. Unutra je bilo tiho, ptice su letjele kroz prostor: čuo ih je zviždukati. Odnekud je dolazilo pijukanje mladih i pogled mu je smjesta pao na stučen luster, koji je još bio ukotvljen u svodu: lanac se njihao, tiho škripao, i vidio je dva masna vrapca kako se njišu na metalnom vijencu. Uzletjeli su kad je nastavio hodati. Samo je u malom okrugu vrata bilo očišćeno, odnošena šuta; u daljnjem hodu morao se penjati preko gromada kamenja, a digao je pogled kad je ušao u srednju ladu: iz velike pukotine u boku padalo je u razvalinu jarko svjetlo: svi su sveci gore bili prevrnuti, njihova podnožja prazna, ili su gore na zidu ostali prilijepljeni samo škrbasti ružni ostaci: negdje dvije noge, do koljena, osamljeni batrljak ruke, stoje vrlo brižno bio pričvršćen u svod, i široka raspuklina zida ocrtavala se oštro i crno od gore do dolje, kao sjena slike stubišta. Gore u svodu stajalo je nebo kao oštro nazubljeni komad sivila, i vidio je drugu duboku pukotinu, koja je tekla sve do velike rane na boku, sužavajući se, ispunjena svijetlim svjetlom, ponovno se šireći, i mogao je točno slijediti debljinu zida što se od svoda širila i dolje na zemlji bila široka poput vrata, teških i sivih. Pogled mu je ostao dolje: oltar je bio zatrpan, korske stolice prevrnute od zračnog pritiska, vidio je široke smeđe poleđine nagnute kao u kakvoj podrugljivoj pobožnosti. I donji red svetaca na stupu bio je prorijeđen: izgrebena torza i uništen kamen, ružan u svojoj osakaćenosti i bolno isceren, kao da je bio živ: đavolska ružnoća upadala mu je u oči: mnoga su se lica cerila poput divljih bogalja, jer im je nedostajalo uho ili brada ili jer su neobične pukotine iskrivljavale lice, drugi su bili obezglavljeni i kameni bi krajičak vrata stršio strašno izvan tijela. Loši su bili i oni kojima su nedostajale ruke, činilo se gotovo kao da krvare, nijemo preklinjući, a jedna je barokna sadrena figura bila neobično raskoljena, gotovo zdrobljena poput jajeta: blijedo sadreno lice sveca bilo je

neozlijeđeno, usko žalosno jezuitsko lice, ali grudi i trbuh su bili razderani, sadra se odmrvila, ležala u bjelkastim pločama do nogu figure, a iz mračnog udubljena trbuha navirala je slama, natopljena očvrslom sadrom.

Nastavio se penjati, pokraj pričesne klupe, u lijevoj od dviju konha: freske su bile neoštećene; dnevno je svjetlo u punini padalo na njih. Čudesno blijede a istodobno svjetleće boje jedne stare freske prikazivale su Poklonstvo Sveta tri kralja. Svijetleći i u izblijedjelosti, na mnogim mjestima samo još slabo pokriveni crtež, slika mu se učinila utješnom, jer je bila neoštećena; i sporedni je oltar bio cijel, činio se čak i očišćenim: menza je bila blistava, i kita cvijeća stajala je pred kamenim tabernaklom, a kad se okrenuo i pogledao u pokrajnju lađu, tamne ispovjedaonice bile su lagano nagnute naprijed, glomazni klimavi ormari pokriveni prašinom i ostacima žbuke, i daleko na kraju reda niskih stupova vidio je svjetlo koje dotad nije bio otkrio: pošao je prema njemu. Svijeća je gorjela pred slikom Majke Božje, a pokraj nje je visjelo veliko drveno raspelo, stoje prije visjelo sa svoda pred lusterom ...

Odgurnuo je komade kamena i smeće s klupe i sjeo. Kadje posljednji put bio u crkvi, bio je još rat, i činilo se beskrajno davnim, iako je od tada prošlo tek mjesec dana. Svijeća je nemirno plamsala pred čudotvornom slikom, čija se drvena pozadina od vlage lako izbočila. Lak je mjestimice otpao i bjelkasti su ožiljci tekli Marijinim licem - samo je cvijeće bilo svježe i lijepo, čudesni veliki karanfili s masnim glavama što su stajale u napetim čahurama ...

Pokušao je moliti, no istog se trenutka uplašio: čuo je pjevanje, ispod sebe, dolazilo je iz zemlje. Groza je bila samo kratka, jer pala mu je na um kripta, kojaje zacijelo bila neoštećena, i osluhnuoje pjevanje: glasovi su zvučali tanko, filtrirano, anđeoski, činilo se kao da ih je vrlo malo, pjevali su bez pratnje, i kad je prepoznao tekst pjesme, i melodiju, sjetio se da je svibanj, još uvijek svibanj - mjesec u kojem je završio rat ...

Čuo je iz glasova da su rado pjevali: na prvu kiticu priključila se druga, zatim treća, i bilo mu je žao stoje odjednom bio kraj: bila je tišina i tišina je pala na njega, pritiskala ga: poželio bi da su nastavili pjevati.

Bojao se, razjapljene pukotine učinile su mu se odjednom prijeteće, osjećao je da bi se mogle proširiti, svod pasti i pokopati ga s tim sakatim figurama; izbio mu je znoj: doista, činilo se kao da se svod nagnuo - ustao je, prekrižio se žurno i pojurio prema vratima i preko popločenog puta sve do teške željezne rešetke ...

Na drugoj strani kora čuo je ljude kako izlaze: smijali su se i razgovarali,

i onda je vidio: malu skupinu sivih likova, što se brzo razišla i od koje je preostao samo crni lik svećenika ...

Sjeo je na kameno podnožje rešetke i čekao. Znao je da se župni dvor nalazi iza njega i već je vidio da je bio nastanjen. Iako gotovo više nije osjećao glad, osjećao je samo neko glodanje i laku ošamućenost, odlučio je da će svećenika nešto zamoliti, kruh ili krumpir ili cigaretu. Vidio je lik kako se približava, gledan odozdo izgledao jevelik, crna je halja lepršala oko nogu, dvije cipele, velike i iskrivljene, sirotinjske i ružne ...

Svećenik se prestrašio kad se pred njim odjednom uspravio neki lik, njegovo se mršavo i istodobno otečeno lice nervozno iskrivilo i zgrčio je ruke oko debele knjige korala ...

„Oprostite,” rekao je Hans, „možete mi dati nešto za jelo?”

Pogled mu je preko kosih ramena svećenika, pokraj njegovih grubih ušiju pao na trg pred crkvom: rascvala stara stabla, čija su debla bila napola zatrpana šutom ...

„Mogu”, čuo je kako svećenik kaže. Glas je bio promukao i slab, i sad ga je pogledao:

seljačko lice, koje je bilo mršavo i snažno, debeo nos i neobično lijepe oči.

„Mogu,” rekao je još jednom, „hoćete li ovdje pričekati?”

„Da”, Hans je ponovno sjeo: bio je zapanjen. Izrekao je molbu jer mu je palo na pamet da bi mu svećenik u najmanju ruku morao pokušati pomoći, ali da bi mogao biti netko, tko bi mu odmah obećao jelo, zapanjilo ga je ...

Gledao je za likom koji je prešao ulicu, još mu jednom domahnuo s ulaza kod stepenica ...

Izgled da dobije nešto za jelo ponovno je oživio glad; uspela se: to neobično snažno zijevanje ničega što mu je obraze skupilo kao u kakvu grču: taj oblak od zraka, to zahtjevno podrigivanje, što izaziva loš okus u ustima i istodobno ih ispunjava beznađem: jesti, mislio je, neumoljivaje nužnost, koja će me progoniti za života, trideset, četrdeset godina morat će još svakodnevno jesti, najmanje jednom, tisuće obroka bilo mu je još naređeno, koje će si još morati nekako priskrbiti: beznadni lanac nužnosti što ga je punio grozom. Tog se dana već devet sati vukao uzaludno kroz ruševine grada i nije ništa dobio, čak ni ono što mu je bilo obećano. Strahovita borba, koju će morati voditi mnogo tisuća puta, i to ne za samoga sebe; po prvi je put mislio na Reginu, i njezina je slika stajala jasno pred njim, neumoljivo lijepa i uvjerljiva: plava kosa i njezino blijedo lice, lako iskrivljeno porugom,

kad je izronila u tamnoj šupljini vrata, da bi pitala: hoćeš li nešto kruha-hoćeš li cigaretu? Čeznuoje za njom, iznenada i žestoko, bolno, i zamišljao je kako bi je poljubio ...

Smiješak na licu kapelana činio mu se nadzemaljskim, gotovo tako nezbiljskim kao svijetlo i čisto pjevanje što se k njemu penjalo iz kripte. Osjećao je da ga vuče za ramena i nosi, uhvatila ga je slabost i lako je teturao dok je slijedio hitajući lik. Obišli su okruglinu kora, polukrug, koji mu se učinio beskrajno širokim, sišli niz stube; osjećao je hladnoću debelih zidova i trgnuo se, kad mu je kapelan prste mokre od svete vode položio na dlan ...

„Jeste li katolik?” pitao je kapelan, kad se prekrižio.

„Da,” rekao je, „kršten sam u ovoj crkvi.”

„Nije moguće.” Stali su na ulazu.

„Da. Doista.”

„Bože moj, pa to ste Vi ...”

„Da,” rekao je uzdišući, „to je bila moja župna crkva do odlaska u rat.” Brzo je mislio na daleke nedjelje što ih je uz majku proveo u polutami tog blagotvornog romanskog prostora ...

,,A sad?” pitao je kapelan.

„Sad stanujem vani u jednom predgrađu ...”

„Dođite.”

Slijedio je kapelana u mračni svod u kojem su klupe stajale gusto poredane: samo je slabo dnevno svjetlo upadalo unutra, a sprijeda je pred svetohraništem plamtio maleni crvenkasti plamen vječnog svjetla. Kapelan mu je domahnuo da ga slijedi u sakristiju, i on je pred oltarom sagnuo samo glavu, jer je bio preumoran da bi savio koljeno. Unutra je bilo svjetlije, gorjela je žarulja, a na umornom seljačkom licu kapelana smiješak je djelovao poput bolne grimase ...

„Donosite mi radost”, rekao je kapelan.

Pokazao je tamnosmeđu klupu pred niskom garderobom koje zastor nije bio navučen: vidio je šarene suknje ministranata i duga bijela čipkasta ruha svećenika, sve se činilo malo prašnim.

„Da, da”, rekao je kapelan revno i umorno mu se lice malo iskrivilo od oduševljenja. „Baš je tako: donosite mi radost.”

Gurnuo je neka vrata i odgurnuo u stranu nekoliko svitaka prašnih crteža. „Danas još nitko nije ništa od mene tražio pa imam još dva paketića od jutarnje mise - da vidimo.”

Njegovi crni rukavi lamatali su posve blizu oko Hansova lica, položili par

smeđe umotanih paketića na stol i kapelan reče: „Uzmite, tako kako jest, i mislite: nije od mene, ne trebate meni zahvaljivati ...”

„Kome onda?”

„Hvalite Bogu - nepoznatim ljudima - koje je on -” lice mu se malo zarumenjelo od zbunjenosti -„živoj crkvi, moglo bi se zacijelo reći” - njegove oči postale su uske od uzbuđenja, „Možda grešnicima, možda svecima - ne znam, sirotinji, - možda čak bogatima ...”

Hans je uzeo pakete sa stola i pokušao ukloniti vezice, ali prsti su mu bili bez snage, osjećao je kako mu ih oduzima iznenadna slaboća.

„Ne mogu,” rekao je, „molim Vas učinite Vi.” Široka svećenikova ruka potegnula je jednu omču, brižljivo odmotala konop i otkrila sadržaj: naborana mala jabuka otkotrljala se preko stola, debela kriška kruha, vrlo debela, gotovo debela poput misne knjige što je tu ležala, cigareta zamotana u svileni papir, i par vojničkih čarapa, čisto opranih i zakrpanih, svjetleća bjelina krugova vrtjela se uokolo ...

„Evo,” rekao je kapelan, „evo.”

Hans je pokušao prstima dohvatiti kruh, ali nije mu uspjelo: činilo se da je beskrajno debeo; kora, smeđa i okrugla, vukla se uokolo kao bedemi neke utvrde, i bilo je besmisleno za njima posezati, ruke su mu bile premalene. Cigareta je ležala tu na glatkoj površini stola kao golema bijela rola papira, reklamna cigareta što se dokotrljala s nekog visokog zabata, odviše velika, ruke su mu ležale na stolu, posve male i prljave, vrlo daleke, a i glas koji je čuo bio je vrlo dalek. Glas je rekao: „Popijte.”

Osjetio je da je nešto u njega teklo, blago i hladno a ipak je izazivalo toplinu, čudesan napitak, čiji mu se okus učinio vrlo poznatim, no kojemu je zaboravio ime; osjećao je jezik koji je doticao vlažne usne, i ponovno pio, ponovno je u njega utjecalo: čudesno blago i hladno, i odjednom je znao: bilo je vino ... vino.

Stvari na stolu poprimale su svoj pravi lik, debela kriška kruha, poput misne knjige, jabuka, cigareta, par sokni. Njegove su se ruke punile snagom i životom, i prepoznao je pred sobom, posve blizu, potreseno lice kapelana; sivo i umorno, crvenkaste otekline ispod očiju; vidio je čašu, uzeo je u ruke i pio.

Vino, pomislio je i odjednom prestrašeno otklonio čašu, postavio je na stol i pogledao kapelana u oči.

„Bez straha,” rekao je ovaj smiješeći se, „bez straha, to je vino - samo vino - hoćete li još nešto?”

„Ako mislite.”
„Zašto ne. To je vino.”
Popio je dubok gutljaj i gledao kako je svećenik otvorio drugi paket: odmotao je četvrtastu maramu iz koje je ispala novčanica. Njegove su oči bile opet tako bistre da je uspio prepoznati 50 i žute pruge rupca ...
„Imate li dovoljno vina - mislim misnog vina ...”
„Da, da,” rekao je kapelan, „ne brinite se - dovoljno za više godina.” Položio je stvari natrag na stol. „Dovoljno je nekoliko kapi, a spasili smo cijelu zalihu - osim toga ima novoga. Imate li ženu?” pitao je smiješeći se, posve je razmotao rubac i držao nježnu šarenu krpicu pred licem ...
Hans je koji trenutak šutio a onda rekao: „Da.”
Nastala je malo nelagodna šutnja za vrijeme koje je kapelan ponovno složio rubac. Hans je položio čašu natrag na stol. Pogledao je svećenika i odjednom je poželio, žurno i žarko, biti uz Reginu.
„Pošao bih,” rekao je „oprostite ...”
Hans je uzeo paket sa stola i rekao: „Dakle ... ja ... vidjet ćemo se još jednom, nadam se...”
„I ja se nadam - upoznajte me sa svojom ženom. Čekajte ...”
Otišao je u kut sakristije, uzeo petljajući ključ iz džepa hlača i otvorio velik prašnjavi ormar. Vratio se s bocom koja je crvenkasto svjetlucala, pružio je Hansu i rekao: „Od mene nemate još ništa - uzmite molim Vas ovo.”
„Je li to doista Vaše ...?”
Kapelan se nasmijao: „Ne posve, ja sam ga, recimo tako, spasio iz podruma kuće u plamenu: vlasnik mi ju je kasnije darovao, mislim da mogu njome raspolagati. Doviđenja”, rekao je ...
Hans je još trenutak čekao na vratima i gledao kako kapelan zatvara klizna vrata ormara.
„Nemojte čekati,” dobacio je, „ostat ću još ovdje ...”
Hans je otišao. Lagano se naklonio pred oltarom i kad je vani pokušao brže hodati, udari ga boca teško i hladno o bedro.

XIV

Odjednom je čuo da je došla; korak joj je bio umoran, trenutak je proboravila u hodniku; čini se da je skinula kaput i u mraku ga objesila na vješalicu. Zatim su se njezini koraci približili njegovim vratima, i osjećao je kako mu srce lupa vrlo žestoko i ravnomjerno; zatim je stala pred vrata; rado bi sad vidio njezino lice, i čekao je da uđe i pogleda gdje je, ali njezini su se koraci opet udaljili, i čuo je kako je otišla u kuhinju ...

Htio je ustati, čim je došla, ali nije mogao. Kao da je bio oduzet od radosti. Ležao je tu i osjećao samo lupanje srca ...

Malo iza toga izašla je na hodnik i cijepala drva. Sve mu se vrlo točno prikazalo; kako je grubo iscijepane panjeve stavila na pod i u mraku ih naslijepo udarala, ne razdvajajući drvo, kalajući samo sitno triješće.

Da ga samo ne drži u mraku, mislio je, i ne udari se po prstu. Sjekira je bila tupa, znao je, ali ipak bi si mogla odrezati prst ili jako se ozlijediti. Čuo je kako je počela tiho psovati. Često bi zamahnula pokraj i udarila teškom sjekirom u pod, stoje prouzročilo lako podrhtavanje zidova i tla. Zatim je čini se bilo dovoljno triješća, bacila je sjekiru u kut i ponovno se vratila u kuhinju ...

Zatim je postalo vrlo tiho, i gotovo potpun mrak, sjene su u sobi bile plave, gotovo kao tamni dim, učvrstile se u kutovima, nije mogao vidjeti više ništa osim okružja kreveta, sve prljavo, oštećene zidove, i sad je po prvi put vidio da strop ima pravu rupu.

Ustao je, prišao tiho vratima i oprezno ih otvorio. Iz kuhinje je dolazilo svjetlo. Stari plavi kaput, koji je objesila pred okno, propuštao je na probušenim mjestima velike žute krugove svjetla i zrake su padale na prljavštinu hodnika: negdje je sijevala oštrica sjekire, i vidio je tamne panjeve kojih su rezane površine svijetlile žućkasto. Polako je prišao bliže i sad ju je vidio, i pade mu na pamet da ju još nikad nije tako vidio. Ležala je na sofi, podigla je noge umotane u velik crvenkast rubac i čitala. Vidio ju je straga, i duga vlažno sjajna kosa činila se tamnija i crvenkasta, padala je preko naslona sofe, uz nju je stajala svjetiljka, i peć je gorjela: na stolu je ležao paket cigareta, stajala je staklenka marmelade, narezan kruh i pokraj nož sa crnom klimavom drškom ...

Odjednom je znao da će je gledati cijeloga života. Spopalo ga je nešto poput vrtoglavice, mogao ju je dobro zamisliti kao staru ženu, još uvijek

vitku, sijede kose i okruglog, malo podrugljivog lica. Ta ga je spoznaja dirnula vrlo duboko i bolno, i osjetio je nešto neumoljivo, bilo je kao da je netko u skriveno mjesto njegove nutrine ulio hladnu vodu, one vrste kako to ulijevaju zubari u bušene zube: dobro je činilo i istodobno bilo strašno. Imao je osjećaj da ju je tako vidio već pred mnogo godina i da će je vidjeti za dvadeset godina, uvijek iznova - ustao je iz kreveta, učinio nešto neopozivo, nešto što se nije dalo vratiti unazad: prihvatio je život i ovdje se za njega sažeo: kratki raspon beskonačnosti koji je bio pun boli i sreće ...

Pušila je cigaretu vjerojatno iz cigaršpica koji je očito držala u ustima: koji put bi se okrenula i pognula glavu jastrebovom kretnjom prema dolje da bi stresla pepeo. Vidio je njezin oštri i istodobno vrlo blagi profil i odjednom je opet poželio poljubiti je. Ali ostao je stajati: zacijelo je znao što bi značilo kad bi stupio u kuhinju: morao bi živjeti: uzeti na sebe beskrajni teret dana, što se nije dalo platiti s nekoliko poljubaca; popeti se na platformu svakodnevice, tu tribinu šverca, rada ili krađe, dok je mislio da bi mogao drijemati pod tribinom, u sjeni i uz topot igrača ...

Znao je, još je imao vremena nestati, lako se spustiti niz stepenice i otići u noć. Možda ne bi bila ni vrlo žalosna, sigurno više nije računala s tim da bi se mogao vratiti ...

Nije znao da se smiješio. Vidio ju je po prvi put, činilo mu se: imao je još uvijek njezin kaput, nosio ga je jer više nije imao sako. Mirisao je po njoj. Bilo je vrlo tiho, polako je okrenula stranicu, odložila cigaršpic i sad je vidio da joj je na trbuhu morala stajati šalica. Vatra u peći postala je jača, čuo je kako plamti, a i gore u ruševini je hučao vjetar: gore na oštećenom krovu i u razrušenim dijelovima kuće vjetar je meo komade kamenja i ostatke žbuke što su udarajući padali u drugo smeće.

Stavila je šalicu na stolicu i nastavila čitati. Čitala je vrlo polako, postajao je zbog toga nestrpljivim, i dok ju je promatrao, padne mu na pamet da je jednom bio knjižar i imao drugu ženu koja je s njim radila. Išaoje katkad s njom u kino ili je otpratio kući, kad su bili na tečaju - sve je bilo beskrajno daleko, u jednom drugom životu, nije mogao zamisliti da je ikad išta uzimao ozbiljno: tečaj, poziv - sjetio se svoje žarke zapriječene plašljivosti kad ju je dopratio do kuće, nju koja mu je kasnije bila ženom: imao je potrebu za nježnošću, ali nije se usudio niti ruku joj ponuditi - za jesenjih večeri u osvijetljenu gradu - put je katkad vodio kroz tamne uličice, i na jednoj svjetlije osvijetljenoj stanici ušli su u kola i govorili cijelo vrijeme o knjigama, filmovima, predavanjima što su ih slušali. Ona nije bila zgodna i

nije bila elegantna, mala i neupadljiva, a između stabala bilo je blago svjetlo plinskih svjetiljki, žuto, raspoređeno, plutajuće, gotovo tekuće, i između svjetla i drveća, tih sivih blagih stabala, stajala je magla u izduženim gustim pramenovima poput dima i lagano se razastirala, gotovo bujajući kao pokrivena vatra. Zatim je pokraj rijeke pošao kući, vrlo polagano, posve blizu tom pragu od granita stoje gore krunio nasip, i pokraj njega je u magli nevidljiva bila voda, sumorna, vrlo mirna, i stalna, i opuške je uvijek bacao u maglu stoje dalje mogao, u ništa, gdje su se cvrljeći gasili ...

Još se uvijek nije pomakla, jednom je povukla pokrivač s noge malo više i čvršće, i on je primio taj djevojački, nestrpljivi pokret kao nešto novo ...

Odjednom je ušao bez kucanja, smjesta joj je prišao i poljubio je u usta. Osjetio je njezine blage, malo vlažne usne i vidio da su joj oči otvorene: oči su joj bile tamnosive, svjetlucave i malo kose, i u treptavom podizanju ljubičasto svjetlucavih vjeđa bilo je nešto lutkasto. Gledao ju je, dok su mu usne držale njezina usta, uhvatio je za potiljak i osjećao njezinu kosu glatku između prstiju. Vrlo ju je dugo gledao a ona nije oborila oči, tek kasnije, kad je ispustila knjigu a on se dublje nagnuo, kasnije je tek sklopila oči, i prestrašilo ga je zapažanje da njezino lice pokazuje tragove blagog zanosa ...

Ispustio ju je i osjetio da se zarumenio.

„Pa sjedni”, rekla je. Uspravila se, odgurnula pokrivač s nogu, spustila noge i sad je sjedila. Nije mogao razumjeti zašto se tako veseli što je vidi. Uzeo je njezinu šalicu sa stolice, stavio je iza sebe na stol i sjeo.

Rekla je: „Pa ti se smiješ, smiješiš se, što se dogodilo?”

Nije rekao ništa, osjećao je blagotvornu toplinu peći iza sebe.

„Bože moj”, rekla je ponovno, ustala, dohvatila staklenku s marmeladom, kruh, nož, onda ipak sve ostavila neka stoji i sad je po prvi put vidio njezine ruke iz blizine: bile su male i uske, vrlo dječje, gotovo zastrašujuće male. Ruke su joj drhtale ...

„Sigurno si gladan, zar ne?”

„Jesam”, rekao je i uspravio se i pogledao je: oči su joj bile vlažne.

Uzeo je cigaretu iz kutije što ju je ostavila na stolu, otrgnuo komadić šareno otisnutog papira sa staklenke za marmeladu i zasukao pripaljivač. Gledala ga je ...

„Kako te dugo nije bilo? Čini mi se vrlo dugo, duže od cijelog rata ...”

Ugasio je pripaljivač, položio ostatak pripaljenog papira na rub stola i ostao stajati uz peć ...

„Skuhat ću kavu”, rekla je.

Samo je kimnuo. U njezinu licu bilo je nečega poput zbunjenosti; bili su si odjednom vrlo tuđi. Oborila je oči, žestoko povukla zatvarač svog zelenog pulovera prema gore, poravnala zgužvanu suknju i zagladila kosu. Voda je vrila. Stavila je žlicu praha u lončić i počela sa šalicom bez ručke nalijevati uzavrelu vodu u lončić ...

Kad je osjetio miris kave u nosu, znao je da mu je gotovo zlo od gladi. Sjeo je, ugasio žar cigarete i stavio opušak u džep kaputa ...

Ulila je ostatak vode, položila metalni poklopac marmelade na lončić i sjela pokraj njega. Počela je mazati marmeladu na kruh, polako i mirno, no ipak je vidio da su joj ruke drhtale. Položila je kruh na malu žutu pločicu, pogledala u lončić s kavom i ulila mu ...

„Pij sa mnom”, rekao je tiho.

„Što?”

„Pij i ti”, smiješila se kad joj je dodao šalicu, i ulila ...

Odmah pri prvom zalogaju što ga je progutao, osjetio je žestoku vrtoglavicu: kao da je komad kruha s marmeladom pao u neko skriveno uporište njegova tijela i izbacio ga iz ravnoteže. Žestoko mu se vrtjelo, sve je oko njega kružilo iako je zatvorio oči, bilo je poput jakog, ne vrlo neugodnog klaćenja, sam se činio nekom vrsti klatna što se u tamnu potmulu prostoru njiše tamo i amo.

Ponovno je otvorio oči, popio gutljaj, zagrizao opet u kruh, i što je više jeo i pio, to se više smanjivalo to žestoko zanjihano klaćenje ...

Uzeo je nov kruh s marmeladom i osjetio da mu je bolje. Kava je bila prekrasna. Uzeo je ostatak cigarete iz gornjega džepa i rekao joj: „Daj mi vatre, molim te.” Uzela je papir sa stola ...

„Za što si se odlučio,” pitala je „što misliš raditi?”

„Nisam još o tome razmišljao, ali nešto ću raditi. Čak se veselim.”

„Doista?”

„Doista,” rekao je, „veselim se nešto raditi; još ćemo o tome govoriti. Evo”, izvukao je šal iz džepa i razmotao joj ga pred licem - „htio bih ti ovo darovati ...”

„Kako lijepo!” rekla je, uzela rubac u ruke, raširila prste i pustila ga da leži na njima poput vela. „Lijepo,” rekla je, „vrlo lijepo, jako se veselim ...”

„Imam vina,” rekao je, „čitavu bocu vina, malo kruha i jednu jabuku.”

„Jabuku,” rekla je, „to je doista rijetkost; u ovo doba nema ni na crnom tržištu jabuka ...”

Ugasio je cigaretu i ustao: „Hajde,” rekao je tiho, „dođi sa mnom, ideš

li?”

„Da”, rekla je. Ostao je čekati uz stol i gledao kako je uzela svijećnjak s ormara, strpala cigarete u džep, uzela šibice; lice joj je bilo vrlo ozbiljno, gotovo je plakala. Vidio je i prišao joj. „Ako ne želiš,” rekao je, „ako ne želiš ići sa mnom - neću se ljutiti; jako te volim.”

„Ne,” rekla je, i vidio je kako joj se usta trzaju, „vrlo rado idem s tobom ... samo sam žalosna ...”

„Zašto?”

„Ne znam”, rekla je. Otvorio je vrata, ugasio stojeću svjetiljku i polako je pred sobom gurao, tako da ju je držao za rame. U tamnom hodniku ju je držao čvrsto, sve dok nije otvorio vrata svoje sobe i upalio svjetlo.

„Uđi”, rekao je.

Ispustio je njezino rame i mahnuo joj glavom. Vrlo se polako približila. Zatvorio je za njom vrata.

Sjela je na krevet, i on je primaknuo stol, tako da je mogla podbočiti ruke. „Imaš li čaše?” pitao je ...

„Da, u ormaru, ondje”, pokazala je prstom u kut u kojem je unatoč svjetlu bilo tamno. ,,U kutiji - tu je i vadičep.”

Prekapao je u mraku po ormaru stoje mirisao na prašinu sve dok nije naletio na zveckavu kutiju.

„Dođi”, rekla je. Uzela je od njega čaše i brižljivo ih obrisala šalom: vidio je, dok je otvarao bocu, da blistaju u mutnom sjaju svjetiljke. Napunio je čaše i sjeo uz nju.

„Dođi,” rekao je tiho i podigao svoju čašu, „ti si sad moja žena, hoćeš li biti?”

„Da,” rekla je ozbiljno, „hoću”.

„Neću te nikad ostaviti, dok budem živ.”

„Ostat ću uza te, veseli me.”

Nasmiješili su se jedno drugom i pili.

„Dobro vino,” rekla je, „vrlo blago i lijepo.”

„Misno vino,” rekao je, „dobio sam ga na dar.”

„Misno vino”, pitala je, i vidio je da se prestrašila; odgurnula je čašu i pogledala ga.

„Bez straha,” rekao je i položio joj na čas ruku na podlakticu, „vino je, samo vino. Vjeruješ li u to?”

„Da, da,” rekla je, „vjerujem u to, ti ne?”

„Vjerujem ... i ja sam se bojao, sad više ne.”

„Ponekad sam," rekla je tiho, „poželjela da u to ne vjerujem, ali nisam mogla promijeniti: vjerujem u to. Želim samo da mogu piti vino, kad i ne bi bilo samo vino. Vrlo sam žalosna."

,,I ja," rekao je, „žalostan sam. Bit ćemo vrlo često žalosni."

Privukla je čašu sebi i pila s njim.

„Doista," rekla je, „bojim se."

Dugo su ležali budni i pušili, dok je u kući zavijao vjetar, otkidao mrve, rušio kamenje, bale žbuke s gornjih katova puštao uz glasan tresak jedriti dolje, gdje su pucale i dijelile se kao krš. Vidio ju je samo kao tračak, topao crvenkasti dah, kad bi se cigarete zažarile: blage obrise grudi pod košuljom i miran profil. Pogled na čvrsto zatvoreni uski urez njezinih usana, one male crne doline u njezinom licu, ispuni ga beskrajnom nježnošću. Čvrsto su uglavili pokrivače uz stranice i pripili se jedno uz drugo, i bilo je čudesno znati da je toplo i da će cijelu noć ležati u toplom; škure su klopotale, zviždalo je kroz rupe na oknima i urlalo gore kroz ostatke krova, i negdje je nešto pljeskalo žestoko i ustrajno o neki zid, nešto metalno, i ona je tiho pokraj njega rekla: „To je oluk, već je dugo tako strgan." Šutjela je samo trenutak, primila ga za ruku i tiho nastavila: „Još nije bio rat," rekla je, „već sam tu stanovala, i kad bih došla kući i vidjela komad krovnog oluka kako tu visi, uvijek sam mislila: moraju ga dati popraviti; ali nisu ga popravili kad je došao rat; uvijek je visio koso, jedan se od držača otkvačio i činilo se kao da će svaki čas pasti. Čula sam ga uvijek kad je bilo vjetra, svake noći kad je bilo olujno, a ja tu ležala. I na zidu kuće sam jasno vidjela tragove vode, što je nakon svake kiše tekla koso u zid, bijeli tamnosivo obrubljen put, što je uz prozor vodio prema dolje, desno i lijevo od njega velike kružne mrlje, čija je jezgra bila bijela, okružena tamnim prstenima što su bivali sve sivlji ... Kasnije sam bila daleko, morala raditi u Tiringiji i u Berlinu, i kad se bližio kraj rata došla sam opet ovamo i još je uvijek visio: pola kuće se srušilo - bila sam daleko, vrlo daleko i vidjela sam mnogo boli, smrti i krvi, bilo me je strah - i sve to vrijeme taj je oštećeni oluk tu visio, upravljao kišu u prazno, jer više nije bilo zida. Krovni su crjepovi odletjeli, stabla su oborena, žbuka se odmrvila, a taj je komad pocinčanog lima još uvijek visio najednom držaču, šest godina."

Glas joj se stišao, postao gotovo pjevan, stisnula je njegovu ruku i on je osjećao da je bila sretna ...

„Mnoge su kiše padale u tih šest godina, mnogim se smrtima umiralo, mnoge su crkve srušene, ali krovni oluk još tu visi, i čula sam ga noću

klopotati, čim bi bilo malo vjetra. Misliš li da sam se veselila?”

„Da”, rekao je ...

Vjetar je odjednom stao, smirilo se i svježina se tiho i neprimjetno prišuljavala. Privukli su pokrivače, skrili pod njih i ruke. U mraku se više ništa nije moglo raspoznati, nije vidio čak ni njezin profil, iako je ležala tako blizu da je osjećao njezin dah: topli udari pogađali su ga mirno i pravilno, i mislio je da spava, i odjednom više nije osjećao njezin dah i bespomoćno je pipanjem potražio njezine ruke. I osjetio je kako je gore maknula ruku s glave ili s grudi, uzela njegovu ruku i čvrsto je držala. Sa srećom, koju nikad nije poznavao, osjećao je da je toplo i da mu nikad neće biti zima, dok uz nju spava. Još joj se bliže primaknuo, pritisnuo je uza se, tako čvrsto da su morali podići ruke jer više nije bilo mjesta između njihovih tijela. Više nije osjećao njezin dah i zamišljao je da nos drži prema gore i zuri u strop, i po prvi put je pomislio: što bi mogla misliti. Nadao se da je bila sretna; volio ju je, ali nije znao ni jednu jedinu njezinu misao; volio ju je, i znao da i ona njega voli, ali o njezinim mislima nije znao ništa, i nikad neće o tom ništa znati, nikad ni djelić od bezbrojnih misli što su se u njezinu mozgu stvarale tijekom dugih sati, dana i noći. Osjećao se vrlo samim i imao dojam da ona nije toliko sama ...

I odjednom je znao da je plakala. Ništa se nije čulo, samo je po kretanju kreveta razabirao da slobodnom desnom rukom briše lice, ali ni to nije bilo očito, a ipak je znao da plače. Sjeo je i u istom trenutku osjetio hladnoću što je ispod vrata puhala prema krevetu, nagnuo se posve blizu nad nju, ponovno osjetio njezin dah, koji se po njegovu licu širio poput rijeke i blago po njemu protjecao, tako da je sve do ušiju osjećao blagi dodir. Nije još ništa vidio ni kad mu je nos dodirnuo njezin ledeni obraz; oko njih je postalo posve tamno, i odjednom mu je jedna od njezinih suza bila na usnama. Uvijek je čuo da su suze slane, slane poput znoja, katkad bi mu znoj dotekao niz obraze do usta, i sad je znao da su suze slane, slane i tople poput znoja.

„Legni,” rekla je tiho, „prehladit ćeš se, tako puše ...”

Ostao je nad njom; htio ju je vidjeti, ali nije vidio ništa sve dok odjednom nije otvorila oči: tad je vidio blagi sjaj njezinih očiju i blistave suze. Polako je legao natrag i iznova potražio njezinu ruku, što mu je bila iskliznula kad se uspravio. Ležala je bez glasa i znao je da još uvijek plače, katkad joj se lijeva ruka kretala prema licu. Posve se nenadano okrenuo prema njoj i puhao joj dah u lice i mislio da osjeća kako se smiješi. Puhnuo je još jednom.

„Lijepo je,” rekla je tiho, „vrlo toplo.” I ona je njemu puhnula u lice, vrlo

žustro, i doista je bilo toplo, blagotvorno. Dugo su vremena puhali jedno drugome u lice ...

Onda ju je u mraku poljubio, no osjetio je lak, jedva primjetan otklon i ponovno je skliznuo natrag u svoj stari položaj.

„Vjerujem,” rekao je, „da te doista volim ...”

„O, da,” rekla je, „doista, volim te ...”

Odjednom je morao zijevati, podigao se u njemu, trzajući se poput grča, neki beskrajni umor. Nasmijala se i položila mu ruku oko vrata, i njemu se činilo kao da i ona zijeva, poljubio ju je lako u obraz i bilo mu je kao da je još nikad nije poljubio, činila mu se kao neka posve nepoznata žena ...

Položio je ruku oko njezinih ramena, privukao je posve blizu sebi i zaspao, lica pritisnuta uz njezino, i u snu su izmjenjivali tople izdahe poput nježnosti ...

XV

Kad je pomakla ormar, sa zida je pala žbuka, veliki komad čije su se pukotine brzo širile: pljeskao je teško uz stranice ormara, rasipao se brzo po podu, vapnenasta prljava šljaka, i čula je kako zaglavljuje iza poleđine ormara, razotkrivajući golu građu zida. Kad je ormar jednim trzajem gurnula u stranu, oslobodila se nakupina, i otkotrljala se između četiri noge van; smeće, prašno vapnenasto smeće, podigao se oblak što se taložio preko svih predmeta u sobi: fini gadljivi prah, i čula ga je kako joj škripi pod nogama; kud bi stala, bila je suha vapnena kaša, koja se učvršćivala u grubim kanalima tla ...

Osjećala je da joj naviru suze, nepoznati bolni ostaci očaja punili su joj grlo, gužva boli što je htjela izaći, ali ona ju je potisnula i s trzajima na licu ponovno se prihvatila posla. Otvorila je prozor, pomela žbuku, tjerajući pred sobom bijeli oblak, i počela, po drugi put, sve trljati krpom za prašinu. Potajice je proklinjala taj iznenadni poriv koji ju je potaknuo na čišćenje. Otkud sad on? Nije znala. Taj poriv za redom i čistoćom bio je posve nov, i znala je da je besmisleno. Prije toga se sve činilo čišćim: gdje je pod brisala mokrom krpom nastale su sad vidljive mrlje i ružni krugovi: prastaro ugaženo vapno, što se prije nije primjećivalo: svi njezini pokušaji iznijeli su na vidjelo samo nemilu transparentnost odvratnih mrlja koje su se činile neiskorjenjivima. I namještaj je sad, nakon što ga je po drugi put izribala, izgledao otrca-nijim nego prije prvog čišćenja; izbijena mjesta i rupe od krhotina tek su sada postale vidljive: ružna starež stajala je tu i gotovo se nije činila vrijednom čišćenja: oštećen krevet, stol čija je ploča bila klimava i koji se mogao pomaknuti samo oprezno da se noge ne odlijepe, i oba ormara: visoki smeđi ormari, umrljani vapnom, iskrivljeni od kiše, a gore posipani malim komadićima vapna što su stalno padali s oštećenog stropa ...

Otvorio se beskraj prljavštine, koja je sad u njoj budila očaj, i bilo je besmisleno protiv nje se boriti. Tapeta je bila razderana, žbuka posvuda ispucana, na mnogim su se mjestima dijelovi držali samo još ljepilom stoje trebalo držati tapete za žbuku, ali ljepilo je držalo samo žbuku.

Kad je drugi ormar oprezno gurnula u stranu, čula je tiho otpadanje, dijelovi žbuke što su se odostrag skupili, otkotrljali su se na pod, nekoliko šaka punih smeća ...

Kantu za kantom vukla je u izbu, ali trebala je oprati samo dva kvadratna

metra, i bistra bi voda već bila mliječna i gusta od rastopljenog vapna, sadre i pijeska, i svaki put kad bi kantu izlila dolje u ruševinu, ostao bi žilavi talog koji je s mukom morala ispirati. Svaki put kad bi s čistom vodom stupila u sobu, uplašeno bi stala: mjesta koja je očistila bila su u međuvremenu suha te su se bjelasala, bila mutna i ružna, dok je pod koji je još trebala očistiti bio tamne i uobičajene boje.

I iz podnih letvica stalno je rominjao osobito fini otpad, od kojega je sasvim malo dostajalo da punu kantu vode oboji bijelo i pokvari je za daljnje čišćenje ...

Nešto poput prkosa poticalo ju je na nastavak borbe, dovlačenje kante za kantom iako je potajno znala da je besmisleno, mrlje su neprestance izvirale, i neprestance su dolazili novi komadi: kolika je množina vapna i sadre, cementa i pijeska bila prerađena uvidjela je tek kad je uhvatila novi urušaj i odvukla dolje novu kantu suhog smeća što se dokotrljalo iza kreveta, i na zidu prouzročilo samo malo golo mjesto. Opipala je i utvrdila da žbuka stoji nevezana uza zid: između žbuke i zida bila je hladna tamna pukotina, u koju je mogla ugurati ruku, i kad je oprezno na nju pokucala, zvučalo je šuplje i tajanstveno. Strop je bio neravan, mjestimice se objesio pod teretom mase žbuke, nastala su napuknuća i pukotine, cijela geografija fine razgranatosti, koja će jednog dana puknuti i pasti, nove količine prašine, količine vapna, koje će pomoću vode na tlu biti probuđene u život, bijela neiskorjenjiva mrljavost što će kao žilav osip stalno iznova izbijati ...

Kasnije je ležala na krevetu i pušila, lica okrenuta zidu da ne bi vidjela besmislenost svoje višesatne muke, te muke koja će se nastavljati, trajati vječno. Budilica na komodi pokazivala je pet sati: radila je sedam sati, vukla beskrajne kante vode, s porivom koji je smatrala novim i strašnim; a pod je pokazivao sve nijanse, od svjetleće bjeline do tamnog sivila đavolske nepravilnosti: mrljavi spomenik njezine muke.

Odjeća joj se priljubila uz tijelo, činila se uz nju prilijepljena poput tanke gume koja joj nije ostavljala mjesta za disanje, i vonjala je samoj sebi: taj kiselkasti miris znoja i isparina prljave vode za pranje, i žarka želja za dobrim sapunom i čistim rubljem tjerala joj je suze na oči. Ugasila je cigaretu i polako jela nešto kruha tako da je mrvu po mrvu otkidala od velike kriške i gurala je u usta ...

Vani je padala kiša, mrak je upadao u sobu i umanjivao razdražujuće tragove besmislenog čišćenja, i kad je pojela kruh, ponovno je upalila cigaretu i ležala na krevetu, pušeći i sanjajući uz šum kiše. Nije mogla

spriječiti da joj suze teku niz lice, odvajale su se od nje u naletima, nezadržive, vrele i brzo se hladile ...

Prestrašila se kad se probudila, uspravila se i vidjela da je šest sati. Učinilo joj se da su vodeni znakovi na podu postali tamniji, iako nije izgledalo čisto, činilo se kao da vlada stanovita glatkoća i pravilnost. Tako je čeznula za čistoćom; taj ju je zahtjev tjerao da započne, ali činilo se besmislenim, naviralo je, neprestance je naviralo, kao da smeće ne uzmiče pred čistoćom već je osjeća kao izazov te se udvostručuje, utrostručuje: kad se vani konačno probilo sunce, ona se prestraši: ormari su bili oblačni, izgledali su kao namazani, a pod je pokazao svoj đavolski uzorak u punom sjaju ...

Umorna je ustala, stavila vodu na štednjak, stavila drva i odmjeravala, dok se voda grijala, svoja blaga: pola boce vina, pola kruha, nešto marmelade, grudu margarina, punu šalicu praha za kavu koju je brižno povezala pergament papirom, duhan i papir za cigarete i novac, novac, u komodi, mali kup prljavih novčanica: gotovo dvanaest stotina maraka i pedeset što joj je dao Hans; njezino bogatstvo učinilo joj se velikim i utješnim ...

Dugo je držala sapun pod nosom, trljala ga suhog po licu i obrazima, kako bi izbliza osjetila miris, miris te tanke izrezane kriške, stoje bila prožeta s nešto arome badema ...

Čula je da je vani spustio nešto teško na pod, očito nekakvu vreću za koju se činilo da sadržava nešto tvrdo i teško, a kad je ušao, vidjela je da vani opet pada kiša, i lice mu je bilo mokro, a crno se smeće od ugljena pomiješalo s kišom, crnkaste pruge tekle su njegovim blijedim i umornim licem; činilo se kao da plače crnim suzama. Gledala je kroz malo pjene od sapunice što je visjela na njezinim obrvama i trepavicama i tjerala je na žmirkanje, i stidjela se golih grudi i pridržavala mokrim rukama skliznulu košulju. Poljubio ju je, smiješeći se, u potiljak, i na trenutak su se vidjeli jedno uz drugo u ogledalu, njegova tamna glava na njezinim ramenima, pokraj njezina svijetla lica ...

Jeli su u krevetu. Na stolici je uz vrč za kavu stajao mali kup crvenkasto namazanih kruhova. Zrak je bio sladak i blag, vani je padala kiša, i šum stalnog padanja kiše bio je poput začaranosti. Na stropu su se opet vidjeli tamni krugovi, kao uvijek kad je padala kiša, krugovi koji su se bezglasno napajali, širili se, koji će rasti sve dok lokva stoje stajala iznad na srušenom katu, ne bude usisana; tih i hitar način kako voda postaje vidljiva, kao na kakvoj bugačici, imao je nešto uznemirujuće; ti su krugovi bili poput očiju,

za koje se činilo da ih gledaju, u sredini, u jezgri tamne, gotovo crne, s visećom kapi, što je padala - prema rubu blijedeći u sve svjetlije sivilo; javljali su se poput signala, upozorenja koja bi zasvijetlila, stajala nekoliko dana, i opet nestala, ostavljajući za sobom samo tamne rubove; koji put bi se kasnije odvojio kakav komad, pljusnuo prskajući vapnom na pod, a gore je ostao splet letava, mračna rupa, koja se polako punila paučinom, a na onim mjestima gdje je žbuka već otpala, prokapavalo je. Pomaknuli su krevet, i sad je stajao usred sobe i to je stanje povećavalo dojam plutajuće nesigurnosti ...

Ležali su jedno uz drugo, a da se nisu dodirivali. Već ju je činjenica da je čista ispunjavala srećom; samo kojiput kad bi joj dodao kruh, dodirnuo je njezino lice ili ruku, i ona mu se nasmiješila.

„Uostalom,” rekao je, „otpusnica je izdržala najtežu kušnju.”

„Da?”

„Dobio sam na to potvrdu za registraciju, premda” - smijao se - „premda sam očito prvi kojega otpuštaju. Očekivali su prve tek sredinom lipnja. Mislim da je najbolje da odmah sad promijenimo datum i pričekamo sredinu lipnja, ali točkice sam dobio.”

„Lijepo,” rekla je, „do kada?”

„Do kraja lipnja već - tko zna što će dotad biti ...”

„Da,” rekla je, „to je gotovo mjesec dana - do tada - a briketi?”

Ponovno se nasmijao. „Posve je jednostavno. Treba samo skočiti na vlakove i baciti ih dolje, a vlakovi katkad i stanu, i gotovo ih nitko ne čuva. Sve sam dobro pogledao, cijelo popodne. Netko mije čak točno rekao vremena kad vlakovi dolaze.” - Posegnuo je u džep kaputa što je visio preko naslona stolice i izvadio cedulju - „Ujutro u pet, zatim oko jedanaest, a popodne odmah iza četiri i u šest, voze posve redovito. Valjalo bi imati kola. Oko pet nije još moguće ići jer je policijski sat. Hoćeš li kavu?”

„Da”, rekla je.

Uzela je šalicu sa stolice stoje uz njezinu stranu stajala do kreveta, i pružila mu. Ulio je.

„Da,” rekao je, „tko zna što će biti do kraja lipnja, do sredine lipnja. Imamo novac i točkice, kruha i duhana, i svaki ću dan donijeti sto briketa, to je dovoljno. Čuo sam da se za pedeset briketa dobije jedan kruh a za deset jedna cigareta.”

„Da,” rekla je, „to bi odgovaralo. Kruh stoji trideset, a cigareta šest, a ljeti je ugljen jeftin ...”

„Raste mu cijena kad živa toplomjera pada - ali onda će poskupjeti i kruh

- zimi je glad teža.”

„Nećemo još misliti na zimu.”

„Ne,” rekao je, „za Boga miloga, nećemo još misliti na zimu.”

„Vrlo sam sretna”, rekla je polako.

„I ja,” rekao je, „ne znam jesam li ikad bio tako sretan.”

Šutjeli su neko vrijeme i šum je kiše bio nesmanjen, u vlažnom sutonu vani stajala su natopljena stabla, i čuo bi se pljeskav zvuk svaki put kad bi se sa stropa odvojila koja kap ...

„Hoćeš li cigaretu?” pitao je, ali nije odgovorila, i kad se okrenuo, vidio je da spava; smiješila se u snu, i on se približio sve dok njezino toplo lice nije ležalo na njegovim prsima. Volim je, mislio je, poznajem je, i mnogo ću toga na njoj još upoznati, ali kolikogod to bilo, bit će uvijek malo, gotovo ništa.

XVI

Bio je vrlo umoran. Odavno već nije tako rano ustao. Gotovo je spavao. Bilo je vrlo hladno, pa su čak i ukočeni, jedva zamjetno razgorjeli plamičci tankih svijeća, izgledali kao da zebu. Stajale su žute i krute, mršave i sirote pred plavkastom tamom iza oltara, o kojoj nije mogao raspoznati je li to bio obojeni zid ili izblijedjeli zastor. I svijećnjaci su bili otrcani, jednako plitki kao malo iskošeno svetohranište što su ga zakrilili. Ljudi su tu sjedili ili klečali, i mnogi su mirisali loše, kao što mirišu ljudi koji su gladni i stanuju u neprozračenome: na ugljen i hladni dim iz peći. Potiljci, što ih je vidio pred sobom, bili su tanki, kose su se kovrčale ispod rubaca žena, i u toj poniznoj, ustajaloj tišini čuo je glas svećenika kako govori mirno i ravnomjerno, kao netko tko ima puno vremena:

Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam aeternam. Amen.

Još nikad nije čuo svećenika koji bi tu rečenicu svakom pričesniku izgovorio cijelu. Većina ih je uvijek samo mumljala i u prolazu nastavila mumljati, ali ovaj je stao i rekao pred svakim kom je dao svetu hostiju, cijelu izreku. Pričest je, činilo se, zahtijevala beskrajno puno vremena. Negdje iza njega morala su i vrata propuštati, puhalo je. Pukotine u zidu i prozori bili su zatvoreni drvenim pločama, a drvene su se ploče od vlage iskrivile, nabrekle i rastavile se u različite slojeve, između kojih je navirala prljava kaša: ljepilo, što ih je nekoć spajalo ...

Sprijeda, gdje je bio oltar, morao je biti gotički luk koji je vodio u glavnu lađu, zazidan ili pokriven platnom, još uvijek nije mogao utvrditi radi li se o zidu ili nekoj vrsti kulise. Vidljivi su bili samo pozlaćeni potpornji imitiranog gotskog stupa, što su se ujedinili u šiljate lukove, a krajnje točke su se spajale točno nad sredinom oltara.

Sve je teklo tako polako. Svećenik je još uvijek dijelio pričest onoj nekolicini ljudi koji su prišli priče-snoj klupi, i njegov je glas mumljao uvijek iznova opširno i svečano nad svakom od tih sivih sirotih glava, držeći visoko tanku pločicu hostije: Corpus Domini nostri Jesu Christi ...

Ministrant je podigao ovratnik ministrantsko-ga ruha i činilo se kao da iza širokih nabora rukava trljajući grije zglobove. Osim toga, moglo se točno čuti da je u nekim pravilnim razmacima uvlačio nos. Svećenik je molio, podignutih ruku, završne molitve, a odgovori ministranta dolazili su

mrzovoljno i ravnodušno. Koji put bi nešto podigao glavu i činilo se kao da škilji prema svijećama, kao da ne cijeni to rasipanje voska. Konačno je kleknuo sprijeda s misnom knjigom u ruci, i svećenik je nad njim polagano i svečano načinio znak križa ...

Hans je unatoč svemu osjetio nešto poput mira i radosti. Vidio je još kako je dječak žurno ispuhao svijeće i onda za kapelanom koračao u sakristiju. Vani je bilo posve svijetlo, moralo je biti gotovo osam sati. Prešao je ulicu i ponovno zazvonio, unutra iza željezne rešetke vrata čuo je resko i šuplje zvuk zvona. Domaćica, žena širokog crvenkastog lica, otvorila je iznutra zaklopac, pogledala ga ispitujući i upitala: „Je li misa sad gotova?”

Kad je rekao „da”, otvorila je bez riječi vrata i pozvala ga, dok se istodobno okrenula i pošla natrag u hodnik: „Dođite.”

Išao je za njom, ali kad je na kraju hodnika u mraku naletio na drveni zid, ona je nestala a on je pomislio: zacijelo moram čekati ...

Odnekud, iza nekog ugla, što nije mogao vidjeti, dolazilo je do njega zveckanje suđa, i odjednom je prepoznao odvratni prljavo slatkasti vonj što je visio u hodniku, ugrizen u polupoderanu i očito vlažnu jutu: bio je to miris raskuhane repe: para je kuljala iza ugla, gdje je morala biti kuhinja, i dočekalo ga je to toplo i odvratno. Očito je bila zaposlena oko pripremanja repe, kao što su to radili gotovi svi: uz peć koja nije vukla, koju su ložili mokrim drvima, jer je do njega dolazio i dim i miris čađe, dubok je glas domaćice pjevao iza ugla, iza kojega stupiti on očito nije bio dostojan: Rorate Coeli desupet i odgovarao sam sebi još dubljim mumljanjem što je podsjećalo na bas: Et nubes pluant justum. Očito njezino poznavanje teksta nije nadilazilo ta dva retka, jer ih je neprestance na široko prežvakavala u ustima i ispuštala iz njih gunđanjem. Bio je u iskušenju u dugim stankama, što ih je činila - očito da bi napravila neku od radnji oko štednjaka, u tim dugim stankama osjetio je iskušenje uplesti latinske molitve što su ga sad, nakon dugo vremena, spopadale; moralo je proći gotovo deset godina otkako im je u školi vjeroučitelj ulijevao: Ne irascaris Domine ...ne ...ultra me, one polu govorene napjeve dugog daha, koji su se na kraju sabirali nešto svjetlije, poput nježnih pupoljaka, i na njegovo sjećanje na te duge molitve čilo je zazvučao glas domaćice: Rorate Coeli desuper ...

Od kućnih je vrata u hodnik konačno došlo svjetlo, i u toj je bjelkastoj zraci prepoznao dugu mršavu sjenu kapelana i istodobno vidio da stoji pred pregradom iza koje su, čini se, čuvali sanduk krumpira i svakojaku prljavu starudiju. Lik se približio i kad je u mraku osjetio

njegov dah i vidio blijedo lice, glasno je rekao: „Schnitzler."

„O, Schnitzler", rekao je kapelan brzo, očito nervozan: „Lijepo da ste došli. Drago mi je ..."

Kapelan je otvorio vrata iz kojih je dolazilo blijedo svijetlo, ponudio mu da uđe, te se sad našao nasuprot ludoj zbrci, kreveta, stolica, ormara za knjige i golemog stola koji je bio prekriven knjigama, novinama, vrećicom punom mrkve ...

„Oprostite," rekao je kapelan nemirno, „taj nered. Stanuje se tako skučeno."

Dugo se osvrtao: soba je doista izgledala grozno - no krevet je ipak bio napravljen, vjerojatno jedino od spremanja što se u toj izbi isplatilo. I pod je bio čist, ukoliko je uopće bilo poda: možda tri kvadratna metra drvenog poda s velikim razmacima između dasaka u kojima je svijetlilo smeće vlažno i crnkasto, znak da ga je voda za čišćenje smočila. Na polici za knjige stajali su različiti svesci obrnuto postavljeni.

Prišao im je da bi ih okrenuo. U tom je trenutku ušao kapelan s domaćicom: nosio je pladanj s vrčem za kavu, dvije šalice, kriškama kruha na tanjuru i šalicom tekućeg sirupa od repe. Domaćici je jedna ruka bila puna drveta, a druga je nosila klupko drvene vune ...

„Popit ćete sa mnom kavu, ne?" pitao je kapelan. „Hladno je, zar ne, u lipnju?" Smijao se. Doista je bio gladan, i opet mu je ovdje u sobi bilo hladno. Rekao je: „Da, hvala." Domaćica je natrpala drvenu vunu u jednu crnu rupu od peći neposredno iza kreveta, ispustila komadiće drveta i zgužvala novine ...

„Pustite to, Kathe," rekao je kapelan, „ja ću to napraviti." Izišla je i kad je zatvorila vrata, čulo se kako vani opet pjeva, očito s velikim užitkom: Rora - a onda je čini se nestala iza ugla.

Kapelan je približio šibicu zgužvanom papiru, i plamen se tamnoplav i kolebljiv progrizao prema gore: odozdo je izlazio gusti dim, a gore iz zaklopca penjali su se majušni svijetlosivi oblačići.

„Oprostite mi, molim Vas," rekao je kapelan, „što sam Vas pustio čekati, ali župnik je bolestan, i morao sam slaviti i drugu misu; jučer to još nisam znao. Nadam se da Vas nisam omeo u nečem važnome ..."

Stajao je sad pružajući ruke prema peći i gledao znatiželjno Hansa, zatim spustio pogled i mrmljao: „Ne biste vjerovali koliko se čovjek rashladi u toj crkvi, imam osjećaj da se nikad više neću zgrijati, kako će tek biti kad dođe zima." Doista je bio blijed, njegova su gruba usta umorno visjela. Ispod

žalosnih lijepih očiju, jedinim što je bilo lijepo na njemu -bile su duboke sjene tamnog crvenila. Vjeđe su bile upaljene. U peći se čulo pucketanje drva, i kapelan je posegnuo pod krevet, uzeo iz sanduka dva briketa i oprezno ih bacio odozgor na vatru. Činilo se da ga iritira što Hans nije ništa rekao.

„Doista Vas ne zadržavam?" pitao je nervozno.

Hans je zatresao glavom. „Ne", rekao je. „Zamolili ste me da jednom dođem, ja ..."

„Nedvojbeno," rekao je kapelan ... „zamolio sam Vašu - Vašu ženu, da Vam poruči - trenutak" - prišao je stolu, nalio šalicu do vrha i sjeo. „Uzmite, molim Vas, kruh i kupus -"

„Već sam doručkovao - kava mi čini dobro. Vruća je."

„Slobodno pojedite nešto."

„Hvala."

Kapelan je sad uzeo krišku kruha, tako što je nož i lijevi kažiprst spojio u neku vrst kliješta, i pustio da sa žlice na nju kaplje vrlo rijedak sirup, koji kao da je još bio topao. Počeo je jesti s velikim užitkom katkad bi se osvrnuo, pogledao na peć i smijuljeći se ustanovio da se tanki lim počinje žariti ...

Jeo je polagano, na način ljudi koji žele odugovlačiti do onog strašnog trenutka kad više neće imati ništa za jelo, a znaju da će još biti gladni. Osim toga, činilo se kao da mu repa uzrokuje zubobolju, lice mu se iskrivilo, pokušao se svladati, i nastalo je bijedno cerenje; posljednju je krišku suhu progutao s vrućom kavom.

,,A sigurno pušite", rekao je, nakon što je tipkajući širokim palcem pokupio posljednju mrvicu s tanjura.

„Da", rekao je Hans.

„Dodajte mi, molim Vas, vrećicu." Vrećica je ležala između kovčega i kartonske kutije koja je očito sadržavala prljavo rublje, na dasci s knjigama, bila je ispunjena grubo izrezanim crnkasto smeđim komadićima duhana. Hans mu je pruži i istodobno trgne svoju kutiju što je

sadržavala samo nekoliko mrvica duhana i žute listiće cigaretnoga papira.

„Vi motate?"

„Da", rekao je Hans. Kapelan mu je pružio vrećicu i počeo si puniti lulu, zatim se zavalio i kašljucajući rekao: „Ne znam kako bih započeo. Morate oprostiti. Nije uobičajeno da pozivamo vjernike sebi, vjerujem da se na to ne gleda dobro - naši nadređeni su osjetljivi prema i najmanjem privida prozelitizma" - žešće je zakašljao i obrisao malene pahulje pjene s usana - „ali uzeo sam sebi pravo, jer poznajem Vašu ženu i pri posjetu sam utvrdio da

ste Vi bili taj koji je nedavno bio kod mene u kripti ... morali smo je isprazniti, kao što vidite - veliki zabat gornje crkve se urušio, a strop kripte je bio ispucao -”

„Vidio sam”, rekao je Hans.

„Crkva je vrlo ružna” - slegnuo je ramenima, očito je radije govorio o nečem drugom nego o onome stoje smjerao. „To je ostatak bolničke kapelice. - Niste znali da sam Vašu ženu poznavao?”

„Nisam ...”

„Pokopao sam njezino dijete ...”

„To nije bilo moje dijete ...”

„Da” - iskašljao se i nervozno pipkao po svojoj luli koja kao da nije vukla -, ja sam ga pokopao. Vaša žena je velika vjernica ...”

„ Da?”

„Niste znali?” Izvadio je lulu iz usta i gledao Hansa s iskrenim zaprepaštenjem.

„Ne,” rekao je Hans, „nisam znao da je tako velika vjernica. Govorili smo tek jednom vrlo kratko o religioznim stvarima ...”

,,I vi niste vjenčani ... ne crkveno?”

„Ne - ni civilno.”

Kapelan načini „hm” i stavi lulu ponovno u usta, duhan je gorio loše te mu je zbog stalnog žestokog povlačenja ponestalo daha. Potrajalo je neko vrijeme dok se duhan nije konačno zažario i počeli se penjati stvarni oblaci.

„Vidite,” rekao je, „nekoliko puta sam već razgovarao s Vašom ženom i prije nego što ste bili ovdje. Ona je doista vjernica, čak pobožna - niste znali, doista niste?”

Hans je nijemo stresao glavom. Duhan je bio jak, očito u domaćem uzgoju i brzo sušen; spopala ga je laka vrtoglavica, i umor se u njemu penjao poput otrova što se polako širio i zapušio sve otvore svijesti. Popio je gutljaj kave, vidio da je kapelan podigao ruku da bi mu još jednom ulio, i nehotice pogledao duboko unutra u mlitavo obješen crni rukav, vidio dlakavu mišićavu ruku i gore na laktima podvijene rukave košulje te pomislio: zašto ne odvije rukave ako mu je zima. Vrući ga je napitak opet oživio i čuo je sad da je kapelan nastavio govoriti, nekoliko rečenica koje nije čuo, jer je u tom trenutku rekao - „Sakramenti, ne razumijem, kako se može vjerovati a odustati od sakramenata. Imate li razloga za to, što?” Ali očito nije očekivao odgovor. ,,I Vi ste vjernik, ili?” Kapelan ga je oštro pogledao i ponovio glasnije i oštrije pitanje: „Vi ste vjernik?” Očito je očekivao odgovor na to

pitanje.
„Da”, rekao je Hans bez razmišljanja. Zapravo mu je tek sad palo na pamet da nikad nije prestao vjerovati. Sve te stvari bile su mu same po sebi razumljive, premda je često umor bio tako velik da su se činile nevažne.
„Ipak,” kapelan se smiješio, „ipak to nije malo.” Nasmiješio se više i opet mu se na lice slegao sjaj neke nedodirljive ludosti, te odloži lulu konačno iz ruke. ,,I Vi imate jednog zagovornika, jednog tako djelatnog da njegovim molbama vjerojatno nećete uspjeti izmaknuti.”
Hans ga je gledao ukočeno i bez razumijevanja. Tresao je glavom i polagano mucao: „Zacijelo moju majku ...”
„Ne samo Vašu majku - možda Vašeg oca ... i ponekoga o kojem ništa ne znate, ali jednog imate sigurno, posve sigurno. Kažem Vam, moguće se tom malom moliti - on je jednoznačno, teološki uzdignut izvan svake sumnje, da ste Vi kod Boga, razumijete li?”
Hans je zatresao glavom. Kapelan ga je zaprepašteno pogledao te stišćući oči preplašeno rekao: „Dijete - razumijete li?”
Ah tako, mislio je Hans, aludira na dijete. Bilo je dana kad nije mislio na to, a kojiput bi ga pratio kao strahovita bol, neizreciva bol kojoj nije znao ime. Pogledao je kapelana i rekao: „Da, da - ali to nije bilo moje dijete ...”
„Svejedno - živite s njegovom majkom u zajednici od koje nema bližih među ljudima.”
Bilo mu je jasno da je dijete u nebu. U to nije dvojio, šest tjedana staro dijete zacijelo je smjesta došlo u nebo. O tome nije potrebno govoriti - ali činilo mu se ludim da bi to malo biće moglo biti njegovim zagovornikom.
Stavio je čik cigarete brižno u kutiju za duhan i pitao: „Jeste li zato zamolili da jednom dođem k Vama?”
Kapelan je kimnuo. „Molim Vas oprostite ... svakako - osjećam se odgovornim.”
Hans uzdišući ustane i stane pokraj peći. „Nedostaje li Vam ugljena?” pitao je mirno.
„Da, da,” rekao kapelan i okrenuo se tako da su se mogli pogledati, „tako su skupi ...”
„Donijet ću Vam nešto ...”
„O, mislite ...”
„Ne morate mi ništa platiti, mene ne što je ništa ...”
„Dobivate to službeno.”
Hans se smijao. Smijao se glasno, činilo se kao da se smije po prvi put

nakon dugog vremena doista srdačno i slobodno, smijao se tako jako da se zagrcnuo te ga je napao žestoki kašalj. I čim bi susreo zblenut i nasmiješen pogled kapelana, spopao bi ga nanovo smijeh ...

„Molim Vas oprostite,” rekao je ... „ali službeno, službeno je dobro.”

„Zašto,” činilo se kao da je kapelan doista malo uvrijeđen, „pa bilo bi moguće.”

„Bilo bi”, rekao je Hans i osjetio kako ga odjednom spopada žalost, čeznuo je za tim da bude uz Reginu, leži uz nju i sluša njezin glas.

„Da,” rekao je, „radim to službeno, kradem ih i živim od toga ...”

,,A tako,” rekao je kapelan i kratko se nasmijao, „zacijelo je vrlo naporno?”

„Nije tako loše, dosta jednostavno. Potrebno je samo biti umjeren - ako se ima trideset komada u torbi, nitko ti neće ništa, a ja imam tri puta trideset na dan, to je posve točan, redovit život, imam opremu poput kakvog željezničara, torbu i svjetiljku - i vozni red. Zauzmem svoje mjesto redovito poput kakvog činovnika. Moja skromnost ulijeva policajcima očito respekt. Donijet ću Vam brikete ...”

„Rado ću ih platiti ...”

„Ne, ne. Učinit ćete mi radost ako” - zapeo je i pogledao nemirno kapelana. Po prvi put osjetio je nešto poput simpatije koja kao da se nije odnosila na tog čovjeka. Pogledali su se i Hans je osjetio kako mu se lice poklopilo, umor mu je proždro posljednje ostatke napetosti iz kože, i imao je osjećaj da je okružen splasnutom kožnom ljuskom, koja s njim nije povezana. Tiho je rekao: „Ispovjedio bih se ...”

Kapelan je ustao tako iznenada i žestoko da se Hans trgnuo. „Brzo, brzo,” zvao je, „sjednite ovamo.” Njegovo liceje izražavalo radost i strah, i nešto poput nepovjerenja, i kretao se s takvom žurbom i takvim marom kao da mora trčati do štednjaka i brzo spasiti kipuću posudu.

„Sjednite ovamo”, zvao je. Sam je skinuo stolu s nekog čavla, odgurnuo u stranu šalice s kavom i podbočio lakat, i način na koji je profd pokrio podbočenim dlanovima, imao je nečeg zanatskog, nešto istodobno nastudirano i nesvjesno; šaptao je: ,,U ime Oca i Sina i Duha Svetoga.”

Hans je ponovio riječi zapinjući i rekao: „Amen”.

„Ne znam kad sam se zadnji put ispovjedio.”

„Pokušajte se sjetiti ...”

„Koja je godina sada?”

„1945.”, rekao je svećenik ne čudeći se.

„No, znam sigurno da sam se ispovjedio 43., u zimu, pred jednu bitku ...”
„Dakle 1 do 2 godine.”
„Da”, zapeo je. Njegov pogled je neprestance klizio od ruke svećenika, malo zaprljane od briketa, i oči su mu se pripijale uz tanjur s kruhom, koji je bio beznadno sjajan, prazne šalice s crnim talogom i sivi stolnjak.
„Većinom sam se,” rekao je tiho, „dosađivao. Nisam se molio tuđim bogovima ni varao ženu, dok je živjela ...”
„Imali ste ženu ...?”
„Da ... dosađivao,” rekao je „neizrecivo dosađivao ... nikakvi sakramenti - nikakva misa - posljednja misa pred godinu dana. Da - pred godinu dana - griješio sam protiv šeste zapovijedi, nekoliko puta - krao sam, često sam krao u ratu - a sad brikete - i sad živim s Reginom - ali ona je moja žena”, rekao je nešto čvršće.
Zurio je sad kroz prste koje je malo rastavio jer su se umorili od čvrste grčevite zatvorenosti, i vidio je da se kapelan smiješi i da nije mogao znati da ga on gleda.
,,A molitve?” pitao je svećenik.
„Ne znam ...”
„Pokušajte se sjetiti.”
„Dugo se nisam molio ... posljednji put u vojnoj bolnici, što je moralo biti pred dvije godine ... i briketi ...”
„Hm,” učini svećenik, „koliko uzimate? Više nego što trebate?”
„Da, mijenjam ih za kruh i cigarete ...”
,,I darujete nešto?”
„Da.”
„Ne smijete se od toga obogatiti ... živjeti se mora, razumijete.”
„Da.” Šutio je.
„Je li to sve?” pitao je kapelan tiho.
„Da.”
Svećenik se iskašljao. „Dosada,” rekao je, „ne dolazi od Boga. Uvijek mislite na to. Može za nešto biti dobra, kao što zlo na tajanstven način može služiti dobru, mora služiti, razumijete li? Ali dosada ni u kom slučaju nije nešto što dolazi neposredno od Boga. Mislite na to. Molite kad Vam je dosadno, i ako Vam se isprva čini još dosadnijim, molite, molite. Čujete li? Jednom probija. Uvijek nastaviti s molitvom - i vjenčajte se. Primite sakramente, oni su nam ovdje hrana. I sjetite se da niste bez zasluga. I to je oholost, držati se takvim grješnikom da ga više ne bi moglo doseći milosrđe.

Osobita vrst oholosti, koju se lako miješa s poniznošću - nećete da vas vjenčaju ... Vaša žena trpi zbog tog, vjerujte mi ...”

„Vjenčajte nas.”

Kapelan je šutio. „Vezan sam zakonom. Ne smijemo sklopiti brak koji nije službeno sklopljen. Zašto se ne vjenčate službeno ...”

„Moji papiri nisu pravi ... mogu tražiti dokumente ... Vjenčajte nas tako ...”

Svećenik je uzdahnuo, dugo je šutio. „Učinit ću to,” rekao je, „učinit ću protiv svih zakona - mogu vas vjenčati pod uvjetom da mi obećate da ćete se kasnije službeno vjenčati i još jednom nadoknaditi crkveno vjenčanje ...”

„Obećavam.”

„Lijepo,” rekao je, „dođite sa svojom ženi k meni - poslije mise - u sakristiju - dovedite nekakve svjedoke sa sobom. Probudite kajanje ... ”

Dok je kapelan podbočenu ruku maknuo sa stola, sklopio ruke, i vrlo kratko i usrdno, gotovo samo trenutak, molio, pokušao je Hans probuditi molitve pokajanja, što ih je nekad davno naučio, ali je i nez-najući u sebi mumljao: „Umoran sam, umoran sam, gladan sam, loše mi je - milost” - no već je bio odriješen i prije no što je zamijetio, zacijelo je opet imao jedan od onih kratkih napada vrtoglavog umora, jer je već nad sobom vidio blijedo lice kapelana koji je ustao i tiho mrmljao: „Hvaljen budi Isus Krist ...”

Smjesta je ustao i stao licem prema peći i odjednom mu padne na um da nije dobio nikakvu pokoru.

„Niste mi odredili nikakvu pokoru”, rekao je i ne osvrnuvši se.

„Molite zajedno sa svojom ženom svaki dan jedan Očenaš i Zdravu Mariju.” Glas je zvučao bezlično, malo razdraženo i izdosađivano, i Hans osjeti da mu to godi. Posegao je pod krevet, bacio još dvije brikete u peć i rekao: „Donijet ću Vam ih - sutra ujutro. Morate ih primiti od mene ...”

Kad se okrenuo vidio je da je kapelan uzeo njegovu kutiju za duhan i natrpao je do vrha. Gurao je velike pločaste komade duhana unutra i stisnuo poklopac: „Onda morate od mene uzeti ovo ovdje - meni ga šalje moj brat; sam ga sadi.”

„Hvala”, rekao je Hans. Dok se opraštao, izbjegavao je kapelana pogledati u lice.

XVII

Plamen svijeće zrcalio se u poklopcu male zlatne kutije, mutno i toplo svjetlo odražavalo se na zidu i stvaralo ondje rasplesali uzorak, uzdrhtali perec, koji je htio pobjeći ali je bio uhvaćen i plesao kao lud u majušnom krugu. Redovnica je bila utonula u sebe, tamni spomenik iz mnogih nabora tkanine u kojima se živom činila jedino blijeda i široka ruka što je pobožno udarala na grudi, triput izronila iz nabora i treći put konačno nestala.

Svećenik učini da poklopac odskoči kao na satu: mrlja svjetla na zidu ugasne, i mutna hostija izazove u očima umiruće sretni proplamsaj svjetla; pokušala je podići ruke i lupati na grudi, ali ih je bol oduzela; zgrčila joj tijelo, utroba joj se skupila kao pod kakvom šakom što se s mržnjom stisnula i kao da nije sadržavala ništa osim boli, divlje razmrvljene boli, što je odjednom i posve opet nestala, tako brzo da se prestrašila i spopala je žestoka vrtoglavica: u bijesnoj se brzini podiglo, prsnulo preko ruba noćnog ormarića, plavilo žestoko sve do stalka raspela i umrljalo tu jednu svijeću, a veliki je nador pljesnuo preko ruba kreveta na pod, stvorio veliku mlaku što se brzo širila, u kojoj je sjajna cipela redovnice stajala poput otoka; bila je to krv, vrlo crna krv ...

Redovnica je kriknula, svećenik je ponovno zatvorio kutijicu, i perec je opet načas zaplesao na zidu u svojemu majušnom zatočeništvu, sve dok svećenik nije gurnuo piksidu pod odijelo ...

Sama bolesnica gotovo nije promijenila držanje, nije izgledala ni zaprljana, samo joj je niz bradu tekla kap krvi, crna i žilava. Vidjela je kako je kutijica nestala i shvatila je da je isključena iz te posljednje utjehe. Osjećala se slabo i bezbolno, na tren koji se činio beskrajnim, sve dok se u njezinu tijelu nije ponovno skvrčila nevidljiva šaka, ta šaka koja je zgrabila nešto što nije imalo supstance: bol, to smrtonosno ništa koje je pod divljim pritiskom ipak moglo puknuti i ponovno se podići: vrlo brzo i brizgajući: krv, koja je ovaj put ljepljiva i teška tekla niz grudi i koju je posteljina upijala poput tinte: veliki tamni krug ...

Lice svećenika činilo se kao da stoji samo: njegovo tamno ruho stopilo se s tamom, i u tom mraku stajalo je njegovo umorno i prestrašeno lice, ruke su mu bile ukočene i propisno sklopljene tamo gdje bi morale biti njegove grudi ...

„Blagoslovite me još jednom”, šaptala je ...

Gledao je u pod i vidio revne ruke redovnice koje su pomicale krpu za čišćenje: ta siva i mokra gvalja nije upijala krv, činila se žilavom poput tijesta, brzo slivena, i valjala se poput neke neobične supstance u stranu ...

Približio se, blagoslovio je i šapnuo joj: „Ne bojte se: primili ste sakrament pokajanja, posljednju pomast: darujte svoju bol našem Gospodinu, koji poznaje svaku ljudsku bol ...”

„Da, da,” šaptala je, „zovite liječnika”, ali već ga je vidjela kako prilazi; pokraj njegova široka lika dolazio je drugi, koji je bijeli ogrtač zakopčavao u hodu: po ozbiljnu i istodobno umornu izrazu lica, lakim i nemarnim pokretima ruku prepoznala je odmah specijalista. Pokušala se braniti kad joj je podigao košulju i dodirnuo trbuh; njegovo beznadno lice bilo joj je posve blizu, gotovo je ležalo na njezinim grudima; to umišljeno staračko lice, koje je naučilo svoj ritual veličine, i sad ga je pustio da se programatski odvija: skepsa - podizanje obrva – zamišljenost - umor, dok su njegovi rašireni prsti pipali oko njezina pupka. Kriknula je kad je odjednom žestoko pritisnuo, osjećala je pet njegovih prstiju kao pet željeznih svrdala, vidjela da se na njegovu licu pokazuje lagano smirenje, i došapnula mu: „Dalje od mene ... dalje, idite!”

No sad je osluškivao njezino srce, krv joj je iz usta briznula preko njegovih leđa, ne šireći se više, čvrsta gruda što kao da se skrutnula i zacrnila čim je napustila usta. Nije ga smetalo: ostao je nad nju nagnut poput generala koji proučava kartu, dok granate tuku već blizu njegove četvrti, znajući da je povlačenje u svakom slučaju pokriveno, odlikovanje sigurno, - i da su neznatnosti ono što mu povećava ugled. Držanje ...

Iako je to što je valjalo utvrditi, već odavno utvrdio, ostao je još trenutak nad njom, podigao se zatim prebacivši preko nje mirno pokrivač, i pozvao kolegu, domahnuvši mu, u ugao ...

„Imate li sliku?”

„Da, upravo su je donijeli.” Uzeo je sliku iz omotnice, dozvao redovnicu sa svijećom da priđe, i vidio da se svećenik ponovno približio krevetu. Plameni svijeće dali su mutnoj rožnatoj ploči divlju crvenkastu transparentnost, osvijetlili neobičan tamno-sivi krug u kojem se vidio niz crnih tvrdih točaka ...

„Nevjerojatno,” mrmljao je specijalist, „nevjerojatno da je uopće još živa.”

„Ovdje je snimka koja je napravljena pred četiri tjedna ...”

Liječnik je redovnici dao znak da se malo sagne, jer je njezina sjena pala

na drugu ploču, i kucnuo kažiprstom triput o crvenkasto sivu rasplinutu površinu. „Jedan dva tri," rekao je, „ne više, sam sam napravio snimku ..."

„I druga ..."

„Da," rekao je, „moralo se raširiti kao - kao bradavice, koje odjednom prekriju cijelu ruku, čirevi su morali - po mom mišljenju - sadržavati supstanciju, što, kad isteče, tvori nove čireve - kao - kao bradavice - možda nervnog podrijetla?"

Specijalist je šutio. Uzeo je drugu sliku kolegi iz ruku, držao obje jednu uz drugu i mrmljao: „Teško bih povjerovao da su obje snimke napravljene tako kratko jedna iza druge, kad ne bih ..."

„Jamčim za to."

„Sigurno. Uostalom poznat mi je fenomen - krajnje ga se rijetko vidi; razaranje organa se odvija geometrijskom brzinom; zanimljivo je" - spustio je glas - „imati snimku sadašnjeg stanja. U svakom slučaju analizirati izbačenu krv"- tiho se cerio -„veliki uzorak nosim na kuti. Moramo razgovarati sa svekrom. Otpratite me, molim Vas," - spustio je glas još dublje - „kad bismo mogli obaviti obdukciju! Dođite ..."

Vidjela je svećenika vrlo blizu, no ništa više nije od njega čula, samo je njegovo lice bilo jasno: uzbuđenje i umor kao da su se naizmjence trzali, usne su se micale žestoko, no ona nije razumjela ništa, i to bijesno nijemo mucanje učinilo joj se poput ozarenog šaptanja zaljubljenika: u velikim lijepim očima kapelana stajao je uz ludu radost strah ...

„Novac," rekla je, „pripada mi mnogo novca. Neka pripadne Vama - čujete li me?"

Vidjela je kako kima i nijema molitva prestane. Njegove su se usne samo još tiho trzale ...

„Vama pripada mnogo novca ... ni pfenig njima - sve za Vas - razdijelite ga ... sav moj novac, čujete li?"

On ponovno kimne ...

Tad joj se učini kao da uz nju stoji Willi, njegove su naredničke zvjezdice svijetlile u mraku, kleknuo je i vidjela je pred sobom srebrni gajtan sasvim blizu, dvije blistave trake u obliku potkove u kojima su na zelenom suknu stajale zvijezde. Lice mu je bilo blijedo i propalo, toliko rasuto od umora, da više nije pronašla porugu.

Kad je pognuo glavu vidjela je prorijeđena mjesta na zatiljku, brazgotine na šiji i čula ga reći: „Volim te kao što se voli spomenik - tebe samu ne - samo spomenik, jer sam tebe samu nekad volio. Znam," - na trenutak je opet

digao glavu, onda je vidjela samo šiju - „da je to samo da te ne mrzim, a to je mnogo - ne mrzim te i htio sam ti reći doviđenja - vidjeti te još jednom - nećemo se ponovno vidjeti."

Htjela je položiti ruke na njegovu glavu, ali nije uspjela. Bilo je to odjednom lice svećenika uokvireno dijelovima ukrasa s naredničkog ramena, i čula drugi glas kako govori: „Ne mislite na novac u ovom času, Vi ..."

„Da," šaptala je, „mislim na novac, želim da Vi novac ..."

Ponovno je tu stajala Willijeva glava i obje su se glave mijenjale poput slika koje se brzo zamjenjuju, i glasovi su se mijenjali, jedan joj je govorio ti, a drugi Vi.

„Samo starome ni pfenig, obećaj."

„Kad stanete pred sud Božji, ne smijete ..."

„Mrzim ga - moraš obećati..."

S Willijevim je glasom čula artiljerijsku vatru što je tukla negdje u gradu, praskava buka koja se razlikovala od udara bombi ...

„Sad ću moliti apostolsko ..."

U istom trenutku u kojem je glas opet bio tu, nestala je i artiljerijska vatra ...

„Moram ići - dakle ..."

„... začet po Duhu Svetome, rođen od Marije Djevice ..."

Vidjela je kako sivi lik ide prema vratima, otvara ih i zatvara i kad su vrata lupnula, zgasnulo je vani tupo orguljanje topova ...

„Sišao nad pakao ..."

Bol je bila poput vrlo tihog svrdlanja, što je raslo kao zavijanje sirene, činilo se kao da je razmiješalo i saželo njezinu utrobu da bi je pritisnulo prema gore ... osjećala ga je poput gvalje u grlu - nije znala da viče, nije više čula glas, i posljednje što je vidjela bile su usne koje su se nijemo pokretale ...

Vrela i tamna zraka dodirnula je u svom gornjem luku bradu svećenika - gadljiv i mastan vonj krvi taknuo mu je nos, izazvao vrtoglavicu, i on se brzo podigao, no bilo je prekasno: puceta sutane nisu bila još zakopčana, val ga je zapljusnuo do ruba košulje, potekao lijeno prema dolje, osjećao ga je teškog i mokrog: ustao je, izvadio zlatnu kutijicu i promatrao je prestrašeno: bila je umrljana; oprezno ju je obuhvatio rukom, kako mu ne bi ispala, i uprljanu stranu trljao o rukav, prestrašeno i brzo, dok je gledao kako se redovnica naginje nad krevet, tako žustro da je plamen svijeća zaplamsao i povećala se mala silueta stajaćeg križa. Sjena majušne poprečne grede njihala se visoko, široko i tamno na stropu samo na trenutak, zatim se plamen ponovno

smanjio, velika sjena križa ponovno je klonula, i vidio je drugu sjenu: sjenu gasila za svijeće. Pojavilo se kao velika kapuljača, polako se spustilo prema dolje, spustilo se na tu jednu svijeću, i bilo je mračno u kutu, a sjena je raspela skočila malo na lijevo prema krevetu, gdje je još gorjela samo jedna svijeća -

„Je li mrtva?” pitao je tiho ...

Sestra je kimnula ...

„Neka Bog bude milostiv njezinoj sirotoj duši ...”

Okrenuo se: muškarac kojega je ovlaš vidio u hodniku, mršav crni lik zapovjednog lica, polako se približavao, i on se prestrašio kad je na tom kamenom starom licu vidio suze.

Možda otac, mislio je, i stupio je u stranu i propustio lik, a i redovnica je napravila mjesta. Po prvi put je mogao vidjeti preminulu: malo je lice bilo žuto, usta još otvorena, kao da moraju izbaciti nove navale krvi, i ta otvorena usta, bolno savijena, dala su licu izraz beskrajnog umora i gađenja.

Redovnica mu je dala znak da ode i stavio je zlatnu kutijicu opet na svoju grud i izlazeći brižljivo zakopčao sutanu ...

XVIII

Fischer je pogledao prema vratima, i kad je vidio da su zatvorena, sagnuo se i otvorio zapor noćnog ormarića; izvukao je papuče, par prljavih čarapa, koje su bile smotane i sad, s licem blizu zemlji, vidio je da tragovi krvi još nisu bili posve obrisani: tanka je tamna krasta još bila prilijepljena za pod. Uzdahnuo je, podigao pogled prema svijećama i osjetio nešto poput srama kad je sad u stranu odgurnuo noćne posude, podupirući se mučno uspuhan o rub kreveta. Na pamet mu je palo sve što je ikad čuo o ostavinskim raspravama - oblio ga je znoj: cedulje nije bilo ni u noćnoj komodi. Trgnuo se kad je zapor škljocnuo, i dok se odupirao o pod, otkrio je ispod kreveta u polutami kovčeg - legao je ravno na pod, pokušao dohvatiti ručku, ali kovčeg je bio gurnut daleko straga, nije ništa koristilo, morao je, morao je sagnuti glavu, gurnuti je pod krevet i probijati se pipajući rukama; spopalo ga je gađenje, ležao je sad na trbuhu u prljavštini, u tom odvratnom debelom sloju prašine, i kad se skupio kako bi otpuzao još komad naprijed, nos mu je dodirnuo prašinu, mačci su mu upali u usta i jaki ga je kašalj spriječio da konačno zgrabi ručku kovčega. Zadržao je dah, potisnuo kašalj, zgrabio kožnu ručku; trenutak je bilo tiho i u toj je tišini čuo da su se vrata otvorila i ponovno zatvorila; ostao je ležati, čuo jedan jedini korak, onda je opet bila tišina, i mislio je na to kako netko tu stoji i promatra mu noge, cipele, smiješnu donju polovicu muškoga tijela što leži pod krevetom. U sebi je nijemo kleo, i to žestoko i ružno unutarnje mucanje donijelo mu je olakšanje. Mislio je na riječi koje još nikad nije izgovorio, postojanje kojih je gotovo samo slutio - „sranje - kurvino govno ...” bilo je to poput oslobođenja; odlučio je izgmizati van. Polako se jednom rukom odgurnuo prema natrag, dohvatio drugom ručku kovčega i žestoko ispuhao zaustavljeni dah - oko njega se zakovitlao oblak prašine, smeće mu je prodrlo u nos i usta, morao je kihati; ovratnik mu je zapeo za komad žice iz madraca, i opet je stao, mucao u sebi besmislene odvratne kletve i osjećao u mješavini gađenja i slasti da se znoj i prljavština miješaju; trgnuo je snažno, osjetio kako se ovratnik dere, i izvukao se polako, toliko van da je liku okrenuo leđa. Bacio je kovčeg na krevet ...

„Što Vi hoćete”, mrmljao je unatrag, otirući lice i tresući prašinu s odijela.

Nije vidio gotovo ništa, srce mu je žestoko udaralo, i uzbuđena rotirajuća

površina slike tek mu se polako smirivala pred očima: raspelo na noćnom ormariću, crvenkasti zid ...

Nastavio je u sebi psovati, a da nije ni znao, nije znao ni zašto: nenadan žestok poriv, popuštanje koje mu je pribavilo olakšanje i ispunjavalo ga neobično oštrom, gotovo smrtonosnom vedrinom, slast kovanja odvratnih riječi, verglanja gnusnog rječnika nepoznatog svijeta, koji mu se bez muke otvarao -unijeti ih mislima u sebe; činilo se kao da se time otkupljuje od srama; sve mu je bilo svejedno - samo taj papirić ...

Sjeo je hladnokrvno na krevet, obrisao lice dok se uzbuđeno područje pred njegovim očima nije posve smirilo i nije se postupno ocrtala nepokretna slika blijedog mladog čovjeka, koji je u ruci držao vojničku kapu i neprijateljski ga odmjeravao ...

„No, što Vi hoćete," viknuo je ... „tražite li koga?" Istodobno je škljocnuo bravama, posegnuo u džepove poklopca od kovčega i znatiželjno pogledao mladog čovjeka ...

„Gospođu Gompertz ... hoću do gospođe Gompertz, soba 16 - rekli su mi ..."

Fischerova znatiželja se probudila, kad je u ženskom rublju otkrio nekoliko knjiga.

„Gospođa Gompertz je mrtva ..." dobacio je mirno. Odjednom mu opet padne na pamet koliko je vrijedan taj komad papira mogao biti njezinu ocu i braći, nesagledivo - srce mu je žešće zakucalo, vrela i zagušljiva postala je uzbuđenost u njegovu vratu; činilo mu se kao da neće ništa naći u tom kovčegu, i rovao je zdvojno po komadima rublja, iskopao nekakav molitvenik čije je stranice žurno propustio kroz prste. Digao je pogled tek kad je sjena mladog čovjeka pala na njega - stao je i pogledao ispitujući u blijedo lice.

„Gospođa Gompertz je mrtva, što Vi hoćete?" uzviknuo je kad se mladi čovjek približio.

„Tražite na krivom mjestu", rekao je Hans. Pošao je polako prema noćnom ormariću, podigao raspelo i dohvatio pod stalkom malu bijelu cedulju. „Kod kuće je to držala na istom mjestu", rekao je.

Fischer je osjetio da gubi živce; morao je stisnuti usta kako bi prekinuo škripanje zubi, ali je iza stisnutih usta osjećao to divlje škripanje čeljusti. Vidio je da je stranac stavio cedulju u džep i s mukom otvorio usta. „Vi znate" mucao je, „Vi hoćete ... Vi poznate taj dokument."

„Poznajem ga, gospodine doktore, ja sam joj ga donio ..."

„Vi? Recite, ... poznajemo li se mi?”

„Poznajemo se”, reče Hans smiješeći se i okrene se prema vratima.

„Stanite!” poviče Fischer. Hans je stao.

Fischer je zatvorio usta kako bi u sebi potisnuo grč, to trzanje što ga je navelo da škripi zubima protiv svoje volje: tijekom te nametnute nijemosti siktao je u sebi psovke što ih je nove otkrio - s užitkom je žvakao te izraze što su u njemu navirali, tu literaturu očaja, i odjednom se sručio na čovjeka - čitao je posvemašnje iznenađenje u zapanjenom licu i iskoristio prvu sekundu da ga pritisne uza zid, ukliješti mu ruke, dok je slobodnom rukom ciljano posegnuo u lijevi džep stranca - glasno se nasmijao kad je u ruci osjetio papirić i potrčao iza kreveta; ondje je čekao spreman za borbu, ruku podignutih kao za boks, ali lik uza zid se nije pokrenuo.

„Vama je bezvrijedan - hoćete li novac?” vikao je Fischer. „Uostalom,” dodao je tiše, „ne vjerujem da je pravi.”

Nije dobio odgovor; čovjek kojemu nije znao ime, o čijem je licu vjerovao da ga je jednom usput vidio, odvojio se polako od zida i pošao prema vratima ...

Hans je zastao kad je stigao u veliko predvorje, koje je bilo puno svjetla: lijevo je stajao nasmiješeni anđeo koji ga je onda noću pozdravio. Hans je stao: činilo se kao da mu lik maše ili da mu se sa strane smiješi, te mu se polako okrene: ali ukočene su oči gledale pokraj njega, i pozlaćeni se ljiljan nije pomaknuo, samo se smiješak činio njemu namijenjen, i on je tiho uzvratio smiješak; tek sad kad je lik bio u punom svjetlu, vidio je da je smiješak anđela bio bolan smiješak.

Okrenuo se tek kad je čuo Reginin glas i prestrašio se kad je vidio radost u njezinim očima.

„No,” pitala je, „što je?”

„Ona je mrtva”, rekao je.

„Mrtva?”

Kimnuo je.

„Nema veze,” rekla je, „naći ćemo druge svjedoke.”

Uhvatio ju je za ruku i pošao s njom niz stube.

XIX

Veliki je mramorni anđeo šutio iako ga je župnik pogledavao i činilo se kao da mu se obraća; sakrio je svoj profil u crnom mulju, i spljoštenost zatiljka, mjesto gdje se odvojio od stupa, budila je dojam kao da je smlavljen, prikovan sada uza zemlju kako bi plakao ili pio, lice mu je ležalo u muljavoj bari, ukočeni uvojci bili su poprskani blatom, i okrugli je obraz bio zamrljan glinom; samo je plavkasto uho bilo besprijekorno, i komad slomljena mača ležao je pokraj njega: duguljasti komad mramora koji je odbacio.

Izgledalo je kao da osluškuje i nitko ne bi mogao raspoznati izražava li njegovo lice porugu ili bol. Šutio je. Na njegovim se leđima polako stvarala lokva, a tabani su se sjajili vlažno i plavkasto. A kojiput, kad bi se župnik premjestio s noge na nogu i primaknuo mu se malo bliže, činilo se kao da mu anđeo želi poljubiti noge; ali nije podignuo lice iz smeća, ležao je tu, propisno pokriven nasipom gline poput vojnika ...

„Sad ćemo," vikao je svećenik, „promisliti da je na nama žalovati a ne na njoj." Pokazao je debelim bijelim rukama u grobnicu, gdje je između dva jonska mramorna stupa stajao lijes, pokriven crnim platnom sa čijih resa je kapala kiša: „Sjetit ćemo se," povika župnik, „da je smrt početak života ..."

Crkvenjak je iza njega grčevito držao tamni rožnati držak kišobrana i trudio se okretati ga i naginjati tako kako se župnik kretao, ali retorički obrati bili su katkad tako iznenadni da ih nije mogao pratiti, i kad god bi kapljica pogodila glavu župnika, bacio bi on kažnjavajući pogled straga, gdje je blijedi mladić držao kišobran poput baldahina ...

„Sjetimo se," povikao je župnik mramornom anđelu, „da i mi, da i mi uvijek stojimo na pragu smrti. Media in vita, kaže jedan srednjovjekovni stih. Mislimo o njoj, našoj dragoj preminuloj - ljubljena, blagoslovljena zemaljskim dobrima, provodeći život u velikom i jakom katoličkom rodu, kojem naš grad toliko duguje - prisjetimo se: kako ju je iznenada pogodio Božji poziv, koji je k njoj poslao svog nevidljivog glasnika -"

Šutio je trenutak pogođen: činilo mu se kao da se besprijekorni plavkasti mramorni obraz anđela pokrenuo kao u kakvom smiješku, i župnik je podigao svoj plašljivi pogled i potražio u skupini kišobrana mjesto gdje je svila izgledala najglatkija i najdragocjenija ... „Kako je obitelj bila iznenađena tom tako nenadanom viješću o njezinoj smrti" - njegove su oči putovale pokraj kišobrana do onog mjesta gdje je mala skupina bez zaštite

izložila svoje glave kiši - „kako će siromasi žalovati za njom u kojoj gube svoju vjernu i upućenu pomoćnicu; ne zaboravimo, moliti za nju, svi mi, da, svi mi koje svakog trenutka može iznenaditi nevidljivi glasnik kojega nam šalje Bog. Amen.”

„Amen”, povikao je još jednom u mramorno uho anđela.

„Amen”, reklo je mnoštvo, i tamno mrmljanje vratilo se kao jeka iz unutrašnjosti maloga hrama.

„Stanimo tu,” rekao je Fischer, „ovdje je suho.” Pomogao je svom puncu i prepustio mu ravno mjesto na stražnjici anđela dok je sam stao na leđa. Skinuli su šešire kad je župnik unutra započeo ceremoniju.

Tiho je tonuo anđeo; njegov okrugli obraz bio je utisnut u meko tlo i vlažno smeće postupno je gutalo njegovo neoštećeno uho ...

„Imam je,” rekao je Fischer, „evo.”

Gompertz je uzeo malu cedulju i pročitao je. Njegovo se žalosno lice trzalo i tiho je mrmljao: „Posljednji pozdrav moga sina, dokument njegove mržnje, koju nikad nisam shvatio.”

„Vjeruješ da je prava?”

„Nikad nisam u to dvojio.” Razderao je cedulju polako i gurnuo papiriće oprezno u otvor rukavice...

Unutra je zvonar odgovarao na latinske molitve župnika, i vidjeli su da je župnik na čas bio zbunjen, jer nije znao kamo baciti lopaticu smeća: napokon ju je izvrnuo prema lijesu, i grude su se gline razdijelile po mramornim pločicama ...

Anđeo je šutio; dopustio je da ga težina dvojice muškaraca pritisne prema dolje; njegovi su raskošni uvojci bili zatvoreni klopotavim smećem i batrljci njegovih ruku kao da su sve dublje zahvaćali u zemlju.

Predaja oblik teksta

Mjesto čuvanja rukopisa romana je povijesni arhiv grada Kölna. Tipkani rukopis sadržava 116 stranica paginiranih po redu s brojkama poglavlja od I. - XVIII.; osim toga, postoje 3 lista s paginacijom 1. - 3., s brojkom poglavlja XVIIa. - U stranicama sa separatnim brojenjem, riječ je o dopuni, koju je Böll poslao nakladniku 10. travnja 1951. godine. Proširenje teksta prispjelo pet tjedana prije toga, uvodni odjeljak I. poglavlja, nije sačuvan u ostavštini rukopisa. Kao temelj za tu prvu malu dionicu teksta poseglo se za tiskanim dijelom u „Frankfurter Allgemeine Zeitungu” od 17. kolovoza 1951. (naslov: *Skica).* Tako je odlučeno jer su - unatoč uređivačko-filološkim dvojbama - obje dopune rukopisa poslane 1951. godine sadržajno povezane i jer je usto valjalo udovoljiti najzad izraženoj autorovoj želji i što se tiče i slijeda poglavlja (vidi uz to upute u pogovoru str. 230, 237-238).

Tipkani rukopisi pokazuju brojna križanja i ostale površnosti, i neke sadržajne nesuglasice (primjerice, u prikazivanju protoka vremena) što je djelomice moguće objasniti isprekidanim radom. Kad je u kolovozu 1950. godine rukopis predao nakladniku, molio je Böll da mu „oproste neke izvanjske pogreške u ljepoti” - jer nakon što je „rad tri puta otipkao” nije više sposoban dovršiti „četvrti i posljednji čistopis”; u travnju 1951. godine, nakon slanja drugog proširenja, predložio je da mu ispravljanje manjih nedostataka „dopuste za vrijeme korekture”. Mogućnost za zadnje polaganje ruke na tekst ostala mu je međutim uskraćena, jer nije došlo do tiskanja.

U ovom izdanju korigirani su u danom slučaju uz pozivanje na zapise nacrta ili tiskane pojedinačne epizode očiti propusti u pisanju i jednoznačne ortografske pogreške, te povremeno nadopunjene izostavljene čestice. Od ujednačavanja nedostatne i nedosljedne interpunkcije se odustalo. Nadopuna rečeničnih znakova uslijedila je pri upravnom govoru prekinutom pripovjedačkim tekstom, pri parentetičkim figurama i inače teško preglednim konstrukcijama uslijed nedosljednog postavljana znakova. Te intervencije služe tome da bi jamčile čitljivost teksta. Od općeg normiranja se odustalo, jer bi se time sugerirao stupanj gotovosti teksta, koje zapis ne pokazuje ni na drugim razinama, i jer nipošto nije uvijek jednoznačno počiva li kršenje pravila na samovolji ili na nemarnosti autora. U svakom slučaju ostavljene su nekonvencionalne konstrukcije rečenica s višestrukim dvotočkama što je Böll u jednoj *Samokritici* objavljenoj u srpnju 1956. godine nazivao svojim

„omiljenim rečeničnim znakom”.

Pogovor

Opladenski nakladnik Friedrich Middelhauve, koji je u prosincu 1949. godine kao prvu veću Böllovu prozu objavio *Vlak je bio točan,* poslao je svom autoru 27. listopada 1950. godine prve primjerke zbirke pripovjedaka *Putniče, kad dođeš u Spa* ... Pošiljci je bio priložen nakladnički prospekt s najavom zbirke kao „novine” za jesen 1950. godine i usto upozorio na roman u pripremi pod naslovom *Anđeo je šutio.* Taj roman, do objavljivanja kojeg svojedobno ipak nije došlo i objavljenje iz ostavštine 1992. godine u povodu 75. rođendana autora, nakladnik je 1950. godine najavio na sljedeći način:

Novi roman počinje s danom prekida vatre. Ono što se tad odvija nisu nikakve velike geste, nikakav „uspon”, već istinska, ljudska sudbina: stalna opasnost! O ratu se ne pripovijeda, jedva nešto o vanjskom tijeku poratnog vremena. Heinrich Böll samo pokazuje ljude tog vremena. S tim ljudima doznajemo da je već puno ako još osjećamo makar dah duše, ako nas pogodi barem jedna zraka ljubavi, ako iz zatrpanog temelja vjere od gašenja sačuvamo vječno svjetlo. U ljubavnoj priči, jasnoj i škrtoj, doživljavamo nerazgovorljivost „povratničke” generacije, koja zna da na ovom svijetu nema više domovine. - Opis se isprva čini bezobzirnim i realističnim, ali nije „sami” realizam. Blagom rukom, gotovo okrutno blagom, Böll nas vodi u posljednju napuštenost ljudi koji imaju samo još život. Za ovu knjigu pogotovo vrijedi tvrdnja vezana uz ranije objavljene, da se ,,i danas može čitati, dapače da bi je valjalo čitati”!

Rečenica navedena na kraju potječe iz recenzije knjige *Vlak je bio točan,* u kojoj je Wolfgang Lohmeyer u književnom mjesečniku Alfreda Doblina „Zlatna vrata”, predstavio taj rad kao „uzbudljivu prozu”, kao „ozbiljnu, važnu knjigu”.

Navedeni tekst najave temelji se na zapisanim prijedlozima što su ih autor i urednik nakladnika Paul Schaaf podnijeli u rujnu 1950. godine. Böllov nacrt iznosi samo nekoliko redaka:

Radnja počinje na dan kapitulacije i uključuje u 2. poglavlju sjećanje na početak rata; o ratu se ne pripovijeda, gotovo ništa ni o poratnom vremenu, tom eldoradu šverca i korupcije: pokazuje samo ljude tog vremena, njihovu glad, i pripovijeda o jednoj ljubavnoj priči, jasno i škrto, što odgovara nerazgovorlji-vosti „povratničke” generacije, koja zna da na ovom svijetu nema više domovine.

Kad Böll decidirano ističe da se „neće pripovijedati o ratu”, tad on reagira i na savjete što mu ih je prije početka pisanja romana dao Paul Schaaf. Može se utvrditi „trenutačno izrazita nesklonost publike prema svim knjigama koje imaju nekakve veze s ratom”, pisao je Schaaf 2. ožujka 1949. godine i dodao preporuku kako drži važnim da Böll „izvan doživljaja rata dođe do novih tema” do jednako tako 'angažiranih tema' samo izvan doživljaja rata u sadašnjosti i budućnosti”. Velika 'šansa' je „dakako uvijek roman”.

Ta su razmišljanja predmetom daljnjih rasprava tijekom dolazećih mjeseci i završavaju na kraju uz usputne dogovore u ugovoru sklopljenu u kolovozu 1949. godine. Kako bi autoru pomogao izići iz kronične besparice, nakladnik Middelhauve utvrđuje mjesečnu naknadu - od rujna do prosinca 1949. godine prvo 200 maraka, u idućoj godini 100 maraka - što još valja obračunati s honorarima koje je trebalo ostvariti. Što Middelhauve očekuje kao „uzvrat”, kako to kasnije formulira upravitelj nakladnika, doznaje se iz pismenog saopćenja Bölla prijatelju Ernstu Adolfu (zvanom Ada) Kunzu: ,,U svakom slučaju, mjesečna je naknada sjajna stvar u današnjoj krizi i doista bih htio biti zahvalan. Iza toga dakako stoji tih i ustrajan zahtjev za novim romanom. A upravo tu zapinje.” Pismo nosi nadnevak 7. rujna 1949. godine.

Boli je po želji nakladnika 5. rujna predao prerađenu pripovijetku *Zavještaj*. Četiri dana iza toga, dakle 9. rujna, nastao je nacrt proznog teksta od više stranica i s naslovom *Posljedica jedne dopisnice* (započinje: „Dopisnica je prispjela ujutro dok je još spavao ...; završava „ ... opet se cerila straža, pustila ga ući i on je postao vojnik.”). Premda je taj tekst kasnije u modificiranom obliku integriran u roman kao poglavlje II., Böll ga je očito zamislio kao samostalnu kratku priču. O tome svjedoče ne samo najraniji naslijeđeni nacrti u kojima se ne javlja epizoda s dopisnicom, nego i okolnost da je prvi zapis u kalendaru što se odnosi na roman slijedio pod datumom 13. rujna 1949. godine. Nekoliko dana iza toga Böll Paulu Schaafu započeti projekt karakterizira kao „roman 'izgubljene generacije'“; u tom pismu izvješćuje i o svojim mišljenjima i nastojanjima: „Teško bih Vam mogao poslati dijelove rukopisa, oni su nečitki i poprimaju pravi oblik tek kad počnem s prvom doradom; dakle nakon što je nacrt u grubo gotov. Ne znam koliko to traje; kojiput ide brzo, nešto traži puno vremena. Imam vrlo mnogo vremena i mira, što je krasno; s druge strane osjećam i zamjećujem što znači pisati roman. Planiram 180 - 200 tipkanih kartica, što bi iznosilo 250 tiskanih stranica.” Podsjećajući na postupak izvršen u *Vlak je bio točan* i drugim pripovijetkama, Böll nudi da „neke dijelove pročita i ponudi za raspravu”. Za

to se pružila prilika početkom listopada kad je Schaaf, koji je živio u Schwarzwaldu, došao u Köln. O susretu koji se zbio 4. listopada i na kojem je bio nazočan i upravitelj nakladnika Böll izvješćuje prijatelja Kunza: ,,I morao sam im pročitati dva poglavlja novog romana koji ih je -hvala Bogu! - oduševio, i mislim da to oduševljenje znači produženje mjesečne naknade.” Posljedica pozitivnog odjeka bilo je ohrabrenje i ono je potaklo motivaciju. Böll, koji u citiranom pismu navodi kako mu „ipak nedostaje još tri četvrtine” i nastavlja krajem rujna kratkoročno prekinut posao; pritom je u središtu nastojanja, kako to svjedoče bilješke, prvenstveno četvrto poglavlje s dijalogom ,,o siromaštvu”, koji je trebao zapremiti središnje mjesto. Sredinom listopada središte rada se premješta na druge projekte. U prvi plan sve više dolazi pregledavanje, izbor i prerađivanje tekstova za planiranu zbirku pripovijedaka čija naslovna priča *Putniče, kad dođeš u Spa* ... nastaje u prosincu.

Bilješke unesene u kalendar signaliziraju da se Böll krajem godine intenzivno posvetio svom romanu. To potvrđuje i pismo Paulu Schaafu od 4. prosinca u kojem izvješćuje: „Moj roman ide dalje. Vjerujem da tek sada mogu odgovorno reći da ću ga napisati do kraja, no trajat će to još pola godine, iako 'imam' već više od pola planiranog opsega.” O doista dosegnutom stanju posla i stupnju gotovosti postojeće građe u tom trenutku nema podataka, jer su nacrti i rani zapisi sačuvani samo djelomično. U prosincu se Böll dao na „novo ispisivanje” četvrtoga poglavlja u koje je već prije investirao mnogo stvaralačkog rada i koje, kako sad primjećuje, treba sadržavati „veliki dijalog o novcu”.

Zapis nacrta toga četvrtog poglavlja koje je u Böllovim koncepcijskim razmišljanjima prvo imalo središnju ulogu i prema tome može otkriti važne zaključke o namjeri njegova pisanja, sačuvan je u ostavštini. Prvi dio čini razgovor starog Gompertza sa sinom o Elizabeti, ženi drugog nestalog sina, koja je „na temelju nekih teorija”, „možda religioznog ludila” počela darivati novac i vrijedne predmete, protiv koje bi trebalo nešto poduzeti - u slučaju nužde i pravno. Drugi dio sadržava opširan dijalog između Gompertza i njegove snahe o novcu i siromaštvu. Elizabeta brani svoje kreativne postupke i kritizira načelo akumulacije od strane bogatih, osobito starosjedilačkih rodovskih zajednica, koje da su „velika groblja novca”, „mrtvačke komore u kojima je pokopan novac”. Pritom razlikuje između „rasutog” i „investiranog” („vezanog na lanac”) novca - razlikovanje koje upućuje na razliku provedenu u *Gledištima jednog klauna* između novca „konkretnog” i

„apstraktnog, što nedodirljiv 'postoji u tabernaklima kao broj'" *(Gledišta,* poglavlje 15.). Povezano s tom argumentacijom, Elizabeta opisuje posljedice siromaštva koje ljude čini „gubavcima”. Ona to oprimjeruje sudbinom svoga oca, autora čija se djela doduše hvalilo ali ne kupovalo, koji je morao gladovati i, premda je odustao od književničkog poziva kako bi na drugi način zaradio novac, na kraju „umro od jada”. Ovi opisi signifikantno korespondiraju, sve do pojedinačnih jezičnih izraza i slika, s Böllovim izvješćemo vlastitoj situaciji, stoga23. siječnja 1950. godine iznosi u pismu Paulu Schaafu - u doba kad njegova žena čeka treće dijete, a on hitno traži posao za kruh:

Kad bih Vam opisao svoju situaciju u posljednja tri mjeseca, ne vjerujem da bi Vam ona izgledala vjerodostojna, no posve je nemoguće da to potraje; moja žena je na kraju, ja sam na kraju - do te mjere da mi se svi romani i kratke priče čine nevažnima prema jednoj jedinoj suzi moje žene: to je to. Razumijete me. Možda bi mi vrlo koristilo reći „doviđenja” književnosti na nekoliko godina, možda zauvijek: to me manje boli no što bi se vjerovalo. Tako kao što je bilo dosad, nisam mogao ni „slobodno raditi” niti sam zaradio dovoljno novca za potplate za cipele moje djece. Jednostavno sam se prihvatio nečega nemogućeg i moram priznati da sam zalutao u slijepu ulicu iz koje sad mogu istrčati - ili koju bih mogao pokušati zazidati u geto. - Svaki pokušaj da nekako dođem do posla sa „zaradom za kruh” bio je nemoguć a primiti potporu od javnosti koja otklanja moj rad bila bi pogreška u mišljenju i djelovanju koja bi mi se s pravom osvetila.

Kasnije donesena odluka da odbaci dotad postojeće shvaćanje četvrtoga poglavlja mogla je biti suodređena iskrslim strahom od izravnoga literariziranja nevolja vlastite egzistencije. Tomu se vjerojatno pridružio uvid da dijalog poduprt teorijskim razmišljanjima, koji usto tendira osamostaljenju, blokira daljnji razvoj pripovjedne radnje. Odbačeno poglavlje nadomješteno je kasnijim desetim, u kojem dr. Fischer pokuša potaknuti svoju šogoricu da ne raspolaže naslijeđem pokojnoga muža. Čvrsta uvezanost odgovarajućih poglavlja zacijelo dopušta dalekosežan zaključak da cijela radnja oko Fischera, u kojoj se javljaju epski prerađene teme i ideje dijaloškog poglavlja, pripada kasnijoj koncepcijskoj fazi.

Teme i motive u izvornom dijalogu kao i kasnije napisanim pripovjednim dionicama posve je očito inspiriralo čitanje djela Leona Bloya. Postoje dokazi da je Böll u rujnu 1949. godine, dakle u neposrednoj vezi s radom na romanu, čitao Bloyov svadljivi spis *Krv siromašnih* kao i dnevnik *Nezahvalni prosjak.*

Utjecaj „mistika siromaštva” prema čijem uvjerenju „radost bogatog ima supstanciju boli siromaha”, dokumentira se u optužbi imućnih koji se zovu kršćanima, u uporabi motiva prosjaka i - posebno signifikantno - u motivacijskoj povezanosti „krvi” i „novca”. Kao „razrijeđen, profinjen vonj krvi”, prepoznaje dr. Fischer miris što mu dolazi iz sefa (poglavlje XII.). Böllu je pritom pred očima neporecivo Bloyova središnja mistična formula: „Krv siromašnih je novac”; uključivanje prethodnog prizora u kojem Regina Unger bez sredstava za podmirenje minimuma svoje egzistencije dariva krv za kćer „lovca na novac”, zacijelo valja vrednovati kao pokušaj da se motiv krvi-novca etablira na razini konkretne radnje. Osim toga Bölla se moralo dojmiti i inspirirati ga kritičko crtanje „svjetovnih svećenika”, suprotstavljanje otmjenih „salonskih prelata” i siromašnih „seoskih župnika” u Bloyevim spisima, koji su ga antikapitalističkom pohvalom siromaštva i kritikom sve građanskijeg crkvenog života privlačili još prije rata te će u eseju *Onkraj književnosti* njihovo čitanje već 1952. godine proglasiti kao veliku utjehu „pri pogledu na živahnu restauraciju društva kršćana koji posjeduju i brane posjedovanje”.

Poticaji nisu dolazili samo čitanjem Bloya već i posezanjem za vlastitim proznim radom s naslovom *Izgubljeni raj*, što ga je započeo početkom svibnja 1949. godine, a krajem istog mjeseca napustio, te je ostao u ostavštini kao fragment. Razmišljanja pripovjedačkog ja o potrganom oluku, što je preživio sve neprilike vremena, sadržana u toj povratničkoj priči, u *Anđelu* su dodijeljena Regini Unger (poglavlje XIV.); a sjećanje Hansa Schnitzlera na jedinu zajedničku noć sa svojom ženom, u međuvremenu preminulom, dakle epizoda romana kasnije objavljena kao *Ljubavna noć* (poglavlje V.), temelji se na jednom osvrćućem pripovjedačkom fragmentu, sjetnoj reminiscenciji na prošlu ljubavnu sreću.

Tadašnji, kao i prijašnji, težak ekonomski položaj vlastite obitelji nije Böllu omogućio ni da u prvoj polovici 1950. godine ustrajno unaprjeđuje projekt romana. Dapače, da bi povećao obiteljski budžet, bio je primoran potruditi se oko dodatnih prihoda, to jest pisati nove tekstove i nuditi ih na objavljivanje. U svibnju nastaje kratka priča *Pepelnica*, kao i kratka pripovijetka s radnim naslovom *General*, koju Böll po prvi put čita na prvom većem zasjedanju „Grupe mladih autora” u Kasselu, u kolovozu 1950. godine, no pojavila se tek u kolovozu 1951. godine pod naslovom *Proboj kod Rojtapfela*. U lipnju iste godine sudjelovao je u natječaju za kratku priču novina „Die Welt” s posebno za tu svrhu napisanom ispovjednom pričom

Pustolovina, koja očituje motivsku usporednicu za kasnije zamišljena poglavlja romana *Anđeo.*

Početkom istoga mjeseca uspjelo mu je naći zaposlenje kao pomoćni službenik pri Statističkom uredu grada Kölna, što je pridonijelo ublažavanju financijske nevolje ali istodobno priječilo književni rad. Ako je početkom svibnja optimistično javio nakladniku kako je ,,p o s v e na čistu” s razvojem radnje romana i da će ga zacijelo završiti do „kolovoza”, sad moli za razumijevanje i odgodu termina: „Radno vrijeme iznosi 48 sati, što sam prvo s veseljem prihvatio, jer će plaća biti tome sukladna, što s druge strane znači oproštaj od moga romana ... u trenutku u kojem sam novim poglavljima koja su trebala povezati i zaokružiti cjelinu bio vrlo blizu onome što mi je lebdjelo pred očima.” Nakladnik je jako navaljivao na predaju rukopisa, što je Bölla navelo na koncentrirano napinjanje snage. Zanemarimo li manje žurnalističke priloge što ih je napisao za novinsku redakciju „Grupe mladih autora”, svi su njegovi napori od sredine srpnja usmjereni na dovršenje romana. Rukopis koji je u to doba obuhvaćao osamnaest poglavlja otišao je nakladniku 17. kolovoza - „bila je to jadna tlaka, i za moju ženu”, rezimirao je Böll 22. kolovoza u pismu Kunzu, „sjedili smo neprekidno tri tjedna nad zadnjim čistopisom”.

Odluka o naslovu pala je očito tek u posljednjem stadiju rada: preuzet je iz posljednjega poglavlja. Böll je u svibnju 1950. godine neko vrijeme promišljao i nakratko uzeo u obzir naslov „Djeca svjetla”, naslov biblijske provenijencije, aludirajući i upućujući na onaj često citirani stih iz usporedbe o nevjernom upravitelju (Luka, 16), koji je zatim nešto godina kasnije, našao primjenu u *Gledištima jednog klauna* smjerajući na „kršćanskog gospodina Kosterta”, koji je dokazivao promućurnost.

Uvodno navedenim tekstom prospekta roman je u listopadu najavljen za proljeće 1951. godine. U razdoblju što je slijedilo nakladnik u više navrata izražava dvojbu, a Böll spremnost za „preradu”. Godine 1951., 4. ožujka, vraća „rukopis s prvom nadopunom koja je išla pred prvu stranicu.” U tom proširenju riječ je o - u ostavštini nije sačuvan ali je pronađen kao novinski otisak - uvodnom odjeljku poglavlja I. koji preludirajući uvodi motiv anđela i na taj način spaja početak romana s krajem te čini plauzibilnim odabir naslova.

Proces prerade dovršenje u travnju: Böll je predao drugu „dopunu romana” (s brojem poglavlja XVI-Ia.) koja „dolazi pred kraj”. Novo koncipiran tekst koji pred kraj - s iznova spomenutim anđelom koji ga je

„onda u noći pozdravio” - decidirano upućuje na dodan uvodni dio romana, utoliko zatvara jednu rupu u radnji, što objašnjava na koji je način oporuka Willija Gompertza, koja je u posljednjem poglavlju uništena, došla u Fischerove ruke. U vezi s tim Böll upućuje na promjenu sekvence završnog poglavlja. Izvorno poglavlje XV, koje prikazuje smrt Elizabete Gompertz treba smjestiti ispred poslane dopune. „Za šest posljednjih odjeljaka”, stoji u popratnom pismu od 10. travnja, nadaje se sljedeći poredak: XIV, XVI., XVII., XV, XVIIa., XVIII. (Izdanje koje je pred vama nudi taj zadnji poredak poglavlja koji je autor autorizirao, dok je brojenje zatečeno u zapisu zamijenjeno nizom XIV. do XIX.

Izvedene dopune kao i pregrupiranje, što su romanu neupitno dali veću zaokruženost i povećali uvjerljivost završnoga dijela, nisu nakladniku bili osobito uvjerljivi, u svakom slučaju nisu ga naveli na to da - u dopisivanju nikad konkretizirane - primjedbe povuče. Böll, koji je sa svoje strane u idućim mjesecima višestruko izrazio sumnju u samoga sebe, i iz čijih pisama sve više govori nevoljkost i razdraženost, još jednom doduše nudi da će otkloniti „one male disharmonije” o kojima se govorilo, no onda je očito rezignirao. U međuvremenu se angažirao na ratnom romanu - izraslom iz *Proboja kod Rofiapfela* - koji bi mogao predati već 25. srpnja i koji je nakladnik smjesta dao u tisak: *Gdje si bio, Adame?* Dan iza toga, dakle 26. srpnja Böll je izmolio povratak rukopisa *Anđela* jer da mu je „hitno” potreban. Toj se želji 30. srpnja udovoljilo.

Uzrok traženju povrata rukopisa *Anđela* nadaje se posredno iz priopćaja što ga je Böll 27. srpnja dao Ada Kunzu: novi je roman - *Gdje si bio Adame?* -„prekjučer predao i danas svako poglavlje posebno poslao na put različitim novinama i časopisima”. Prakticirani postupak, razumljiv i moguće ga je zastupati s obzirom na kružnu strukturu ratnoga romana, prenesen je sad u modificiranom obliku na *Anđeo je šutio.* Pojedine epizode, među njima mnoge poglede unazad, Böll je iz romana ekstrahirao i ponudio na objavljivanje djelomice nepromijenjene ili samo neznatno kraćene. Taj je postupak moguće vremenski fiksirati na dane neposredno nakon povratka rukopisa romana; jer, već je 6. kolovoza 1951. godine radio NWDR (Köln) tri rukopisa poslana za emisiju „Za noć” - *Ljubavna noć*, *Mramorni anđeo* i *Okus kruha* - vratio s obrazloženjem da su „sva tri prezahtjevna za petominutno trajanje emisije”.

U sljedećim tjednima i mjesecima objavljeno je bilo: naknadno stavljen prvi odjeljak i ostali dijelovi poglavlja I. već u kolovozu u „Frankfurter

Allgemeine Zeitungu” *(Skica; Okus kruha);* početak poglavlja XIII. u listopadu u „Die Weltu” (kasniji naslov *Posjet);* skraćeno završno poglavlje u svibnju 1952. godine u „Die Literatur” *(Anđeo).* Jedino je epizoda s dopisnicom iz poglavlja II. doživjela jaku preradu; pripovijetka se pojavila u francuskom prijevodu prvi put u svibnju 1952. godine. Za *Ljubavnu noć,* uzetu iz poglavlja V. i odbijenu od NWDR-a kao „po temi neprikladnu našim slušateljima”, i *Oluk,* izdvojen iz poglavlja XIV, što je isto tako opis noći u dvoje te kao takav suspektan, dosad nisu pronađena suvremena izdanja; oba teksta su došla u tisak 1985. godine u zbirci *Ranjavanje.* - U svim izdanjima pripovjedne proze što nastoje oko kronološkog redanja, spomenute pripovijetke su smještene između 1948. i 1955. godine, dakle raspoređene su u vremensko razdoblje od osam godina. Nisu potrebni nikakvi podrobniji izvodi da se iz pogrešnog datiranja i nepoznavanja, kako okruženja nastanka tako i fikcionalnog vremena nastanka, nadaju znatne posljedice za tumačenje. Neka ovdje bude dostatna napomena da je urednik NWDR-a tekst *Okus kruha*, otisnut u svim zbirnim izdanjima s datumom nastanka 1955. godine, već 1951. gotovo anakronistički mislio i sukladno u odbijenici od 6. kolovoza formulirao: „iz današnjih životnih okolnosti nije više posve shvatljivo”. Osim toga, na krivoj dataciji utemeljeno nizanje tekstova u izdanjima ne omogućuje, kao što se namjeravalo, nego naprotiv sprječava poimanje „procesa napredovanja kroz pisanje” koji je obilježen kontinuitetom i daljnjim razvojem, a o tome je Böll neprestance govorio od kraja šezdesetih godina.

Zanimljive povezanosti povijesti nastanka i intertekstualnih odnosa nadaju se i za roman *I nije rekao ni riječ,* objavljen 1953. godine. Elementi radnje, motivi i likovi i cijeli odlomci rukopisa *Anđela* u prerađenom su i adaptiranom obliku preuzeti u novi roman. To osobito vrijedi s obzirom na sa simpatijom ocrtani lik svećenika sa „seljačkim licem” (iz poglavlja XIII. i XVI.): za prikaz njegove vanjštine pa do gesta pri slušanju ispovijedi, njegovih sirotinjskih uvjeta stanovanja i života i ne ponajmanje na njegov dušobrižnički angažman što ga u oba romana čini predstavnikom „žive crkve” koja prakticira ljubav prema bližnjemu. Više preuzimanja slijedi u prizoru iz 8. poglavlja u kojemu se izvješćuje o posjetu crkvi Kate Bogner i njezinoj ispovijedi; na početku toga pripovjednog dijela prerađena je uvodna scena romana *Anđel* i u svim važnim crtama usporedo oblikovana: susret s „kamenim anđelom s uzbibanim uvojcima”, koji se pri bližem promatranju razotkrije kao sadreni proizvod „industrije pobožnosti”. Prikaz krvožilnoga

kolapsa Kate Bogner, kao i opis njezine razarajuće borbe protiv prljavštine i vapna isto su tako predoblikovani u romanu *Anđel* (poglavlje XI. i XV), a preneseni su uz doslovnu uporabu cijelih odjeljaka (4. i 10. poglavlje) u novi pripovjedni kontekst. Dokaze preuzetih motiva i ponovno uporabljenih dijelova priče moguće je gotovo po volji povećavati; navedimo kao primjer još samo razmišljanje o 'daru' pamćenja lica koja se samo jednom ovlaš vidjelo (poglavlje IX./9.), što je Fred Bogner naslijedio od Hansa Schnitzlera - kao što bi se uopće na temelju brojnih usporednih oblikovnih crta u njemu i njegovoj ženi moglo prepoznati ostarjeli par Hans Schnitzler -Regina Unger.

Izloženi sadržaji, posebice ekstenzivna uporaba već oblikovanih pripovjednih dijelova u kasnijem romanu predstavljaju u Böllovu stvaranju poseban slučaj. Od temeljnog je značenja stoje autor u *I nije rekao ni riječ* aktualizirajući „nastavio pisati” povijest Regine Unger i Hansa Schnitzlera, uključujući i socijalnu okolinu, i što je usto prvi roman koji se odvija u poratnom vremenu u mnogom smislu postao ishodištem procesa napredovanja kroz pisanje, u kojemu se kontinuirano zbiva proces usvajanja i kritičko-angažirane prerade doživljene njemačke poslijeratne povijesti.

Anđeo je šutio eksponira brojne teme, probleme, motive i likove za kojima Böll poseže i razrađuje ih u kasnijim djelima. Znakoviti primjer za to je sve oštrija kritika razvoja građanskog poslijeratnog katolicizma. Dr. Fischer tog romana, već pred rat neslužbeni savjetnik kardinala, kasnije urednik jednog katoličkog časopisa, skupljač sakralne umjetnosti i adresat biskupove naklonosti ranije uzorak predstavnika katoličkih društava - poimence dr. Kinkela, sakupljača Madona - što će ih Böll karikirajući ocrtati u *Gledištima jednog klauna*. U natuknicama je u *Anđelu* nagoviješteno, u *Gledištima* zastupano, shvaćanje sakramenta ženidbe koje osporava svako „opravomoćenje” ljubavi i seksualnosti: iako nisu vjenčani ni kod matičara ni u crkvi Hans Schnitzler u ispovjednom razgovoru - prema sporazumu i izvršenju (poglavlje XIV.) - Reginu Unger označuje kao 'svoju ženu', što odgovara uvjerenju njegova književnog potomka, da si partneri uzajamno daruju sakrament, ovaj se dakle ne nalazi u rukama crkve. Druga se usporednica nadaje uporabom motiva prosjaka kojemu u oba djela pripada konstitutivno značenje. Način egzistencije u kojem Schnitzler, dezerter-povratnik, započinje život u svijetu ruševina grada Kölna, odgovara načinu odustajanja Schniera u završnoj slici *Gledišta* koja ga prikazuje kao uličnog pjevača, kao pjevača prosjaka na stubištu željezničkog kolodvora u Bonnu. Naznačeni odnosi svjedoče o kontinuitetu problematike u Böllovom djelu, a

ne ponajmanje i o tematsko motivskim suglasjima romana napisanih na početku i na kraju Adenauerove ere, razdoblja koje obuhvaćaju.

Anđeo je šutio zaprema ključno mjesto u cjelokupnosti njegova djela. Neovisno o tome, roman zavređuje pažnju kao izuzetno karakterističan primjer književnosti povratka i ruševina i kao književni 'dokument' o njemačkim prilikama i stanjima u svibnju 1945. godine. On vodi čitatelja na različita poprišta grada u ruševinama (nikad imenovana, ali neporecivo: Kölna), sirotinjske četvrti, ubožničke bolnice i bombardirane crkve. Pokazuje ljude koji oštećeni ratom, kao da su uzeti, isprva zavide mrtvima i tek se postupno odvažuju ponovno prihvatiti život, i nasuprot tome prikazuje takve koji su „politički uvijek na pravom mjestu” i dalje se bave svojim poslovima kao da se ništa nije dogodilo - protagonisti restauracije, koja kreira „novo društvo utemeljeno na stjecanju posjeda i obiteljskom egoizmu” *(Tri dana u ožujku, 2.* dan). U koncepciji romana Böll, posve očito, iskustva stečena u godinama do 1949./1950. - i ona u vezi s novčanom reformom - unatrag projicira u prve poratne tjedne, ili, drugačije rečeno, u socijalno kritički akcentuiranoni prikazu realnosti anticipira kasnije razvoje. To je dokumentirano prije svega u sekvenci trijumfa beskrupuloznog egoizma nad sućutnim Ca-ritasom, prikazanom u završnom poglavlju, što otvara mračne uvide i zrcali autorovo gubljenje iluzija: razočaranje promašenim novim početkom, propuštenim 'nultim satom'. Time što već rano zapažene pogrešne razvoje premješta u pripovjedanu priču jarko osvjetljujući strukture nepravde i socijalnih protuslovlja koje se stvaraju, Boil s *Anđelom* otvara niz svojih romana o vremenu koji se u svom zbroju slažu u književnu kroniku poslijeratne Njemačke.

Konstanta njegova književnog stvaranja koja pridonosi konzistentnosti njegovog sveukupnog djela jednako kao i tijesno orijentiranje na socijalnu zbilju, leži u Böllovu moralnom porivu za pisanjem, u njegovoj stalnoj zauzetosti i simpatijama u korist onih koji trpe i koji su žalosni, zapostavljeni, iskorijenjeni i neprilagođeni. U proljeće 1952. godine, kad započinje denuncijacija književnih koncepata razvijenih u prvim poratnim godinama, upućenih na realistično snimanje stanja i navješta se obrat prema artistici, objavio je Böll svoje *Pristajanje uz književnost ruševina.* Ono što u tom kasnije slavnom eseju govori o osvrtnoj odredbi svog knjiženog stajališta, vrijedi na poseban način za roman *Anđeo je šutio,* čijeje objavljivanje propalojedva godinu dana prije toga zbog otpora nakladnika: „Ljudi o kojima smo pisali živjeli su u ruševinama, došli su iz rata, muškarci i žene u jednakoj

mjeri ranjeni, i djeca ... a mi koji pišemo osjećali smo im se tako bliskima da smo se s njima poistovjetili. Sa švercerima i žrtvama šverca, s izbjeglicama i svim onima koji su na drugi način ostali bez domovine ...”

Werner Bellmann Wuppertal,
lipanj 1994. godine